

Η Άρτα στον 16^ο αιώνα

μέσα από τα οθωμανικά
απογραφικά κατάστιχα:
η απογραφή του 1564

Αναστασία Καρρά

Λίγα λόγια για την εργασία.....

Πώς ήταν η Άρτα πριν από πέντε αιώνες; Ένα οθωμανικό κατάστιχο του 1564 δίνει μια απάντηση με λεπτομέρειες που σπάνια σώζονται για μια πόλη της εποχής.

Η μελέτη αυτή εξετάζει την Άρτα του 16ου αιώνα μέσα από το απογραφικό κατάστιχο TT 350. Πρόκειται για μια πηγή που καταγράφει με συστηματικό τρόπο τις συνοικίες της πόλης, τα νοικοκυριά και βασικές οικονομικές δραστηριότητες, επιτρέποντας μια πιο άμεση προσέγγιση της καθημερινής ζωής.

Παρά τη σημασία της, μια τέτοια πηγή παραμένει δύσκολα προσβάσιμη και ελάχιστα γνωστή έξω από τον στενό κύκλο της έρευνας. Στην περίπτωση της Άρτας, τα στοιχεία αυτά δεν έχουν παρουσιαστεί συνολικά, με τρόπο που να δίνει μια ενιαία εικόνα της πόλης. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να καλύψει αυτό το κενό, συγκεντρώνοντας και αξιοποιώντας συστηματικά το υλικό του κατάστιχου. Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, τη μετάφραση του παλαιοοθωμανικού κειμένου επιμελήθηκε ο Prof. Dr. Levent Kayapınar (Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi).

Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων αναδεικνύεται μια οργανωμένη και ζωντανή πόλη: οι συνοικίες της, η κατανομή του πληθυσμού, τα ονόματα των αρχηγών κάθε οικογένειας, οι επαγγελματικές δραστηριότητες και οι βασικές όψεις της κοινωνικής της δομής. Η προσέγγιση βασίζεται κυρίως στα ίδια τα στοιχεία της πηγής, ώστε να παρουσιαστεί όσο το δυνατόν πιο καθαρά η εικόνα της εποχής.

Το κείμενο απευθύνεται σε κάθε αναγνώστη που θέλει να γνωρίσει την Άρτα του 16ου αιώνα μέσα από μια πηγή που μέχρι σήμερα δεν είχε παρουσιαστεί με αυτόν τον τρόπο.

Αναστασία Καρρά

Άρτα, Μάιος 2026

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Οι μαχαλάδες της Άρτας σύμφωνα με το κατάστιχο του 1564

Πίνακας 2: Κατανομή hane και mücerred ανά μαχαλά

Πίνακας 3: Συνολική δημογραφική εικόνα της Άρτας

Πίνακας 4: Κατανομή μαχαλάδων της Άρτας κατά μέγεθος

Πίνακας 5: Αντιστοίχιση εκκλησιαστικών μαχαλάδων της Άρτας

Πίνακας 6: Κατανομή επαγγελμάτων στην Άρτα

Πίνακας 7: Σύνολα επαγγελμάτων ανά κατηγορία

Πίνακας 8: Κατηγοριοποίηση ονομάτων κατά θρησκευτική ένταξη

Πίνακας 9: Αγροτική παραγωγή και φόροι

Πίνακας 10: Φορομισθώσεις και αστικά έσοδα

Πίνακας 11: Περιφερειακοί πόροι και συναφή έσοδα

Πίνακας 12: Μύλοι της Άρτας

Πίνακας 13: Τσιφλίκια και ιδιοκτησία γης

Πίνακας 14: Κήποι της Άρτας

Πίνακας 15: Συγκριτικά στοιχεία Άρτας και Ιωαννίνων (1564)

Σημείωση για το εικονογραφικό υλικό

Οι εικόνες της εργασίας δεν αποτελούν αυτούσιες ιστορικές απεικονίσεις, αλλά σύγχρονες ψηφιακές ανασυνθέσεις βασισμένες σε περιηγητικά και αρχειακά τεκμήρια. Η απόδοσή τους σε ενιαίο ύφος, εμπνευσμένο από την αισθητική των οθωμανικών τεφτεριών, αποσκοπεί στη συγκρότηση ενός συνεκτικού χαρτογραφικού και εικονογραφικού συνόλου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

1. Η Άρτα το 1530: το διοικητικό και κοινωνικό υπόβαθρο του κατάστιχου του 1564
2. Η πόλη της Άρτας στο κατάστιχο του 1564
3. Μαχαλάδες και οικιστική οργάνωση
4. Δημογραφική εικόνα

5. Θρησκευτική και κοινωνική δομή
 - 5.1 Εκκλησιαστική οργάνωση
 - 5.2 Οικογενειακή δομή (hane – mücerred)
 - 5.3 Κοινωνική διαφοροποίηση μαχαλάδων
 - 5.4 Συγγενικά δίκτυα
 - 5.5 Η οθωμανική παρουσία στην Άρτα: ενδείξεις και όρια των πηγών
 - 5.6 Η εβραϊκή παρουσία στην Άρτα τον 16ο αιώνα
 - 5.7 Επαγγελματική δομή
 - 5.8 Ρόλος φύλου και απουσία γυναικών
 - 5.9 Θρησκευτική και ονοματολογική ανάλυση του πληθυσμού

6. Οικονομική δραστηριότητα και φορολογία
 - 6.1 Γενική εικόνα των φορολογικών εσόδων
 - 6.2 Αγροτική παραγωγή
 - 6.3 Φορομισθώσεις και αστική οικονομία
 - 6.4 Λιβάδια, βοσκότοποι, χειμαδιά και μοναστήρια
 - 6.5 Οι μύλοι
 - 6.6 Τσιφλίκια και ιδιοκτησία γης
 - 6.7 Οι κήποι της Άρτας και η μικροϊδιοκτησία

7. Συγκριτική αποτίμηση της Άρτας στο πλαίσιο της οθωμανικής Ηπείρου

7.1 Η Άρτα του 1564 σε σύγκριση με το κατάστιχο του 1530

7.2 Η Άρτα και τα Ιωάννινα ως αστικά κέντρα της οθωμανικής Ηπείρου

7.3 Συνολική αποτίμηση της θέσης της Άρτας

Επίλογος

Βιβλιογραφία

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Συγκριτικός πίνακας μαχαλάδων

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Χριστιανικοί μαχαλάδες και αρχηγοί νοικοκυριών

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Εβραϊκοί μαχαλάδες και αρχηγοί νοικοκυριών

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

Αποσπάσματα του κατάστιχου του 1564

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

Γλωσσάριο βασικών όρων

Εισαγωγή

Η μελέτη των οθωμανικών απογραφικών κατάστιχων (tahrir defterleri) αποτελεί βασικό εργαλείο για την προσέγγιση της δημογραφικής και οικονομικής οργάνωσης των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 15ο και 16ο αιώνα. Τα κατάστιχα αυτά δεν συνιστούν απογραφές με τη σύγχρονη έννοια, αλλά φορολογικά και διοικητικά αρχεία, στα οποία καταγράφονται τα νοικοκυριά, οι άγαμοι άνδρες και οι παραγωγικές δραστηριότητες των τοπικών κοινωνιών, με στόχο τον υπολογισμό των φορολογικών υποχρεώσεων και τη διανομή των προσόδων.

Η σύνταξή τους συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία του τιμαριωτικού συστήματος, στο πλαίσιο του οποίου το κράτος παραχωρούσε σε στρατιωτικούς (sipahis) το δικαίωμα είσπραξης φόρων από αγροτικούς πληθυσμούς. Στο σύστημα αυτό, βασική μονάδα καταγραφής αποτελεί το νοικοκυριό (hane), ενώ οι άγαμοι άνδρες (mücerred) καταγράφονται ξεχωριστά ως ιδιαίτερη φορολογική κατηγορία. Η δομή αυτή επιτρέπει όχι μόνο την κατανόηση της φορολογικής οργάνωσης, αλλά και την έμμεση προσέγγιση της κοινωνικής και δημογραφικής πραγματικότητας.

Για την περιοχή της Ηπείρου και ειδικότερα της Άρτας, τα διαθέσιμα απογραφικά κατάστιχα συγκεντρώνονται κυρίως στον 16ο αιώνα. Ιδιαίτερη σημασία έχουν το συνοπτικό κατάστιχο του 1530 και τα αναλυτικά κατάστιχα των ετών 1564 και 1583, τα οποία επιτρέπουν τη διαχρονική εξέταση της οικιστικής οργάνωσης, της πληθυσμιακής σύνθεσης και της φορολογικής δομής της περιοχής. Μεταξύ αυτών, το κατάστιχο του 1564 προσφέρει την πληρέστερη εικόνα, καθώς καταγράφει με λεπτομέρεια τους μαχαλάδες της πόλης, τα νοικοκυριά και τις επιμέρους κατηγορίες πληθυσμού.

Η ενσωμάτωση της Άρτας στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, μετά την κατάκτησή της στα μέσα του 15ου αιώνα, δεν οδήγησε σε ριζική ανατροπή των τοπικών δομών, αλλά σε αναδιοργάνωσή τους μέσα σε ένα νέο φορολογικό και διοικητικό πλαίσιο. Η πόλη διατήρησε τον ρόλο της ως αστικό κέντρο της περιοχής, ενώ η οθωμανική διοίκηση επιδίωξε την καταγραφή και αξιοποίηση της υπάρχουσας παραγωγικής βάσης, εντάσσοντάς την στο τιμαριωτικό σύστημα.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση του οθωμανικού απογραφικού κατάστιχου του 1564 για την πόλη της Άρτας, με έμφαση στην οικιστική οργάνωση, τη δημογραφική σύνθεση και τη κοινωνική δομή της. Μέσα από τη συστηματική εξέταση των μαχαλάδων, των νοικοκυριών και των επιμέρους κατηγοριών πληθυσμού, επιχειρείται η ανασύσταση της εικόνας της πόλης κατά τον 16ο αιώνα και η ένταξή της στο ευρύτερο πλαίσιο της οθωμανικής διοικητικής και οικονομικής οργάνωσης.

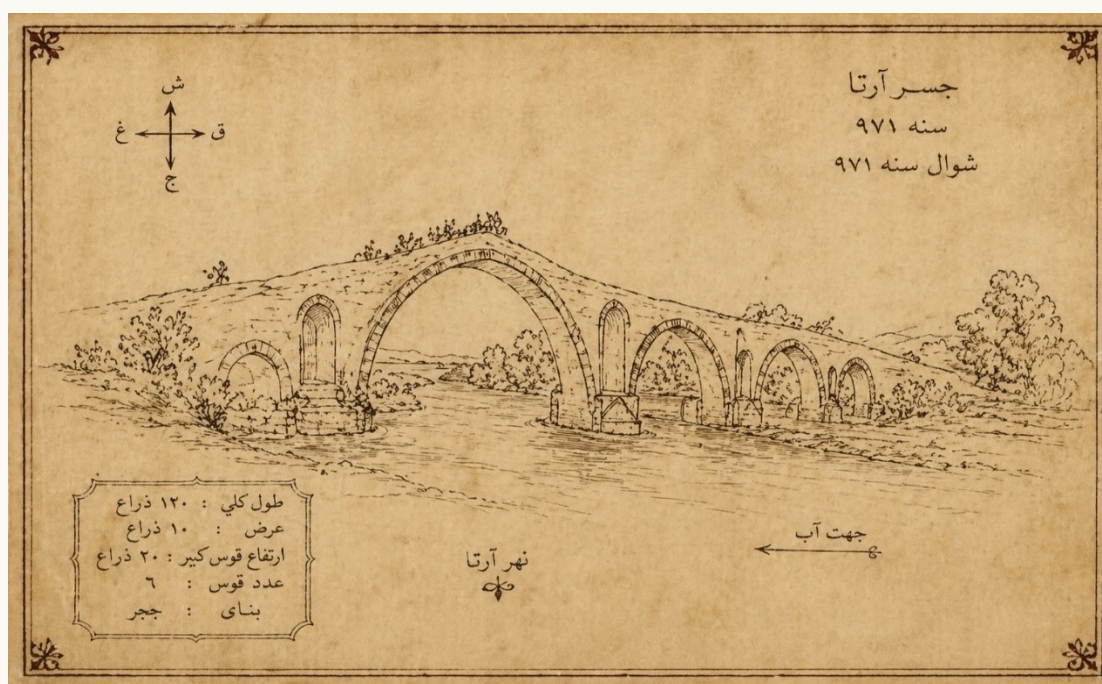
1. Η Άρτα το 1530: το διοικητικό και κοινωνικό υπόβαθρο του κατάστιχου του 1564

Η εικόνα της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα, όπως προκύπτει από το οθωμανικό κατάστιχο του 1530, παρουσιάζει μια πόλη και μια ευρύτερη περιοχή που είχαν ήδη ενταχθεί στο διοικητικό και

οικονομικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατάκτηση του 1449 δεν φαίνεται να διέκοψε τη συνέχεια της ζωής στην περιοχή, αλλά να σηματοδότησε τη σταδιακή αναδιοργάνωση της κοινωνίας, της παραγωγής και της φορολογίας μέσα σε νέο διοικητικό πλαίσιο.

Η Άρτα εμφανίζεται ως ένα από τα βασικά αστικά κέντρα του καζά, μαζί με τους Ρωγούς, - οι οποίοι αποτελούσαν επίσης σημαντικό διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο - και εντάσσεται στο σαντζάκι των Ιωαννίνων. Παρότι η διοικητική αυτή ενότητα είχε έντονα αγροτικό χαρακτήρα, η ίδια η πόλη παρουσιάζει σαφή αστική δομή, με μαχαλάδες, θρησκευτικά ιδρύματα και διοικητικές λειτουργίες που την καθιστούν κέντρο οργάνωσης της γύρω υπαίθρου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δημογραφική της εικόνα. Ο πληθυσμός της περιοχής εμφανίζεται στη συντριπτική του πλειονότητα χριστιανικός, ενώ καταγράφεται και οργανωμένη εβραϊκή κοινότητα, με την παρουσία μουσουλμάνων να παραμένει περιορισμένη. Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι, τουλάχιστον κατά τον 16ο αιώνα, η οθωμανική κυριαρχία δεν συνοδεύτηκε από εκτεταμένο εποικισμό, αλλά στηρίχθηκε κυρίως στη διατήρηση και αξιοποίηση του ήδη υπάρχοντος πληθυσμού.

Εικ. 1. Ανασύνθεση της γέφυρας της Άρτας, βασισμένη σε σχέδιο του François Cassas (περ. 1780).

Το κατάστιχο του 1530 δεν αποτυπώνει μόνο πληθυσμιακά στοιχεία, αλλά και βασικές όψεις της διοικητικής, θρησκευτικής και οικονομικής οργάνωσης της περιοχής. Καταγράφονται μαχαλάδες, εκκλησίες και μοναστήρια, τζαμιά, το κάστρο, λιμάνια, καθώς και αγροτικοί οικισμοί που συνδέονται με την πόλη. Η Άρτα προβάλλει έτσι ως κόμβος ανάμεσα στην αγροτική παραγωγή και τη διοικητική εξουσία.

Η οικονομική της λειτουργία εντάσσεται στο τιμαριωτικό σύστημα, καθώς τα έσοδα της περιοχής κατανέμονται σε χάσια και τιμάρια. Με τον τρόπο αυτό, η τοπική παραγωγή συνδέεται με τη συντήρηση του οθωμανικού στρατού και της διοίκησης. Παράλληλα, η καταγραφή χωριών, μικρών οικισμών και καλλιεργήσιμων εκτάσεων δείχνει τη σημασία της τοπικής γεωγραφίας και τη συνέχεια πολλών παλαιότερων τοπωνυμίων.

Συνολικά, η Άρτα του 1530 δεν εμφανίζεται ως πόλη σε παρακμή, αλλά ως αστικό και διοικητικό κέντρο που βρίσκεται σε διαδικασία προσαρμογής στο οθωμανικό σύστημα (Καρρά, 2024). Η εικόνα αυτή αποτελεί αναγκαίο σημείο εκκίνησης για τη μελέτη του αναλυτικού κατάστιχου του 1564, το οποίο επιτρέπει πλέον μια λεπτομερέστερη προσέγγιση της οικιστικής οργάνωσης, της δημογραφικής σύνθεσης και της κοινωνικής δομής της πόλης. Δεδομένου του όγκου και της λεπτομέρειας του κατάστιχου, η παρούσα εργασία επικεντρώνεται αποκλειστικά στην πόλη της Άρτας και όχι στο σύνολο του καζά.

2. Η πόλη της Άρτας στο κατάστιχο του 1564

Το οθωμανικό απογραφικό κατάστιχο του 1564 (ΤΓ 350) αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πηγές για τη μελέτη της πόλης της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα. Πρόκειται για αναλυτικό (mufassal) κατάστιχο, στο οποίο καταγράφονται με συστηματικό τρόπο οι συνοικίες (μαχαλάδες), τα νοικοκυριά (hane), οι άγαμοι άνδρες (mücerred), καθώς και στοιχεία που σχετίζονται με την παραγωγή και τη φορολογική οργάνωση της περιοχής.

Σύμφωνα με το κατάστιχο, η Άρτα (Narda) εντάσσεται διοικητικά στο σαντζάκι των Ιωαννίνων (liva-yi Yanya), ενώ τα έσοδά της ανήκαν στα χάσια (hass) του Semiz Ali Paşa, ο οποίος την περίοδο εκείνη κατείχε το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη (sadrazam) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως επισημαίνει η Melek Delilbaşı, η παραχώρηση σημαντικών προσόδων της περιοχής σε κορυφαία μέλη της οθωμανικής διοίκησης εντάσσεται στο πλαίσιο του συστήματος των hass, μέσω του οποίου η κεντρική εξουσία διαχειριζόταν και διένειμε τα κρατικά έσοδα (Delilbaşı, 1997). Η ένταξη αυτή υποδηλώνει τη σημασία της Άρτας στο πλαίσιο της οθωμανικής διοικητικής και οικονομικής δομής, καθώς οι πρόσοδοι της πόλης συνδέονταν άμεσα με την ανώτερη κρατική εξουσία.

Η καταγραφή οργανώνεται σε επίπεδο μαχαλάδων, δηλαδή επιμέρους συνοικιών της πόλης, μέσα στις οποίες απαριθμούνται οι φορολογούμενες μονάδες. Όπως προκύπτει από το ίδιο το κατάστιχο, η Άρτα περιλαμβάνει τριάντα εννέα (39) χριστιανικούς μαχαλάδες, στους οποίους καταγράφονται συνολικά 1061 νοικοκυριά και 173 άγαμοι άνδρες. Παράλληλα, το κατάστιχο καταγράφει και αυτοτελή εβραϊκή συνοικία, γεγονός που αντανακλά τη θρησκευτική και κοινωνική πολυμορφία της πόλης.

Πέρα από τα δημογραφικά στοιχεία, το κατάστιχο περιλαμβάνει εκτενή καταγραφή φορολογικών εσόδων και παραγωγικών δραστηριοτήτων, όπως σιτηρά, αμπελώνες, εργαστήρια και μύλους, καθώς και ειδικές φορολογικές κατηγορίες (π.χ. ispence, özi, mukataa), οι οποίες αποτυπώνουν τη σύνδεση της τοπικής οικονομίας με το ευρύτερο φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι το κατάστιχο παρέχει ονομαστική καταγραφή των κατοίκων, γεγονός που επιτρέπει όχι μόνο την ποσοτική, αλλά και την ποιοτική προσέγγιση της κοινωνικής δομής της πόλης, μέσα από την ανάλυση επαγγελμάτων, ονομάτων και επιμέρους κοινωνικών κατηγοριών.

Στο πλαίσιο αυτό, το κατάστιχο του 1564 δεν αποτελεί απλώς μια απογραφή, αλλά μια ολοκληρωμένη αποτύπωση της αστικής οργάνωσης, της δημογραφικής συγκρότησης και της οικονομικής ζωής της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα. Η ανάλυσή του επιτρέπει την ανασύσταση της εικόνας της πόλης σε μια περίοδο σχετικής σταθερότητας και ενσωμάτωσης στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα.

Εικ. 2. Ανασύνθεση πανοραμικής άποψης της Άρτας, βασισμένη σε σχέδιο του Francois Cassas (περ. 1780), με απόδοση του οικιστικού ιστού και του φυσικού περιβάλλοντος.

3. Μαχαλάδες και οικιστική οργάνωση

Η οικιστική οργάνωση της Άρτας, όπως αποτυπώνεται στο οθωμανικό απογραφικό κατάστιχο του 1564 (ΤΤ 350), βασίζεται στη διαίρεση της πόλης σε μαχαλάδες, δηλαδή σε επιμέρους συνοικίες που λειτουργούσαν ως βασικές διοικητικές και φορολογικές μονάδες, αλλά και ως κύτταρα της κοινωνικής οργάνωσης της οθωμανικής πόλης (İnalçık, 1994).

Στο κατάστιχο καταγράφονται συνολικά τριάντα εννέα (39) χριστιανικοί μαχαλάδες εντός του αστικού πυρήνα της πόλης (nefs-i Narda). Παράλληλα, σε ξεχωριστή ενότητα καταγράφεται και η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας (cemaat-i Yahudiyan), η οποία περιλαμβάνει πέντε συνοικίες.

Η απόδοση των ονομασιών βασίζεται στη μετάφραση του παλαιοθωμανικού κειμένου από τον Prof. Dr. Levent Kayarınar, ειδικό στα οθωμανικά απογραφικά κατάστιχα. Σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούνται διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις αποδόσεις που προτείνει ο Κορδώσης (2011), οι οποίες ενδέχεται να οφείλονται σε ζητήματα μεταγραφής και ερμηνείας των οθωμανικών όρων.

Οι μαχαλάδες της Άρτας, όπως καταγράφονται στο κατάστιχο του 1564, παρατίθενται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 1: Οι μαχαλάδες της Άρτας σύμφωνα με το κατάστιχο του 1564

A. Χριστιανικοί μαχαλάδες (Mahalle)

A/A	Οθωμανική μορφή	Ελληνική απόδοση
1	Mahalle-i Aya Sofya	Αγία Σοφία
2	Mahalle-i Mando Maranora	Μάνδο Μαρανόρα
3	Mahalle-i Rogod	Ρογόδ
4	Mahalle-i Aleksı	Αλέξιος
5	Mahalle-i Ayo Dimitri	Άγιος Δημήτριος
6	Mahalle-i Ayo Paraskevi	Αγία Παρασκευή
7	Mahalle-i Apostola Lorigato	Απόστολος Λοριγκάτο
8	Mahalle-i Taksiahri	Ταξιάρχης
9	Mahalle-i Ayo Dimitri Porta	Άγιος Δημήτριος (Πόρτα)
10	Mahalle-i Pandonosa	Πανδώνοσα
11	Mahalle-i Masovira	Μασοβίρα
12	Mahalle-i Ayo Yorgi Kondar	Άγιος Γεώργιος Κοντάρ
13	Mahalle-i Kara Kunisa	Καρα Κουνίσα
14	Mahalle-i Ayo Marko	Άγιος Μάρκος
15	Mahalle-i Algosa	Αλγκόσα
16	Mahalle-i Evdopetra	Ευδοπέτρα
17	Mahalle-i Sologoçi	Σολογότσι
18	Mahalle-i Aya Paraskevi Kiparisi	Αγία Παρασκευή Κυπαρίσι
19	Mahalle-i Ayo Mina	Άγιος Μηνάς
20	Mahalle-i Ayo Nikola Peraski	Άγιος Νικόλαος Περάσκι
21	Mahalle-i Ayo Nikola Rigara	Άγιος Νικόλαος Ριγάρα
22	Mahalle-i Ayo Todoro	Άγιος Θεόδωρος
23	Mahalle-i Sotira	Σωτήρα
24	Mahalle-i Aya Sofya Kasrı	Αγία Σοφία Κάστρου
25	Mahalle-i Ayo Yorgi İstiliano	Άγιος Γεώργιος Ιστιλιανό
26	Mahalle-i Ayo Luma	Άγιος Λουμάς

27	Mahalle-i Ayo Yorgi Dravila	Άγιος Γεώργιος Δραβίλα
28	Mahalle-i Ayo Vasil	Άγιος Βασίλειος
29	Mahalle-i Mitropoli	Μητρόπολη
30	Mahalle-i Tanburiça	Ταμπουρίτσα
31	Mahalle-i Petelo Gogadara	Πετέλο Γκογκαδάρα
32	Mahalle-i Aya Andria	Άγιος Ανδρέας
33	Mahalle-i Ayo Nikola Kondo	Άγιος Νικόλαος Κόνδο
34	Mahalle-i Aya Nargir	Άγιοι Ανάργυροι
35	Mahalle-i Aya Tiriada	Αγία Τριάδα
36	Mahalle-i Milaçin Slagora	Μιλάτσιν Σλαγόρα
37	Mahalle-i Bağceha-yı İstania	Μπαχτσέ Ιστάνια
38	Mahalle-i Bağceha-yı Pandoriça (Ayo Podi)	Μπαχτσέ Πανδωρίτσα / Άγιος Πόδης
39	Mahalle-i Milasil Dobrimia	Μιλάσιλ Δοβρίμια

B. Εβραϊκές συνοικίες (Cemaat-i Yahudiyān)

A/A	Οθωμανική μορφή	Ελληνική απόδοση
1	Mahalle-i Malon	Μαλόν
2	Mahalle-i Korfoz	Κορφός
3	Mahalle-i Polya	Πολιά
4	Mahalle-i İspaniya	Συνοικία των Ισπανών
5	Mahalle-i Hamilia	Χαμίλια

Πηγή: Οθωμανικό κατάστιχο TT 350 (1564), ίδια επεξεργασία

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι χριστιανικές συνοικίες καταγράφονται ως mahalle, δηλαδή ως επιμέρους αστικές και ενοριακές μονάδες, ενώ οι εβραϊκές συνοικίες εντάσσονται κάτω από τον συλλογικό τίτλο cemaat-i Yahudiyān (“κοινότητα των Εβραίων”). Η διαφοροποίηση αυτή υποδηλώνει ότι η οθωμανική διοίκηση αντιμετώπιζε την εβραϊκή παρουσία όχι μόνο ως χωρική συνοίκηση, αλλά και ως ιδιαίτερη κοινοτική και φορολογική ενότητα.

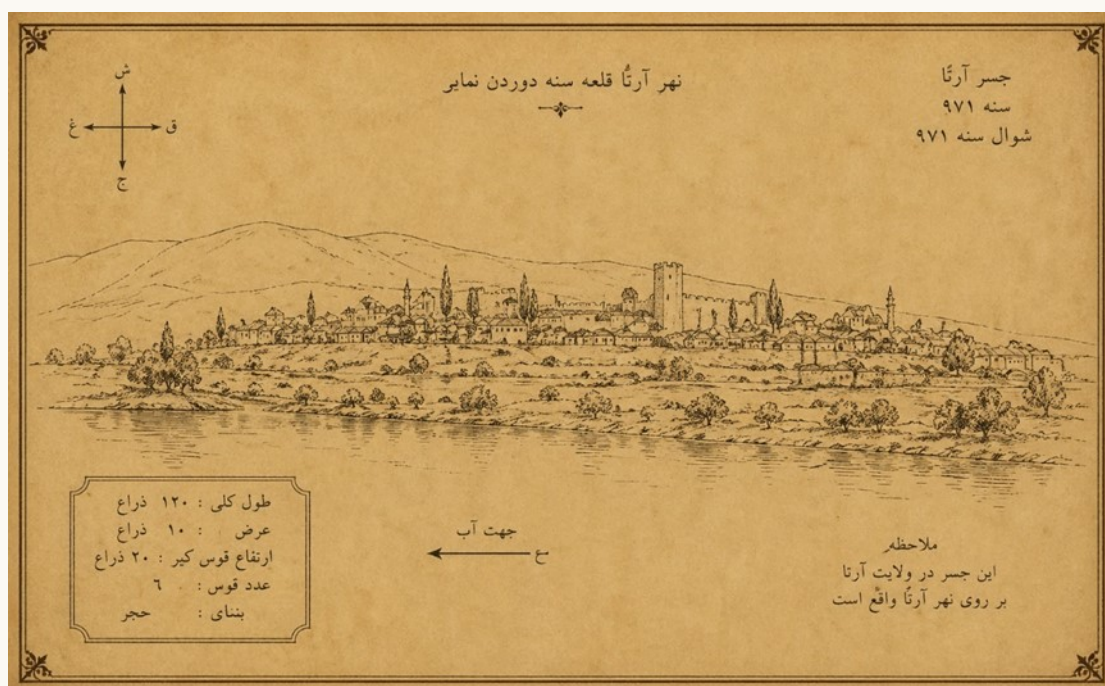
Η ανάλυση των ονομασιών των μαχαλάδων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αποκαλύπτει βασικά χαρακτηριστικά της αστικής οργάνωσης. Ένα σημαντικό ποσοστό των μαχαλάδων φέρει εκκλησιαστικές ονομασίες, όπως «Aya Sofya», «Ayo Dimitri», «Ayo Nikola», «Ayo Yorgi», «Aya Tiriada» και «Ayo Vasil», οι οποίες παραπέμπουν άμεσα σε χριστιανικούς ναούς. Η συχνότητα αυτών των ονομασιών υποδηλώνει ότι η διάρθρωση της πόλης βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στις ενορίες, με τον ναό να αποτελεί τον πυρήνα της κάθε συνοικίας.

Το στοιχείο αυτό δείχνει σαφή συνέχεια της προϋπάρχουσας βυζαντινής αστικής οργάνωσης, καθώς η ενορία εξακολουθεί να λειτουργεί ως βασική μονάδα οργάνωσης του χώρου και κατά την οθωμανική περίοδο, όπως έχει επισημανθεί και για τη μεσαιωνική Ήπειρο (Κορδώσης, 2011). Παρά την ένταξη της πόλης στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, η εσωτερική της δομή δεν

φαίνεται να αναδιαμορφώνεται ριζικά, αλλά να προσαρμόζεται σε νέο διοικητικό και φορολογικό πλαίσιο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι καταγράφονται περισσότεροι του ενός μαχαλάδες αφιερωμένοι στον ίδιο άγιο, όπως στην περίπτωση του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Νικολάου. Οι επιμέρους προσδιορισμοί που συνοδεύουν τις ονομασίες αυτές (π.χ. Kondar, Ístiliano, Dravila) λειτουργούν ως διακριτικά στοιχεία μεταξύ διαφορετικών συνοικιών. Το φαινόμενο αυτό υποδηλώνει ότι η πόλη δεν αποτελείται από απλές ενοριακές μονάδες, αλλά από ένα πυκνό και σύνθετο δίκτυο συνοικιών, μέσα στο οποίο πολλαπλές ενορίες με παρόμοια αφιέρωση συνυπάρχουν στον ίδιο αστικό χώρο.

Παράλληλα, σημαντικός αριθμός μαχαλάδων φέρει ονομασίες που δεν συνδέονται άμεσα με εκκλησίες, όπως «Mando Maranora», «Algosa», «Tanburiza» ή «Masovira». Οι ονομασίες αυτές ενδέχεται να σχετίζονται με οικογενειακές ομάδες, επαγγελματικές δραστηριότητες ή τοπωνυμικά στοιχεία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως «Kara Kunisa» ή «Milaçin Slogora», μπορεί να διακρίνεται σύνδεση με ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές, γεγονός που υποδηλώνει πιθανές μετακινήσεις πληθυσμών ή σχέσεις της πόλης με την περιφέρειά της.

Εικ. 3. Ανασύνθεση του κάστρου της Άρτας, βασισμένη σε σχέδιο του François Cassas (περ. 1780), με απόδοση του οχυρωματικού περιβόλου και του περιβάλλοντος οικισμού.

Η συνύπαρξη εκκλησιαστικών και μη εκκλησιαστικών ονομασιών καταδεικνύει ότι η οικιστική οργάνωση της Άρτας δεν βασιζόταν αποκλειστικά στη θρησκευτική διάσταση, αλλά παρουσίαζε μεγαλύτερη κοινωνική και χωρική πολυμορφία. Οι μαχαλάδες λειτουργούσαν όχι μόνο ως ενοριακές ενότητες, αλλά και ως κοινωνικά και οικονομικά σύνολα, μέσα στα οποία διαμορφώνονταν δίκτυα συγγένειας, επαγγελματικής δραστηριότητας και τοπικής συνοχής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο μαχαλάδες Bağceha-yi İstania και Bağceha-yi Pandoriça (Ayo Podi), των οποίων η ονομασία παραπέμπει σε κήπους (bağce). Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει τη σύνδεσή τους με καλλιεργούμενες εκτάσεις και επιτρέπει την υπόθεση ότι βρίσκονταν στις παρυφές της πόλης, σε ζώνες μετάβασης μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου.

Σημαντική πτυχή αποτελούν και οι εβραϊκές συνοικίες της πόλης, οι οποίες καταγράφονται ξεχωριστά στο κατάστιχο υπό τον τίτλο cemaat-i Yahudiyān. Οι ονομασίες τους — όπως Korfoz, Polyā και İspania — διαφοροποιούνται από τις εκκλησιαστικές ονομασίες των χριστιανικών μαχαλάδων και φαίνεται πως αντανακλούν γεωγραφικές προελεύσεις ή ιδιαίτερες κοινοτικές ταυτότητες των κατοίκων.

Η κατανομή των μαχαλάδων ως προς το μέγεθός τους παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη συνοικιών διαφορετικής κλίμακας και πιθανώς διαφορετικού κοινωνικού χαρακτήρα. Ορισμένοι μαχαλάδες εμφανίζονται ιδιαίτερα μεγάλοι, ενώ άλλοι αποτελούν μικρότερες οικιστικές ενότητες, στοιχείο που ενισχύει την εικόνα μιας πόλης με ανομοιογενή και πολυεπίπεδη δομή.

Συνολικά, το κατάστιχο του 1564 παρουσιάζει μια πόλη οργανωμένη σε ένα πυκνό δίκτυο συνοικιών, στο οποίο, πέρα από τους χριστιανικούς μαχαλάδες, καταγράφεται και ξεχωριστή εβραϊκή κοινοτική οργάνωση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η θρησκευτική οργάνωση, η κοινωνική διαφοροποίηση και η διοικητική λειτουργία συνυφαίνονται. Οι μαχαλάδες αποτελούν τον βασικό πυρήνα της αστικής ζωής και προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για την κατανόηση της εσωτερικής δομής της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα.

Η οικιστική αυτή διάρθρωση δεν αποτυπώνει απλώς τη χωρική οργάνωση της πόλης, αλλά συγκροτεί το πλαίσιο εντός του οποίου οργανώνεται και κατανέμεται ο πληθυσμός. Η ανάλυση των δημογραφικών δεδομένων του κατάστιχου καθίσταται, συνεπώς, αναγκαία για την κατανόηση της κοινωνικής και οικονομικής φυσιογνωμίας των επιμέρους μαχαλάδων.

4. Δημογραφική εικόνα

Η δημογραφική εικόνα της Άρτας, όπως αποτυπώνεται στο οθωμανικό απογραφικό κατάστιχο του 1564 (ΤΤ 350), βασίζεται στην καταγραφή των νοικοκυριών (hane) και των άγαμων ανδρών (mücerred), που αποτελούν τις βασικές φορολογικές μονάδες του συστήματος.

Σύμφωνα με τα δεδομένα του κατάστιχου, στους χριστιανικούς μαχαλάδες της πόλης καταγράφονται συνολικά 1061 νοικοκυριά (hane) και 173 άγαμοι άνδρες (mücerred). Παράλληλα, σε ξεχωριστή ενότητα του κατάστιχου καταγράφεται και η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας (cemaat-i Yahudiyān), η οποία περιλαμβάνει 213 νοικοκυριά κατανεμημένα σε πέντε συνοικίες.

Η χρήση των νοικοκυριών ως βασικής μονάδας καταγραφής καθιστά αναγκαία την έμμεση προσέγγιση του συνολικού πληθυσμού. Με βάση τη συνήθη ιστοριογραφική πρακτική, σύμφωνα με την οποία κάθε νοικοκυριό αντιστοιχεί κατά μέσο όρο σε 4–5 άτομα, ο πληθυσμός της Άρτας μπορεί να εκτιμηθεί πιθανώς άνω των 6.000 κατοίκων. Η εκτίμηση αυτή παραμένει

ενδεικτική, αλλά επιτρέπει την ένταξη της πόλης στο πλαίσιο των μεσαίου μεγέθους αστικών κέντρων της οθωμανικής Ηπείρου κατά τον 16ο αιώνα.

Η αναλογία μεταξύ νοικοκυριών και άγαμων ανδρών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο σχετικά περιορισμένος αριθμός των mücerred σε σχέση με τα hane υποδηλώνει μια κοινωνία όπου κυριαρχεί η οικογενειακή μονάδα, στοιχείο που συνδέεται άμεσα με τη δομή της αγροτικής και αστικής οικονομίας της εποχής. Οι άγαμοι άνδρες αποτελούν ξεχωριστή φορολογική κατηγορία και συχνά συνδέονται με νεότερες ηλικιακές ομάδες ή με άτομα που δεν έχουν ακόμη συγκροτήσει ανεξάρτητο νοικοκυριό.

Η κατανομή του πληθυσμού στους επιμέρους μαχαλάδες παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις, όπως φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 2: Κατανομή hane και mücerred ανά μαχαλά

(μόνο οι χριστιανικοί μαχαλάδες)

A/A	Μαχαλάς	Hane	Mücerred
1	Aya Sofya	55	10
2	Mando Maranora	92	10
3	Rogod	34	5
4	Aleksi	26	5
5	Ayo Dimitri	54	15
6	Ayo Paraskevi	30	4
7	Apostola Lorigato	9	1
8	Taksiahri	35	4
9	Ayo Dimitri Porta	12	2
10	Pandonosa	53	19
11	Masovira	20	6
12	Ayo Yorgi Kondar	22	5
13	Kara Kunisa	15	3
14	Ayo Marko	33	5
15	Algosa	22	5
16	Evdopetra	20	2
17	Sologoçi	43	3
18	Aya Paraskevi Kiparisi	38	4
19	Ayo Mina	33	5
20	Ayo Nikola Peraski	40	5
21	Ayo Nikola Rigara	22	5
22	Ayo Todoro	30	4
23	Sotira	6	1
24	Aya Sofya Kasrı	18	2
25	Ayo Yorgi İstiliano	20	4
26	Ayo Luma	10	2
27	Ayo Yorgi Dravila	20	3

28	Ayo Vasil	30	2
29	Mitropoli	23	3
30	Tanburiça	22	5
31	Petelo Gogadara	30	6
32	Aya Andria	16	3
33	Ayo Nikola Kondo	32	5
34	Aya Nargir	13	3
35	Aya Tiriada	5	1
36	Milaçin Slagora	28	5
37	Bağçeha-yi İstania	13	3
38	Bağçeha-yi Pandoriça (Ayo Podi)	10	2
39	Milasil Dobrimia	27	5
	Σύνολο	1061	173

Σε ξεχωριστή ενότητα του κατάστιχου καταγράφεται και η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας (cemaat-i Yahudiyān), η οποία περιλαμβάνει πέντε συνοικίες με συνολικά 213 νοικοκυριά. Το κατάστιχο δεν παρέχει πληροφορίες για άγαμους άνδρες (mücerred), φορολογικές υποχρεώσεις ή επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων των συνοικιών αυτών.

Πίνακας 2α: Εβραϊκοί μαχαλάδες της Άρτας (Cemaat-i Yahudiyān)

A/A	Μαχαλάς	Hane
1	Malon	84
2	Korfoz	51
3	Polya	39
4	Hamilia	35
5	İspania	4
	Σύνολο	213

Πηγή: Οθωμανικό κατάστιχο TT 350 (1564), ίδια επεξεργασία

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα, οι μαχαλάδες δεν παρουσιάζουν ομοιόμορφη πληθυσμιακή κατανομή. Ορισμένες συνοικίες συγκεντρώνουν μεγάλο αριθμό νοικοκυριών, γεγονός που υποδηλώνει αυξημένη πληθυσμιακή πυκνότητα και πιθανώς εντονότερη οικονομική δραστηριότητα. Αντίθετα, άλλοι μαχαλάδες εμφανίζονται μικρότεροι και περισσότερο περιορισμένοι, στοιχείο που ενδέχεται να σχετίζεται είτε με τη χωρική τους θέση είτε με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους εντός της πόλης. Η διαφοροποίηση αυτή αντανακλά τη σύνθετη κοινωνική και χωρική οργάνωση της Άρτας.

Βαρύνουσα σημασία αποκτά και η ονομαστική καταγραφή των κατοίκων, η οποία επιτρέπει την προσέγγιση της κοινωνικής σύνθεσης της πόλης. Η συντριπτική πλειονότητα των ονομάτων

είναι χριστιανική, γεγονός που επιβεβαιώνει την εικόνα μιας πόλης με έντονο χριστιανικό χαρακτήρα κατά τον 16ο αιώνα. Ωστόσο, το κατάστιχο περιλαμβάνει και ξεχωριστή καταγραφή εβραϊκής κοινότητας, γεγονός που δείχνει ότι η Άρτα του 16ου αιώνα αποτελούσε πολυθρησκευτικό αστικό κέντρο. Η περιορισμένη έως ελάχιστη παρουσία μουσουλμανικών ονομάτων υποδηλώνει ότι η οθωμανική διοίκηση στηρίχθηκε κυρίως στον ήδη υπάρχοντα πληθυσμό, χωρίς εκτεταμένο εποικισμό.

Παράλληλα, η καταγραφή επαγγελματικών ιδιοτήτων σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως υποδηματοποιών, ραφτών, μυλωνάδων ή άλλων τεχνιτών, αναδεικνύει την ύπαρξη εξειδικευμένων επαγγελματικών ομάδων στο εσωτερικό της πόλης. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνει τον αστικό χαρακτήρα της Άρτας και τη λειτουργία της ως οικονομικού κέντρου της ευρύτερης περιοχής.

Πίνακας 3: Συνολική δημογραφική εικόνα της Άρτας

Δείκτης	Τιμή
Χριστιανικά Νοικοκυριά (hane)	1061
Εβραϊκά Νοικοκυριά	213
Σύνολο Νοικοκυριών	1274
Άγαμοι άνδρες (mücerred)	173
Εκτιμώμενος πληθυσμός	5.000 – 6.000

Πηγή: Οθωμανικό κατάστιχο TT 350 (1564), ίδια επεξεργασία.

Συνολικά, η δημογραφική εικόνα της Άρτας, όπως προκύπτει από το κατάστιχο του 1564, παρουσιάζει μια πόλη με σημαντικό πληθυσμιακό μέγεθος, έντονο χριστιανικό χαρακτήρα και σαφή κοινωνική οργάνωση γύρω από το νοικοκυριό ως βασική μονάδα. Η ανάλυση των δεδομένων αυτών επιτρέπει την κατανόηση όχι μόνο του πληθυσμού της πόλης, αλλά και των ευρύτερων κοινωνικών και οικονομικών δομών που τον συγκροτούν. Η διαφοροποίηση αυτή αποτυπώνεται πιο καθαρά στην κατανομή των μαχαλάδων κατά μέγεθος, όπως παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 4: Ενδεικτική κατανομή μαχαλάδων της Άρτας κατά μέγεθος

Κατηγορία Μεγέθους	Μαχαλάς	Οικίες (Hane)
Πολύ μεγάλοι	Mando Maranora	92
	Aya Sofya	55
	Ayo Dimitri	54
	Pandonosa	53
Μεγάλοι	Sologoçi	43
	Ayo Nikola Peraski	40
Μεσαίοι	Taxiarhi	35
	Rogod	34
	Ayo Marko	33

	Ayo Mina	33
	Ayo Paraskevi	30
	Ayo Todoro	30
	Aya Vasil	30
	Milaçin Slagora	28
	Aleksi	26
Μικροί	Ayo Yorgi Istiliano	20
	Masovira	20
	Evdopetra	20
	Ayo Yorgi Kondar	22
	Ayo Nikola Rigara	22
	Algosa	22
	Kara Kunisa	15
	Ayo Dimitri Porta	12
Πολύ μικροί	Apostola Lorigato	9
	Ayo Luma	10
	Sotira	6
	Aya Tiriada	5

Πηγή: Οθωμανικό κατάστιχο TT 350 (1564), ιδία επεξεργασία.

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα, οι μαχαλάδες της Άρτας παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το μέγεθός τους. Ο μεγαλύτερος μαχαλάς, ο «Mando Maranora», αριθμεί 92 νοικοκυριά, ενώ μικρότερες συνοικίες, όπως οι «Sotira» και «Aya Tiriada», μόλις 5–6. Η εικόνα αυτή δείχνει ότι η Άρτα του 16ου αιώνα δεν αποτελούσε έναν ομοιογενή αστικό χώρο, αλλά μια πόλη με άνιση πληθυσμιακή κατανομή και συνοικίες διαφορετικής κλίμακας. Παράλληλα, η κατανομή των άγαμων ανδρών δεν ακολουθεί πάντοτε το μέγεθος των μαχαλάδων, στοιχείο που υποδηλώνει επιμέρους διαφοροποιήσεις στη δημογραφική σύνθεση των συνοικιών.

5. Θρησκευτική και κοινωνική δομή

5.1 Εκκλησιαστική οργάνωση

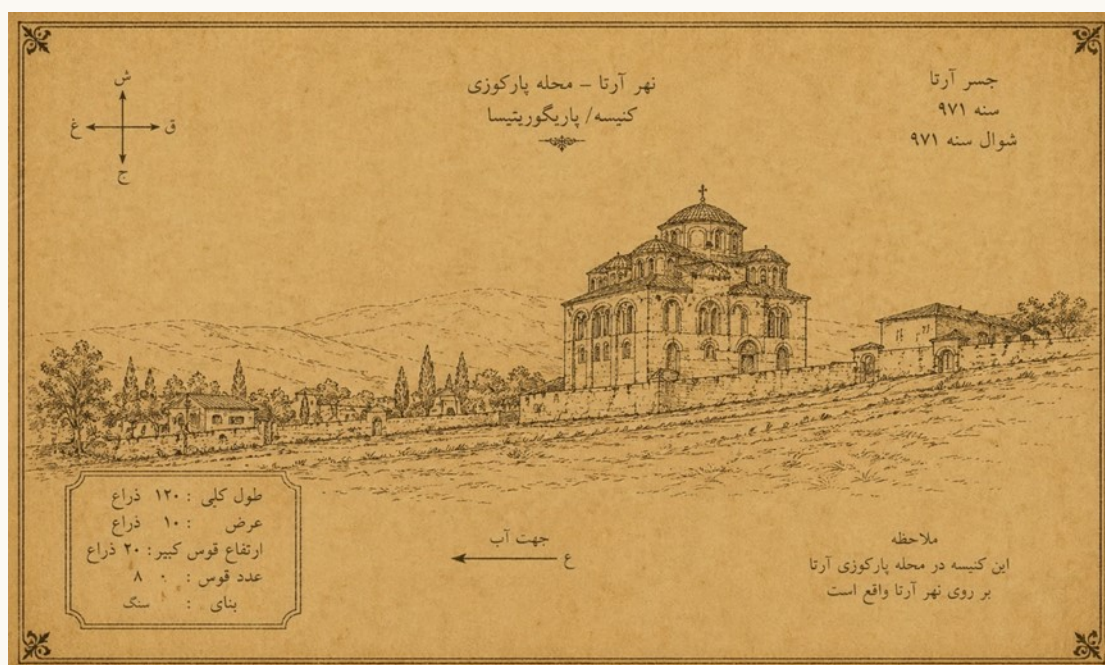
Η εκκλησιαστική οργάνωση αφορά κυρίως τους χριστιανικούς μαχαλάδες της πόλης, καθώς η εβραϊκή κοινότητα καταγράφεται ξεχωριστά στο κατάστιχο ως ιδιαίτερη κοινοτική ενότητα (cemaat-i Yahudiyān). Όπως προκύπτει από το οθωμανικό κατάστιχο του 1564, αυτή μπορεί να προσεγγιστεί μέσα από τις ονομασίες των μαχαλάδων, πολλοί από τους οποίους φέρουν ονόματα αγίων και εκκλησιών. Η πληροφορία αυτή επιτρέπει την προσέγγιση της ενοριακής διάρθρωσης της πόλης, έστω και έμμεσα, καθώς οι μαχαλάδες φαίνεται να αντιστοιχούν σε εκκλησιαστικές κοινότητες.

Για την πληρέστερη κατανόηση της εκκλησιαστικής τοπογραφίας επιχειρείται η αντιστοίχιση των μαχαλάδων του 1564 με εκκλησίες και συνοικίες της Άρτας, όπως αυτές καταγράφονται σε μεταγενέστερες πηγές, ιδίως στον Σεραφείμ Βυζάντιο (1884). Η προσέγγιση αυτή βασίζεται σε σημαντικό βαθμό στη μελέτη του Κορδώση, ο οποίος, αξιοποιώντας κυρίως τις πληροφορίες του

Ξενόπουλου, επιχειρεί τη σύνδεση των ονομασιών των μαχαλάδων με γνωστούς ναούς της πόλης (Κορδώσης, 2011).

Ωστόσο, η αντιστοίχιση αυτή δεν είναι πάντοτε ασφαλής. Επιπλέον, παρατηρούνται ορισμένες διαφοροποιήσεις στις ονομασίες των μαχαλάδων σε σχέση με τη μορφή που αποδίδεται στη μετάφραση του οθωμανικού κατάστιχου. Οι αποκλίσεις αυτές σχετίζονται κυρίως με ζητήματα μεταγραφής, αλλά και με την προσπάθεια ταύτισης των οθωμανικών ονομασιών με μεταγενέστερους ναούς και τοπωνύμια. Στη μελέτη του Κορδώσης, οι ονομασίες συχνά αποδίδονται σε εξελληνισμένη μορφή ή ερμηνεύονται με βάση γνωστές εκκλησίες της πόλης, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε διαφοροποιήσεις σε σχέση με τη μορφή που διατηρείται στο πρωτότυπο κατάστιχο.

Η ανάγκη διάκρισης μεταξύ της μορφής που αποδίδεται στο οθωμανικό κατάστιχο και των ερμηνευτικών ταυτίσεων της δευτερογενούς βιβλιογραφίας καθιστά απαραίτητη την παράθεση της σχετικής αντιστοίχισης, η οποία παρουσιάζεται αναλυτικά στο Παράρτημα Ι.

Εικ. 4. Ανασύνθεση της εκκλησίας της Παρηγορήτισσας στην Άρτα, βασισμένη σε σχέδιο του François Cassas (περ. 1780), με απόδοση του μνημείου και του άμεσου περιβάλλοντός του.

Όπως επισημαίνει και ο Κορδώσης, πολλές ταυτίσεις διατυπώνονται με επιφύλαξη («προφανώς», «πιθανόν», «ίσως»), γεγονός που αντανακλά τα όρια των διαθέσιμων πηγών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η σύνδεση μπορεί να θεωρηθεί ιδιαίτερα πιθανή, όταν υπάρχει σαφής ονομαστική αντιστοιχία. Ενδεικτικά, η «Aya Paraskevi Kiparisi» συνδέεται με την Αγία Παρασκευή Κυπαρισσίτισσα κοντά στο κάστρο, ο «Ayo Mina» με τον Άγιο Μηνά στη συνοικία Ρωμιοπάζαρο, ενώ η ονομασία «Pandonosa» αποδίδεται ως «Pandanasassa» και ταυτίζεται με τον ναό της Παρηγορήτισσας (Κορδώσης, ό.π., σελ. 268).

Αντίστοιχα, η ονομασία «Ayo Luma» μπορεί να ταυτιστεί με τον ναό του Αγίου Λουκά, όπως προκύπτει από τη μορφή «Αγιολουκάς» που καταγράφεται από τον ίδιο συγγραφέα (Κορδώσης, ό.π., σελ. 265). Παρόμοιες συσχετίσεις μπορούν να προταθούν και για άλλους μαχαλάδες με εκκλησιαστική ονομασία, όπως οι περιπτώσεις του Αγίου Δημητρίου, των Αγίων Αναργύρων, της Αγίας Τριάδας ή της Αγίας Σοφίας, οι οποίοι καταγράφονται και σε μεταγενέστερες πηγές και, σε αρκετές περιπτώσεις, διατηρούνται έως σήμερα στις ίδιες περίπου συνοικίες.

Σε άλλες περιπτώσεις, η αντιστοίχιση είναι λιγότερο βέβαιη. Ο μαχαλάς «Kara Kunisa», για παράδειγμα, δεν εμφανίζεται ως εκκλησιαστικός στο κατάστιχο, ωστόσο ο Κορδώσης τον συνδέει με ναό της Παναγίας, γνωστό ως Κορακονησίτισσα ή Κορωνησία, που βρισκόταν δυτικά του κάστρου, στη συνοικία των Βυρσοδεψών (Κορδώσης, ό.π., σελ. 267). Παρόμοια, σε περιπτώσεις όπως οι πολλαπλοί μαχαλάδες του Αγίου Νικολάου ή του Αγίου Γεωργίου, η ύπαρξη περισσότερων του ενός ναών με την ίδια αφιέρωση καθιστά την ταύτιση με συγκεκριμένη συνοικία προβληματική.

Τέλος, σημαντικός αριθμός μαχαλάδων δεν φέρει εκκλησιαστικές ονομασίες. Περιπτώσεις όπως το «Rogoj», που παρουσιάζει ομοιότητα με το τοπωνύμιο Ρωγοί χωρίς να μπορεί να ταυτιστεί με ασφάλεια, δείχνουν ότι η οικιστική οργάνωση της πόλης δεν βασιζόταν αποκλειστικά στην ενορία, αλλά περιλάμβανε και τοπωνυμικά ή κοινωνικά στοιχεία (Κορδώσης, ό.π., σελ. 268). Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζεται ενδεικτικά η αντιστοίχιση των εκκλησιαστικών μαχαλάδων του 1564 με εκκλησίες και συνοικίες της Άρτας κατά τον 19ο αιώνα, με βάση μεταγενέστερες πηγές, κυρίως τον Σεραφείμ Βυζάντιο, καθώς και ο βαθμός βεβαιότητας κάθε ταύτισης.

Πίνακας 5 : Ενδεικτική αντιστοίχιση εκκλησιαστικών μαχαλάδων της Άρτας (1564–19ος αι.)

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζονται ενδεικτικά ορισμένες από τις πιθανές ταυτίσεις μαχαλάδων με εκκλησίες της Άρτας, με βάση τη δευτερογενή βιβλιογραφία.

Μαχαλάς (1564)	Εκκλησία (1884)	Συνοικία (1884)	Βαθμός βεβαιότητας
Aya Paraskevi Kiparisi	Αγία Παρασκευή (Κυπαρισσίτισσα)	Μονοπωλείον	Υψηλή
Sotira	Μεταμόρφωση Σωτήρος	Ρωμιοπάζαρο	Μέση
Pandonosa	Παρηγορήτισσα (Παντάνασσα)	Μουχούστι	Υψηλή
Ayo Mina	Άγιος Μηνάς	Ρωμιοπάζαρο	Υψηλή
Aya Sofya	Αγία Σοφία	Μονοπωλείον	Υψηλή
Ayo Dimitri	Άγιος Δημήτριος	Ρωμιοπάζαρο	Υψηλή
Ayo Luma	Άγιος Λουκάς		Μέση προς υψηλή
Ayo Todoro	Άγιοι Θεόδωροι	Μονοπωλείον	Υψηλή

Aya Tiriada	Αγία Τριάδα	Εβραϊκά	Υψηλή
Aya Nargir	Άγιοι Ανάργυροι	Εβραϊκά	Υψηλή
Ayo Vasil	Άγιος Βασίλειος		Υψηλή
Ayo Marko	Άγιος Μάρκος	Μονοπωλείον	Υψηλή
Aya Andria	Άγιος Ανδρέας	Καραπάνου	Υψηλή
Taksiahri	Ταξιάρχης		Μέση
Kara Kunisa	Παναγία (Κορωνησία)	Βυρσοδεψών / Δάφνη	Μέση
Ayo Nikola Peraski	Άγιος Νικόλαος	Μονοπωλείον	Χαμηλή
Ayo Nikola Rigara	Άγιος Νικόλαος Λιζγαράς		Μέση
Ayo Nikola Kondo	Άγιος Νικόλαος Κοντός		Χαμηλή
Apostola Lorigato	Άγιοι Απόστολοι (πιθ.)		Χαμηλή
Ayo Yorgi İstiliano	Άγιος Γεώργιος		Χαμηλή
Ayo Yorgi Kondar	Άγιος Γεώργιος		Χαμηλή
Ayo Yorgi Dravila	Άγιος Γεώργιος		Χαμηλή
Ayo Dimitri Porta	Άγιος Δημήτριος (δεύτερος)		Χαμηλή
Aya Sofya Kasri	— (ναός εντός κάστρου, μη σωζόμενος)		Χαμηλή
Mitropoli	Μητρόπολη	Περίβλεπτος	Υψηλή
Aya Paraskevi	Αγία Παρασκευή		Μέση

Πηγή: Οθωμανικό κατάστιχο TT 350 (1564) και Σεραφείμ Βυζάντιος (1884) ίδια επεξεργασία.

Η εικόνα που προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα είναι αυτή μιας πόλης όπου η εκκλησιαστική οργάνωση αποτελεί βασικό, αλλά όχι αποκλειστικό, άξονα της αστικής διάρθρωσης. Παράλληλα, η διαχρονική σύγκριση των πηγών υποδηλώνει σημαντικά στοιχεία συνέχειας, τα οποία συνδέουν την οθωμανική Άρτα του 16ου αιώνα με τη μεταγενέστερη αστική της εξέλιξη.

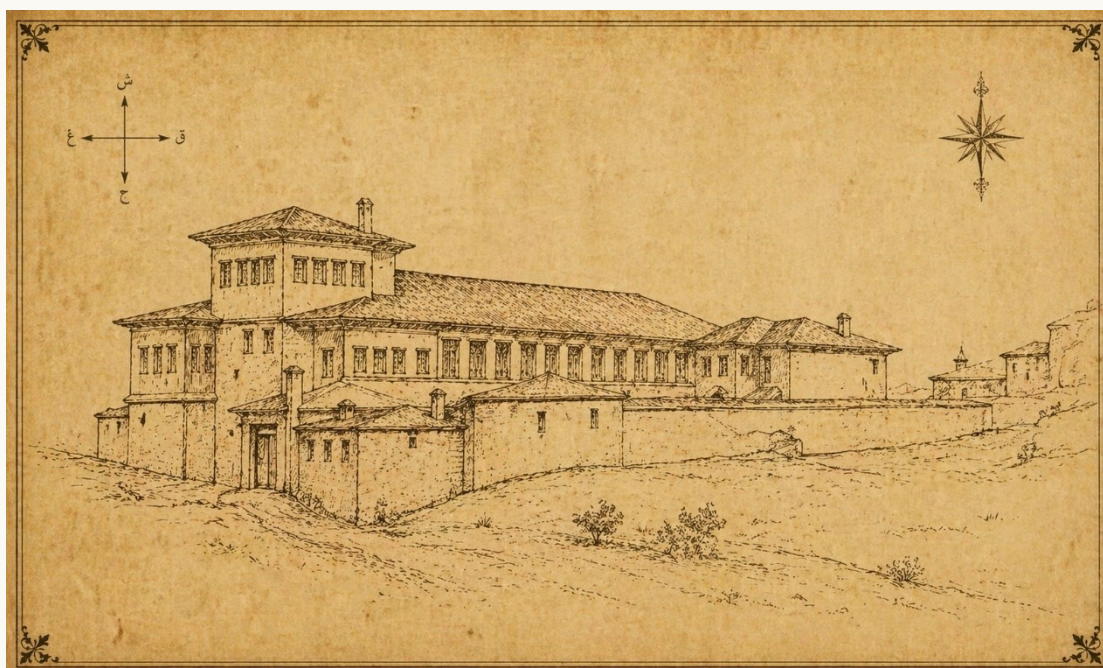
5.2 Οικογενειακή δομή (hane – mücerred)

Στο οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1564 η κοινωνική οργάνωση της Άρτας αποτυπώνεται μέσα από δύο βασικές κατηγορίες: τα hane (νοικοκυριά) και τους mücerred (άγαμους άνδρες). Οι όροι αυτοί αποτελούν τυπικές φορολογικές μονάδες της οθωμανικής διοίκησης και επιτρέπουν την προσέγγιση της οικογενειακής δομής και της πληθυσμιακής σύνθεσης της πόλης.

Ο όρος hane δηλώνει τη βασική φορολογική και κοινωνική μονάδα, δηλαδή το νοικοκυριό, συνήθως με επικεφαλής έναν έγγαμο άνδρα, στο οποίο εντάσσονται τα υπόλοιπα μέλη της

οικογένειας. Αντίστοιχα, ο όρος mücerred αναφέρεται σε ενήλικους άγαμους άνδρες, οι οποίοι φορολογούνται ξεχωριστά και δεν συγκροτούν αυτόνομο νοικοκυριό. Η διάκριση αυτή επιτρέπει την κατανόηση της εσωτερικής δομής της κοινωνίας πέρα από την απλή καταγραφή του πληθυσμού.

Με βάση τα δεδομένα του κατάστιχου, στους χριστιανικούς μαχαλάδες της Άρτας καταγράφονται συνολικά 1061 νοικοκυριά και 173 άγαμοι άνδρες. Η αναλογία μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι ιδιαίτερα ενδεικτική, καθώς αντιστοιχεί περίπου σε έναν άγαμο ανά έξι νοικοκυριά. Παράλληλα, η εβραϊκή κοινότητα καταγράφεται χωριστά με 213 νοικοκυριά, χωρίς όμως αντίστοιχη αναφορά σε mücerred. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει ότι η κοινωνία της πόλης χαρακτηρίζεται από έντονη παρουσία της οικογενειακής μονάδας, ενώ οι άγαμοι αποτελούν σαφώς μικρότερο ποσοστό του πληθυσμού.

Εικ. 5. Ανασύνθεση του σεραγιού του Αλή Πασά στην Άρτα, βασισμένη σε σχέδιο του Charles Cockerell (αρχές 19ου αι.), από τη συλλογή του Βρετανικού Μουσείου.

Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνει τον οικογενειοκεντρικό χαρακτήρα της κοινωνικής οργάνωσης, καθώς το νοικοκυριό αποτελεί τον βασικό πυρήνα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, ενώ οι άγαμοι άνδρες φαίνεται να εντάσσονται σε μεταβατικές ή εξαρτημένες κοινωνικές θέσεις. Είναι πιθανό ότι οι mücerred αντιστοιχούν κυρίως σε νεότερες ηλικιακές ομάδες, σε μαθητευόμενους τεχνίτες ή σε άτομα που συμμετείχαν στην αγορά εργασίας χωρίς να έχουν ακόμη συγκροτήσει ανεξάρτητο νοικοκυριό.

Η κατανομή των δύο κατηγοριών στους επιμέρους μαχαλάδες παρουσιάζει σχετική ομοιομορφία. Στις περισσότερες συνοικίες καταγράφονται περίπου 20–40 νοικοκυριά και περιορισμένος αριθμός άγαμων ανδρών, συνήθως μεταξύ ενός και πέντε. Οι αποκλίσεις

εμφανίζονται κυρίως στους μεγαλύτερους μαχαλάδες, όπου αυξάνεται και ο αριθμός των mücerred, χωρίς όμως να μεταβάλλεται ουσιαστικά η συνολική αναλογία.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και το γεγονός ότι οι γυναίκες δεν καταγράφονται ονομαστικά στο κατάστιχο, ενώ οι χήρες εμφανίζονται μόνο έμμεσα ή ενσωματώνονται σε υφιστάμενα νοικοκυριά. Σε αντίθεση με το κατάστιχο του 1530, όπου οι χήρες καταγράφονται ως ξεχωριστή κατηγορία, στο κατάστιχο του 1564 η παρουσία τους δεν διακρίνεται με σαφήνεια. Η απουσία ιδιαίτερης καταγραφής τους ενδέχεται να συνδέεται με διαφορετική φορολογική πρακτική στο αστικό κέντρο της Άρτας, πιθανώς λόγω μη επιβολής ειδικής φορολογίας στις χήρες. Η πρακτική αυτή αναδεικνύει τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα της οθωμανικής φορολογικής καταγραφής και περιορίζει τις δυνατότητες άμεσης προσέγγισης της γυναικείας παρουσίας στην κοινωνία.

Συνολικά, η ανάλυση των hane και mücerred φανερώνει μια κοινωνία με σταθερή οικογενειακή βάση, περιορισμένη παρουσία ανεξάρτητων άγαμων ανδρών και σαφή σύνδεση μεταξύ οικογενειακής δομής και φορολογικής οργάνωσης. Η εικόνα αυτή ενισχύει την αντίληψη μιας σχετικά συνεκτικής αστικής κοινωνίας, στην οποία το νοικοκυριό λειτουργεί ως βασική μονάδα τόσο κοινωνικής όσο και οικονομικής συγκρότησης.

5.3 Κοινωνική διαφοροποίηση μαχαλάδων

Η κατανομή των μαχαλάδων της Άρτας, όπως προκύπτει από το οθωμανικό κατάστιχο του 1564, παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το μέγεθος και τη σύνθεσή τους. Οι διαφορές αυτές επιτρέπουν την ανίχνευση μορφών κοινωνικής διαφοροποίησης μέσα στον αστικό χώρο, παρά την απουσία άμεσων αναφορών σε κοινωνικές τάξεις.

Το μέγεθος των μαχαλάδων, όπως προκύπτει από τα δημογραφικά δεδομένα του κατάστιχου, δείχνει ότι οι συνοικίες της Άρτας δεν είχαν ενιαίο κοινωνικό και οικονομικό χαρακτήρα. Οι μεγαλύτεροι μαχαλάδες φαίνεται ότι συγκέντρωναν αυξημένη πληθυσμιακή και πιθανώς οικονομική δραστηριότητα, ενώ μικρότερες συνοικίες ενδέχεται να αντιστοιχούσαν σε πιο περιορισμένες ή περιφερειακές οικιστικές ενότητες.

Η εικόνα αυτή επιτρέπει και τη διάκριση μεταξύ πιθανώς κεντρικών και περιφερειακών μαχαλάδων. Οι μεγαλύτερες συνοικίες είναι πιθανό να εντοπίζονται σε κομβικά σημεία της πόλης, κοντά σε βασικούς άξονες, αγορές ή σημαντικούς ναούς, και να συγκεντρώνουν αυξημένη πληθυσμιακή και οικονομική δραστηριότητα. Αντίθετα, οι μικρότεροι μαχαλάδες ενδέχεται να αντιστοιχούν σε πιο περιφερειακές ή λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές, με περιορισμένο αριθμό κατοίκων και δραστηριοτήτων.

Η οικιστική αυτή διάρθρωση συνδέεται και με την εκκλησιαστική οργάνωση της πόλης. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, πολλοί μαχαλάδες φέρουν ονομασίες εκκλησιών, γεγονός που δείχνει τη στενή σχέση μεταξύ ενοριακής και οικιστικής διάρθρωσης. Ωστόσο, η ύπαρξη πολλαπλών μαχαλάδων με την ίδια αγιολογική αφιέρωση, καθώς και η συνύπαρξη εκκλησιαστικών και μη εκκλησιαστικών ονομασιών, υποδηλώνει ότι οι συνοικίες δεν αντιστοιχούν απαραίτητα σε μία μόνο ενορία, αλλά εντάσσονται σε ένα πιο σύνθετο και πολυκεντρικό σύστημα.

Παρά την απουσία άμεσων ενδείξεων για κοινωνικές τάξεις, μπορούν να εντοπιστούν έμμεσες μορφές εσωτερικής διαφοροποίησης. Οι μεγαλύτεροι μαχαλάδες φαίνεται να συγκεντρώνουν μεγαλύτερη ποικιλία κατοίκων και πιθανώς περισσότερες κοινωνικές κατηγορίες, ενώ οι μικρότεροι ενδέχεται να χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ομοιογένεια. Οι διαφοροποιήσεις αυτές μπορεί να σχετίζονται με το μέγεθος των οικογενειακών μονάδων, τη θέση των συνοικιών στον αστικό χώρο και τη συμμετοχή τους στην οικονομική ζωή της πόλης.

Η σύνδεση με την οικονομική δραστηριότητα αποτελεί επίσης σημαντικό παράγοντα. Αν και τα επαγγέλματα δεν εμφανίζονται συγκεντρωμένα σε συγκεκριμένους μαχαλάδες, παρατηρείται ότι οι μεγαλύτερες συνοικίες παρουσιάζουν αυξημένη παρουσία επαγγελματικών δραστηριοτήτων, γεγονός που ενισχύει την εικόνα μιας πόλης με διάχυτη οικονομία, αλλά με εντονότερη δραστηριότητα στους κύριους οικιστικούς πυρήνες.

Η ξεχωριστή καταγραφή της εβραϊκής κοινότητας δείχνει ότι η κοινωνική διαφοροποίηση της Άρτας δεν περιοριζόταν μόνο στο εσωτερικό των χριστιανικών μαχαλάδων, αλλά περιλάμβανε και διακριτές θρησκευτικές και κοινοτικές ομάδες με ιδιαίτερη διοικητική οργάνωση

*Εικ. 6. Παλιά συνοικία της Άρτας, απέναντι από τον Άγιο Βασίλειο, όπως αποτυπώνεται το 1917.
Σχέδιο Α. Ορλάνδου.*

Συνολικά, η ανάλυση των μαχαλάδων δείχνει ότι η Άρτα του 16ου αιώνα δεν αποτελεί έναν ομοιογενή αστικό χώρο, αλλά μια πόλη με σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το μέγεθος, τη θέση και τη λειτουργία των συνοικιών της. Η διαφοροποίηση αυτή αντανακλά μια δυναμική αστική κοινωνία, στην οποία ο χώρος συνδέεται άμεσα με κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες.

5.4 Συγγενικά δίκτυα

Η καταγραφή των ονομάτων στο οθωμανικό κατάστιχο του 1564 επιτρέπει την έμμεση προσέγγιση των συγγενικών σχέσεων και της κοινωνικής οργάνωσης των κατοίκων της Άρτας. Παρότι το κατάστιχο δεν καταγράφει ρητά οικογενειακές σχέσεις, η επανάληψη ονομάτων και πατρωνυμίων μέσα στους ίδιους μαχαλάδες παρέχει σημαντικές ενδείξεις για την ύπαρξη συγγενικών δικτύων.

Στους περισσότερους μαχαλάδες παρατηρείται συχνή επανάληψη συγκεκριμένων ονομάτων, όπως Yanni, Mihal και Nikola, καθώς και η εμφάνιση παρόμοιων πατρωνυμικών σχημάτων. Το φαινόμενο αυτό υποδηλώνει ότι άτομα που ανήκαν στην ίδια οικογένεια ή σε ευρύτερες συγγενικές ομάδες κατοικούσαν στον ίδιο χώρο. Η συγκέντρωση αυτή μπορεί να συνδέεται είτε με ταυτόχρονη εγκατάσταση συγγενών είτε με διαδοχική κατοίκηση, κατά την οποία μέλη της ίδιας οικογένειας διατηρούν την παρουσία τους στον ίδιο μαχαλά μέσα στον χρόνο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση πατρωνυμικών και άλλων συγγενικών προσδιορισμών στα ονόματα. Η μορφή «όνομα + πατρωνυμικό», καθώς και εκφράσεις που δηλώνουν συγγενικές σχέσεις, όπως το «birader-i» (αδελφός), δείχνουν ότι η οικογένεια αποτελούσε βασικό στοιχείο κοινωνικής ταυτότητας. Η αναφορά στη συγγένεια λειτουργεί όχι μόνο ως μέσο αναγνώρισης του ατόμου, αλλά και ως ένδειξη της θέσης του μέσα στο κοινωνικό σύνολο.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η ονομαστική καταγραφή επιτρέπει και τη σύνδεση συγγένειας και επαγγελματικής δραστηριότητας. Η παρουσία ατόμων με παρόμοια ονόματα που φαίνεται να ασκούν το ίδιο επάγγελμα μπορεί να φανερώνει τη μετάδοση επαγγελματικών δεξιοτήτων μέσα στην οικογένεια, καθώς και την ύπαρξη μικρών οικογενειακών εργαστηρίων ή παραγωγικών μονάδων. Αν και οι ενδείξεις αυτές δεν είναι πάντοτε σαφείς, ενισχύουν την εικόνα μιας οικονομίας όπου η οικογένεια διαδραματίζει κεντρικό ρόλο.

Η συγκέντρωση συγγενικών ομάδων εντός των ίδιων μαχαλάδων συμβάλλει επίσης στην κατανόηση της κοινωνικής συνοχής της πόλης. Οι συνοικίες δεν αποτελούν απλώς διοικητικές ή φορολογικές ενότητες, αλλά και χώρους εγκατάστασης και αναπαραγωγής κοινωνικών και συγγενικών δεσμών. Η οργάνωση αυτή ενισχύει τη σταθερότητα του πληθυσμού και τη συνέχεια της τοπικής κοινότητας.

Ωστόσο, η προσέγγιση των συγγενικών δικτύων μέσω του κατάστιχου παρουσιάζει σημαντικούς περιορισμούς. Η απουσία ρητών αναφορών σε οικογενειακές σχέσεις δεν επιτρέπει την ασφαλή ταύτιση των συγγενικών δεσμών σε όλες τις περιπτώσεις. Κατά συνέπεια, τα συμπεράσματα που προκύπτουν βασίζονται σε ενδείξεις και πιθανότητες, και πρέπει να αντιμετωπίζονται με τη δέουσα επιφύλαξη. Τα στοιχεία αυτά αφορούν κυρίως τους χριστιανικούς μαχαλάδες, καθώς η εβραϊκή κοινότητα καταγράφεται χωριστά και δεν συνοδεύεται από αντίστοιχη αναλυτική κοινωνική καταγραφή.

Συνολικά, η ανάλυση των ονομάτων δείχνει ότι η κοινωνία της Άρτας του 16ου αιώνα οργανωνόταν σε σημαντικό βαθμό γύρω από συγγενικές ομάδες. Οι μαχαλάδες λειτουργούσαν

ως χώροι συγκέντρωσης και διατήρησης αυτών των δικτύων, ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή και τη συνέχεια της τοπικής κοινωνίας. Η εικόνα αυτή είναι συμβατή με τη γενικότερη οργάνωση των οθωμανικών αστικών κοινωνιών, όπου η οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα αποτελούσαν βασικό πλαίσιο κοινωνικής και οικονομικής δράσης.

5.5. Η οθωμανική παρουσία στην Άρτα: ενδείξεις και όρια των πηγών

Η διερεύνηση της οθωμανικής παρουσίας στην Άρτα κατά τον 16ο αιώνα βασίζεται κυρίως σε φορολογικές και διοικητικές πηγές, οι οποίες, λόγω του χαρακτήρα τους, δεν αποτυπώνουν πάντοτε με άμεσο τρόπο τη σύνθεση και την καθημερινή ζωή του πληθυσμού. Το οθωμανικό κατάστιχο του 1564, το οποίο αποτελεί βασική πηγή για τη μελέτη της πόλης, παρουσιάζει μια εικόνα με έντονη χριστιανική παρουσία, καθώς η πλειονότητα των καταγεγραμμένων νοικοκυριών ανήκει σε χριστιανούς. Ωστόσο, η εικόνα αυτή δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη απουσίας μουσουλμανικού πληθυσμού, αλλά πρέπει να ιδωθεί σε συνάρτηση με τον φορολογικό χαρακτήρα της πηγής.

Πράγματι, το κατάστιχο καταγράφει κυρίως τους φορολογούμενους πληθυσμούς και τις παραγωγικές μονάδες, με αποτέλεσμα ομάδες που σχετίζονται με τη διοίκηση, τον στρατό ή άλλες κρατικές λειτουργίες να μην αποτυπώνονται με την ίδια σαφήνεια. Παρά την απουσία άμεσων αναφορών σε οθωμανικά δημόσια ή θρησκευτικά κτίρια, το κατάστιχο του 1564 παρέχει έμμεσες αλλά σαφείς ενδείξεις για την ύπαρξη οθωμανικών διοικητικών και αστικών δομών. Οι τίτλοι αξιωματούχων, όπως Bey, Ağa και Çavuş, η αναφορά σε δραστηριότητες και εγκαταστάσεις όπως το hamam και το bozahane, καθώς και στοιχεία που σχετίζονται με την αγορανομία (ihtisab) και τη φορομίσθωση, υποδηλώνουν τη λειτουργία ενός οργανωμένου οθωμανικού πλαισίου στην πόλη.

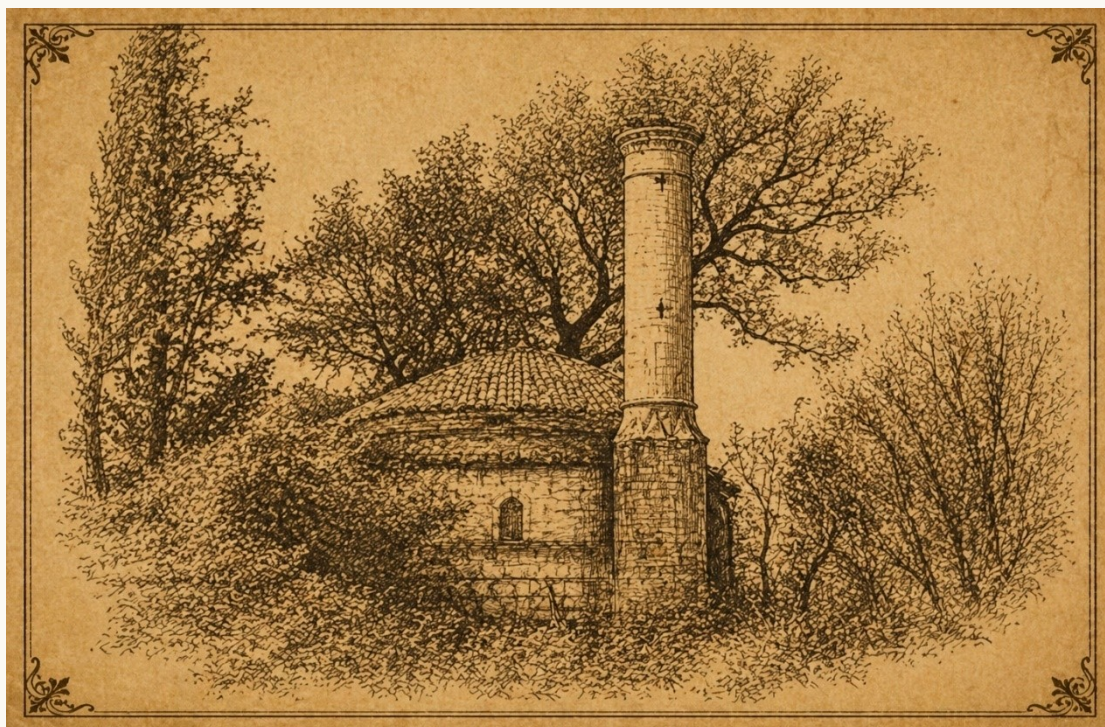
Επιπλέον, το ίδιο το κατάστιχο περιλαμβάνει σημαντικές ενδείξεις παρουσίας μουσουλμανικών οικονομικών και γαιοκτητικών συμφερόντων στην περιοχή. Στις καταγραφές μύλων, αγροτικών εκμεταλλεύσεων, κήπων, τσιφλικιών και άλλων παραγωγικών μονάδων εμφανίζονται επανειλημμένα μουσουλμανικά ονόματα και τίτλοι, όπως Ağa, Bey και Çelebi, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη οθωμανικών γαιοκτητικών και οικονομικών ελίτ ήδη από τον 16ο αιώνα. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι η μουσουλμανική παρουσία στην Άρτα δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στο διοικητικό και στρατιωτικό επίπεδο, αλλά συνδεόταν και με την κατοχή γης, την εκμετάλλευση παραγωγικών πόρων και τη συμμετοχή στην οικονομική ζωή της περιοχής.

Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται σημαντικά από τα στοιχεία του οθωμανικού φορολογικού καταστίχου του 1530 (TD 367), τα οποία παρέχουν πιο άμεσες πληροφορίες για την οθωμανική παρουσία στην περιοχή ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα. Στο κατάστιχο αυτό καταγράφεται η ύπαρξη οργανωμένης φρουράς στο Κάστρο της Άρτας, η οποία περιλαμβάνει φρούραρχο (dizdar), διοικητικό προσωπικό, ιμάμη και 53 στρατιώτες, γεγονός που επιβεβαιώνει τη στρατηγική σημασία της πόλης και τη λειτουργία της ως διοικητικού και στρατιωτικού κέντρου.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η καταγραφή ιμάμη στο πλαίσιο της φρουράς, στοιχείο που υποδηλώνει την ύπαρξη οργανωμένης λατρευτικής πρακτικής εντός του κάστρου ήδη από την περίοδο αυτή.

Ακόμη και αν δεν γίνεται ρητή αναφορά σε αυτοτελές τέμενος, η παρουσία θρησκευτικού λειτουργού μαρτυρεί την ύπαρξη μουσουλμανικής κοινότητας, έστω και περιορισμένης, που συνδέεται άμεσα με τη στρατιωτική και διοικητική λειτουργία του χώρου.

Το Κάστρο της Άρτας αναδεικνύεται, έτσι, ως βασικός πυρήνας της οθωμανικής παρουσίας στην πόλη. Σύμφωνα με τις διαθέσιμες πηγές, το κάστρο δεν λειτούργησε αποκλειστικά ως στρατιωτικό οχυρό, αλλά ως ένας πολυλειτουργικός χώρος όπου συνυπήρχαν η άμυνα, η διοίκηση, η κατοίκηση και η θρησκευτική ζωή. Η συγκέντρωση στρατιωτικού προσωπικού, διοικητικών αξιωματούχων και θρησκευτικών λειτουργών στο εσωτερικό του φρουρίου υποδηλώνει την ύπαρξη μιας οργανωμένης κοινότητας, η οποία λειτουργούσε ως κέντρο ελέγχου της πόλης και της ευρύτερης περιοχής.

Εικ. 7. Το τζαμί Φαϊκ Πασά στην Άρτα. Από παλαιά φωτογραφία αγνώστου φωτογράφου.

Η εικόνα αυτή συμπληρώνεται από τα δεδομένα σχετικά με τα οθωμανικά κτίρια στην Άρτα, τα οποία αποτυπώνουν την ανάπτυξη ενός ευρύτερου αστικού και κοινωνικού πλαισίου. Η ύπαρξη τζαμιών, σχολείων, τεκέδων, λουτρών και αγορών μαρτυρεί τη διαμόρφωση ενός οργανωμένου οθωμανικού αστικού ιστού, ο οποίος εξυπηρετούσε τόσο τις θρησκευτικές όσο και τις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες του μουσουλμανικού πληθυσμού.

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της εξέλιξης αυτής έχει και η μαρτυρία των βακουφίων, όπως το βακούφι του Σουλεϊμάν Αγά (1574), το οποίο αποκαλύπτει την ύπαρξη οργανωμένων θρησκευτικών και κοινωνικών ιδρυμάτων στην πόλη. Μέσα από τη λειτουργία τζαμιών, σχολείων και τεκέδων, καθώς και μέσω της διαχείρισης οικονομικών πόρων, τα βακούφια

αποτελούσαν βασικό μηχανισμό στήριξης της οθωμανικής παρουσίας και ενίσχυαν τη μόνιμη εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού στην Άρτα.

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι και μεταγενέστερες βακουφικές πηγές του 17ου–18ου αιώνα αποκαλύπτουν την παρουσία μουσουλμανικών οικογενειών υψηλού κύρους στην Άρτα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ümmühani Hatun bint Ali Paşa, κατοίκου της πόλης και ιδρύτριας σημαντικού βακουφιού, η οποία συνδέεται με τζαμί, σχολείο, κρήνη και ακίνητη περιουσία μέσα στον αστικό χώρο. Η αναφορά ακόμη και σε «γειτονιά της Ümmühani Hatun» υποδηλώνει τη σταθερή εγκατάσταση και κοινωνική προβολή οθωμανικών ελίτ στην πόλη

Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλών στατιστικών συμπερασμάτων σχετικά με το ακριβές μέγεθος του μουσουλμανικού πληθυσμού στην Άρτα κατά τον 16ο αιώνα. Η φύση των πηγών, οι οποίες επικεντρώνονται κυρίως σε φορολογικές και διοικητικές πληροφορίες, καθώς και η συστηματική εξαίρεση φοροαπαλλασσόμενων ομάδων από τις απογραφικές καταγραφές, περιορίζουν σημαντικά τις δυνατότητες ποσοτικής αποτίμησης της οθωμανικής παρουσίας. Κατά συνέπεια, οποιαδήποτε προσπάθεια ακριβούς υπολογισμού αριθμών ή ποσοστών παραμένει αναγκαστικά υποθετική. Ωστόσο, με βάση τη λειτουργία των οθωμανικών απογραφικών πρακτικών, έχει διατυπωθεί η εκτίμηση ότι οι μη καταγεγραμμένες μουσουλμανικές ομάδες — όπως στρατιωτικοί, διοικητικοί αξιωματούχοι και θρησκευτικοί λειτουργοί — ενδέχεται να αντιστοιχούσαν περίπου στο 10% του συνολικού πληθυσμού της πόλης. Η εκτίμηση αυτή δεν μπορεί να επαληθευθεί άμεσα από το ίδιο το κατάστιχο, υποδηλώνει όμως ότι η πραγματική έκταση της μουσουλμανικής παρουσίας στην Άρτα ήταν πιθανότατα μεγαλύτερη από αυτήν που αποτυπώνεται στις φορολογικές καταγραφές.

Συνολικά, τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι η οθωμανική παρουσία στην Άρτα κατά τον 16ο αιώνα δεν περιοριζόταν σε ένα στενό στρατιωτικό ή διοικητικό πλαίσιο, αλλά περιλάμβανε ένα ευρύτερο σύνολο δομών που επέτρεπαν τη συγκρότηση μιας οργανωμένης κοινότητας με θρησκευτική, κοινωνική και οικονομική συνοχή. Η απουσία σαφούς και εκτεταμένης καταγραφής του μουσουλμανικού πληθυσμού στο κατάστιχο του 1564 δεν αντανάκλα την πραγματική εικόνα της πόλης, αλλά σχετίζεται κυρίως με τα όρια και τον σκοπό της συγκεκριμένης πηγής. Κατά συνέπεια, η οθωμανική παρουσία στην Άρτα πρέπει να προσεγγιστεί μέσα από τη συνδυαστική ανάγνωση διαφορετικών τύπων πηγών, οι οποίες επιτρέπουν την ανασύνθεση μιας πιο σύνθετης και πολυεπίπεδης ιστορικής πραγματικότητας.

Παρά τους περιορισμούς των πηγών και την απουσία στοιχείων για εκτεταμένη αστική ανάπτυξη στο εσωτερικό του φρουρίου, τα διαθέσιμα τεκμήρια καταδεικνύουν ότι το Κάστρο της Άρτας δεν αποτελούσε αποκλειστικά στρατιωτικό χώρο. Η παρουσία κατοικιών, λατρευτικών χώρων, σχολείου και μόνιμου θρησκευτικού προσωπικού, σε συνδυασμό με τις αναφορές του βακφιγιέ του 1574 και τη μαρτυρία του Εβλιγιά Γσελεμπί, αποκαλύπτουν την ύπαρξη σταθερής και οργανωμένης ενδοκαστρικής κατοίκησης, συνδεδεμένης κυρίως με τη διοικητική, στρατιωτική και θρησκευτική λειτουργία του φρουρίου.

5.6 Η εβραϊκή παρουσία στην Άρτα τον 16ο αιώνα

Η παρουσία της εβραϊκής κοινότητας στην Άρτα κατά τον 16ο αιώνα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των ορίων των οθωμανικών φορολογικών πηγών και της ανάγκης συνδυαστικής προσέγγισης διαφορετικών τύπων τεκμηρίων.

Το οθωμανικό κατάστιχο του 1530 (TD 367) δεν περιλαμβάνει σαφή αναφορά σε εβραϊκό πληθυσμό, γεγονός που θα μπορούσε εκ πρώτης όψης να οδηγήσει στο συμπέρασμα της απουσίας του. Ωστόσο, η εικόνα αυτή δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές της ίδιας περιόδου. Τα εβραϊκά *responsa* του πρώιμου 16ου αιώνα μαρτυρούν την ύπαρξη μιας οργανωμένης και πολυπληθούς κοινότητας στην Άρτα ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, γεγονός που δείχνει ότι η απουσία της από το κατάστιχο του 1530 σχετίζεται περισσότερο με τη φύση και τον χαρακτήρα της συγκεκριμένης πηγής παρά με πραγματική δημογραφική απουσία.

Η εικόνα της κοινότητας αποτυπώνεται με μεγαλύτερη σαφήνεια στο αναλυτικό κατάστιχο του 1564 (TT 350), όπου οι Εβραίοι καταγράφονται ξεχωριστά υπό τον τίτλο «Cemaat-i Yahudiyani-nefs-i Narda». Στο τμήμα αυτό καταγράφονται πέντε εβραϊκές συνοικίες — Malon, Korfoz, Polyu, Hamilia και İspaniya — με συνολικά 213 νοικοκυριά. Η ξεχωριστή αυτή καταγραφή δείχνει ότι η οθωμανική διοίκηση αντιμετώπιζε το εβραϊκό στοιχείο ως ιδιαίτερη κοινοτική και φορολογική ενότητα στο εσωτερικό της πόλης.

Εικ. 8. Πλατεία του Ρολογιού στην Άρτα (1910). Το κτίριο της πλατείας διακρίνεται αμυδρά πίσω από τα δέντρα. Φωτογραφία από το αρχείο Μπανταλούκα, όπως δημοσιεύτηκε στο λεύκωμα του Ε. Ιντζέμπελη, Άρτα, 1881-1941 (Άρτα, 2010).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ίδιες οι ονομασίες των συνοικιών, καθώς φαίνεται να αντανακλούν τις διαφορετικές γεωγραφικές και πολιτισμικές προελεύσεις ομάδων της ομάδας.

Η συνοικία İspaniya πιθανόν συνδέεται με οικογένειες σεφαραδικής προέλευσης, ενώ η ονομασία Polya μπορεί να συσχετιστεί με την περιοχή της Απουλίας και τις ιταλιώτικες εβραϊκές ομάδες της νότιας Ιταλίας. Αντίστοιχα, η ονομασία Korfoz ενδέχεται να σχετίζεται με την Κέρκυρα ή ευρύτερα με το νησιωτικό και δυτικό ελληνικό περιβάλλον. Η ονοματολογία αυτή παρουσιάζει αξιοσημείωτη αντιστοιχία με τις πληροφορίες των εβραϊκών responsa του 16ου αιώνα, όπου μνημονεύονται διαφορετικοί καχάλ στην Άρτα, όπως οι Tosavim, Kalabriya, Sicilia και Puglia.

Σημαντικά στοιχεία προκύπτουν και από την ονοματολογία των κατοίκων των συνοικιών. Στο κατάστιχο εμφανίζονται συχνά χαρακτηριστικά εβραϊκά ονόματα όπως Moze, Mordehai, Yahuda, Avraham, İshak, Selomo, Yakov και Haim, καθώς και επώνυμα ή προσωνύμια όπως Kohen/Kohan, τα οποία παραπέμπουν σε παραδοσιακές εβραϊκές θρησκευτικές ταυτότητες. Παράλληλα, εντοπίζονται ονόματα ελληνικής, ιταλικής ή μικτής μορφής, όπως Marko, Marino, Yanni, Mano, Vito και Pelitano, γεγονός που αντανακλά το πολυγλωσσικό και διαπολιτισμικό περιβάλλον της κοινότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνοικία İspaniya, η οποία περιλαμβάνει μόλις τέσσερα νοικοκυριά, στοιχείο που υποδηλώνει ότι οι σεφαραδίτες της Άρτας, αν και παρόντες, αποτελούσαν μάλλον περιορισμένη πληθυσμιακή ομάδα σε σύγκριση με τους παλαιότερους ρωμανιώτες και ιταλιώτες Εβραίους της πόλης.

Παρά τη σημασία των στοιχείων αυτών, το κατάστιχο δεν παρέχει πληροφορίες σχετικά με τις φορολογικές υποχρεώσεις ή τις επαγγελματικές δραστηριότητες της εβραϊκής κοινότητας, γεγονός που περιορίζει τις δυνατότητες πληρέστερης κοινωνικοοικονομικής ανάλυσης μέσα από τη συγκεκριμένη πηγή. Ωστόσο, άλλες πηγές του 16ου αιώνα δείχνουν ότι οι Εβραίοι της Άρτας συμμετείχαν ενεργά στην οικονομική ζωή της πόλης, δραστηριοποιούμενοι σε τομείς όπως το εμπόριο, η μεταξουργία, η βαφική και διάφορες βιοτεχνικές δραστηριότητες. Η ξεχωριστή καταγραφή των συνοικιών και η πλούσια ονοματολογία των κατοίκων επιτρέπουν, έτσι, την ανασύνθεση μιας οργανωμένης και εσωτερικά διαφοροποιημένης κοινότητας, ενταγμένης πλήρως στον αστικό χώρο της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την κοινωνική και οικονομική οργάνωση της κοινότητας βλ. Αναστασία Καρρά, Οι Εβραίοι της Άρτας τον 16ο αιώνα, [2025].

5.7 Επαγγελματική δομή

Η καταγραφή των επαγγελματικών χαρακτηρισμών στο οθωμανικό κατάστιχο του 1564 επιτρέπει μια ουσιαστική προσέγγιση της οικονομικής και κοινωνικής δομής της Άρτας. Παρότι το κατάστιχο δεν αποσκοπεί στη συστηματική καταγραφή των επαγγελμάτων, οι σχετικές αναφορές που περιλαμβάνει προσφέρουν σημαντικές ενδείξεις για τις βασικές παραγωγικές δραστηριότητες της πόλης.

Η συνολική αποτύπωση των επαγγελμάτων, με βάση το σύνολο των μαχαλάδων, παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα.

 Πίνακας 6 : Κατανομή επαγγελμάτων στην Άρτα (1564)

Κατηγορία	Επάγγελμα	Μετάφραση	Αριθμός
Υπόδηση – δέρμα	rabuɟɟu	Υποδηματοποιός (γενικός)	11
	raɟmakɟi	τεχνίτης raɟmak (είδος υποδήματος)	4
	tabbak	βυρσοδέφης	2
	sarraɟ	κάποιος που κατασκευάζει ή πουλάει εξοπλισμό ιππασίας	2
	semerci	σαμαράς	3
Ένδυση – ραφή	Rafti	ράφτης	12
Υφαντουργία – επεξεργασία υλικών	mutaf	υφαντής χονδρών υφασμάτων (τρίχινων)	18
	hallaɟ	λανάρης (επεξεργασία βαμβακιού/μαλλιού)	3
Λοιπά τεχνικά επαγγέλματα	nalband	πεταλωτής (αλμπάνης)	2
	berber	κουρέας	4
	takyacı	κατασκευαστής καλυμμάτων κεφαλής	2
	sobacı	κατασκευαστής εστιών / θερμαντικών μέσων	1
	kuyumcu	χρυσοχόος	1
Διατροφή	etmekçi	αρτοποιός	6
Εκπαίδευση – μαθητεία	ɟakird	μαθητευόμενος	2

Πηγή: Οθωμανικό κατάστιχο TT 350 (1564), ιδία επεξεργασία.

Παράλληλα με τους οθωμανικούς επαγγελματικούς όρους, εμφανίζονται σποραδικά και ελληνικοί προσδιορισμοί. Ενδεικτικά, καταγράφεται ο όρος “μαστόριος”, ο οποίος πιθανώς δηλώνει τεχνίτη, χωρίς όμως να αποτελεί σαφώς ορισμένη επαγγελματική κατηγορία στο πλαίσιο του κατάστιχου

 Πίνακας 7 : Σύνολα επαγγελμάτων ανά κατηγορία στην Άρτα

Κατηγορία	Σύνολο
Υπόδηση – δέρμα	22
Υφαντουργία – επεξεργασία υλικών	21
Ένδυση – ραφή	12
Διατροφή	6
Λοιπά τεχνικά επαγγέλματα	10
Εκπαίδευση – μαθητεία	2
Σύνολο	73

Πηγή: Οθωμανικό κατάστιχο TT 350 (1564), ιδία επεξεργασία.

Η κατανομή των επαγγελμάτων αναδεικνύει μια οικονομία με έντονα βιοτεχνικό χαρακτήρα, στην οποία κυριαρχούν δραστηριότητες που σχετίζονται με την επεξεργασία πρώτων υλών και την παραγωγή καθημερινών αγαθών. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η παρουσία των *mutaf*, οι οποίοι αποτελούν το πολυπληθέστερο επαγγελματικό σύνολο. Η δραστηριότητά τους, που συνδέεται με την κατασκευή υφαντών από ζωικές ίνες, δείχνει ότι η υφαντουργία και η επεξεργασία υλικών αποτελούσαν βασικό τομέα της τοπικής οικονομίας.

Εξίσου σημαντικός εμφανίζεται ο κλάδος της κατασκευής υποδημάτων και της επεξεργασίας δέρματος. Η παρουσία τόσο των *rabuvcu* όσο και των *razmakci*, σε συνδυασμό με συναφή επαγγέλματα όπως οι *sarraç* και οι *semerci*, φανερώνει την ύπαρξη ανεπτυγμένης παραγωγής ειδών ένδυσης και εξοπλισμού καθημερινής χρήσης. Το στοιχείο αυτό αντανακλά τις ανάγκες ενός αστικού πληθυσμού με σταθερή ζήτηση για τέτοια προϊόντα.

Εικ. 9. Η οικία Ζορμπά στην Άρτα (1916), πρώην οθωμανική κατοικία. Φωτογραφία Αριστοτέλη Ζάχου. Πηγή: Ήπειρος-Θεσσαλία-Μακεδονία. Μέσα από το φακό του Α. Ζάχου (2007), Αρχαία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής, Μουσείο Μπενάκη.

Η παρουσία των *rafti* επιβεβαιώνει τη σημασία της ένδυσης ως οικονομικού τομέα, καθώς συνδέεται με την τελική επεξεργασία των υφασμάτων και την κατασκευή ενδυμάτων. Σε συνδυασμό με τους υφαντουργούς, οι ράφτες συγκροτούν έναν ολοκληρωμένο κύκλο παραγωγής, από την πρώτη ύλη έως το τελικό προϊόν.

Η εικόνα αυτή της βιοτεχνικής και επαγγελματικής δραστηριότητας συνδέεται και με τη συμμετοχή της Άρτας σε ευρύτερα εμπορικά δίκτυα. Ήδη από τον ύστερο Μεσαίωνα και τους πρώιμους νεότερους χρόνους, η πόλη εμφανίζεται ενταγμένη σε διαμετακομιστικές διαδρομές που συνέδεαν την ηπειρωτική ενδοχώρα με την Αδριατική και τη δυτική Μεσόγειο. Ιδιαίτερα

χαρακτηριστική είναι η διακίνηση μάλλινων προϊόντων, όπως οι κάπες και τα συναφή υφαντά, τα οποία αποτελούσαν βασικό εξαγωγικό προϊόν της ηπειρωτικής ενδοχώρας. Τα προϊόντα αυτά, μαζί με δέρματα και άλλες πρώτες ύλες, μεταφέρονταν μέσω του Αμβρακικού κόλπου προς τα λιμάνια της δυτικής Ελλάδας και από εκεί σε ευρύτερα εμπορικά δίκτυα της Μεσογείου, φτάνοντας σε κέντρα όπως το Λιβόρνο κατά τους επόμενους αιώνες.

Για τον 16ο αιώνα, οι πηγές δεν επιτρέπουν την ίδια σαφή ταύτιση συγκεκριμένων αρτινών εμπορών σε αυτά τα δίκτυα. Ωστόσο, η γεωγραφική θέση της Άρτας, σε συνδυασμό με τη λειτουργία του Αμβρακικού ως θαλάσσιας διόδου, υποδηλώνει ότι η πόλη συνέχιζε να συμμετέχει σε διαμετακομιστικές και εμπορικές δραστηριότητες, έστω και μέσα σε ένα διαφορετικό, οθωμανικό πλέον πλαίσιο.

Η παρατήρηση αυτή επιτρέπει να ερμηνευθούν καλύτερα και τα επαγγέλματα που καταγράφονται στο κατάστιχο του 1564. Οι τεχνίτες και οι παραγωγοί δεν εξυπηρετούσαν μόνο τις ανάγκες της τοπικής αγοράς, αλλά πιθανότατα συμμετείχαν, άμεσα ή έμμεσα, στην παραγωγή αγαθών πουμπορούσαν να διοχετευθούν και σε ευρύτερες αγορές.

Παράλληλα, επαγγέλματα όπως οι *etmekçi* καταδεικνύουν την ύπαρξη οργανωμένης παραγωγής βασικών αγαθών διατροφής, απαραίτητων για τη συντήρηση του πληθυσμού. Αντίστοιχα, επαγγέλματα όπως οι *berber* και οι *nalband* αντανακλούν την ανάπτυξη υπηρεσιών που εξυπηρετούν την καθημερινή ζωή και τις ανάγκες μετακίνησης.

Αντίθετα, επαγγέλματα όπως οι *tabbak* εμφανίζονται σε περιορισμένο αριθμό, γεγονός που δείχνει ότι ορισμένοι κλάδοι της παραγωγής είτε δεν ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένοι είτε δεν καταγράφονται συστηματικά στο κατάστιχο. Το στοιχείο αυτό υπενθυμίζει τους περιορισμούς της πηγής και την ανάγκη προσεκτικής ερμηνείας των δεδομένων.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η κατανομή των επαγγελμάτων στον αστικό χώρο. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα, τα επαγγέλματα δεν συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένους μαχαλάδες, αλλά εμφανίζονται διάσπαρτα σε όλη την πόλη. Η εικόνα αυτή υποδηλώνει ότι η οικονομική δραστηριότητα της Άρτας δεν οργανωνόταν σε αυστηρά διαχωρισμένες επαγγελματικές συνοικίες, αλλά παρουσιαζόταν διάχυτη στον αστικό ιστό.

Οι επαγγελματικές αναφορές του κατάστιχου βέβαια δεν αποτυπώνουν το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας της πόλης, αλλά μόνο τις περιπτώσεις που κρίθηκαν διοικητικά ή φορολογικά αναγκαίες για καταγραφή.

Συνολικά, η επαγγελματική δομή της Άρτας, όπως αποτυπώνεται στο κατάστιχο του 1564, παρουσιάζει μια πόλη με ανεπτυγμένη βιοτεχνική και εμπορική δραστηριότητα. Η κυριαρχία επαγγελμάτων που σχετίζονται με την ένδυση, την επεξεργασία υλικών και την κάλυψη βασικών αναγκών παρουσιάζει έναν δυναμικό αστικό οικονομικό χώρο. Ταυτόχρονα, η διάχυση των επαγγελμάτων στον αστικό ιστό αντανακλά μια σύνθετη κοινωνική οργάνωση, στην οποία η οικονομική δραστηριότητα συνδέεται άμεσα με την καθημερινή ζωή των κατοίκων.

5.8 Ρόλος φύλου και απουσία γυναικών

Η καταγραφή του πληθυσμού στο οθωμανικό κατάστιχο του 1564 παρουσιάζει μια σαφώς ανδροκεντρική εικόνα της κοινωνίας της Άρτας. Τα πρόσωπα που αναφέρονται είναι σχεδόν αποκλειστικά άνδρες, ενώ οι γυναίκες απουσιάζουν από την ονομαστική καταγραφή. Το γεγονός αυτό δεν αποτελεί ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης πηγής, αλλά συνδέεται με τη φύση των οθωμανικών απογραφικών κατάστιχων, τα οποία εξυπηρετούσαν πρωτίστως φορολογικούς και διοικητικούς σκοπούς.

Στο κατάστιχο καταγράφονται ονομαστικά μόνο άνδρες, ενώ οι βασικές φορολογικές μονάδες, τα *hane* και οι *mücerred*, οργανώνονται γύρω από αυτούς. Η πρακτική αυτή υποδηλώνει ότι η διοικητική και φορολογική εκπροσώπηση της κοινωνίας ήταν κατεξοχήν ανδρική υπόθεση. Οι άνδρες εμφανίζονται ως φορείς υποχρεώσεων και δικαιωμάτων απέναντι στο κράτος, ενώ τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού παραμένουν αόρατα σε επίπεδο καταγραφής. Ωστόσο, η φορολογική καταγραφή του άνδρα ως επικεφαλής του *hane* δεν αναιρεί τον ουσιαστικό ρόλο των γυναικών στη λειτουργία και τη συνοχή του νοικοκυριού.

Οι γυναίκες, αν και δεν εμφανίζονται με προσωπικό όνομα, εντάσσονται έμμεσα στο πλαίσιο του νοικοκυριού. Το *hane* λειτουργεί ως συλλογική μονάδα, μέσα στην οποία περιλαμβάνονται όλα τα μέλη της οικογένειας, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας. Ωστόσο, η απουσία ατομικής καταγραφής συνεπάγεται ότι η κοινωνική ταυτότητα των γυναικών αποδίδεται έμμεσα, μέσω της σχέσης τους με τον άνδρα-επικεφαλής του νοικοκυριού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ζήτημα των χηρών. Στο συγκεκριμένο κατάστιχο δεν διακρίνεται σαφώς ξεχωριστή κατηγορία για τις χήρες, ούτε καταγράφονται γυναικεία ονόματα ως επικεφαλής νοικοκυριών. Η απουσία αυτή μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους: είτε οι χήρες εντάσσονταν σε άλλα συγγενικά νοικοκυριά, είτε καταγράφονταν έμμεσα μέσω ανδρικού εκπροσώπου. Σε κάθε περίπτωση, η θέση τους δεν αποτυπώνεται με σαφήνεια στην πηγή.

Η δομή του νοικοκυριού υποδηλώνει ότι η οικογένεια οργανώνεται γύρω από έναν άνδρα-αρχηγό, γεγονός που αντανακλά τις ευρύτερες κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής. Η καταγραφή δεν αποσκοπεί στην πλήρη αποτύπωση της κοινωνίας, αλλά στην απογραφή των φορολογικά υπόχρεων, γεγονός που εξηγεί την απουσία γυναικών και άλλων μη φορολογούμενων ομάδων.

Συνεπώς, η περιορισμένη ορατότητα των γυναικών από το κατάστιχο δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως ένδειξη περιορισμένης παρουσίας τους στην κοινωνία, αλλά ως αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο η οθωμανική διοίκηση αντιλαμβανόταν και κατέγραφε τον πληθυσμό. Οι γυναίκες αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, η παρουσία τους όμως δεν αποτυπώνεται άμεσα στις φορολογικές πηγές.

Συνολικά, το κατάστιχο του 1564 αναδεικνύει μια κοινωνία στην οποία η δημόσια και φορολογική εκπροσώπηση ανήκει στους άνδρες, ενώ οι γυναίκες παραμένουν αόρατες σε επίπεδο καταγραφής. Παράλληλα, επιβεβαιώνεται ο κεντρικός ρόλος της οικογένειας ως βασικής μονάδας οργάνωσης της κοινωνίας, μέσα στην οποία εντάσσονται και τα δύο φύλα, έστω και με άνισο τρόπο ως προς την ορατότητα και την εκπροσώπηση.

5.9 Θρησκευτική και ονοματολογική ανάλυση του πληθυσμού

Η ονομαστική καταγραφή των αρχηγών νοικοκυριών στο οθωμανικό απογραφικό κατάστιχο του 1564 προσφέρει σημαντικές ενδείξεις για τη θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού της Άρτας. Παρότι τα κατάστιχα δεν καταγράφουν άμεσα την εθνοτική ταυτότητα των κατοίκων, η ανάλυση των προσωπικών ονομάτων και των πατρωνύμων επιτρέπει την προσέγγιση της θρησκευτικής τους ένταξης και, κατ' επέκταση, της κοινωνικής τους οργάνωσης.

Εικ. 10. Προσωπογραφία του Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας, μητροπολίτη Άρτας. Ελαιογραφία σε μουσαμά. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Η εξέταση των ονομάτων δείχνει ότι η συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού φέρει χριστιανικά ονόματα, όπως Yanni (Ιωάννης), Yorgi (Γεώργιος), Nikola (Νικόλαος), Mihal (Μιχαήλ), Dimo (Δημήτριος), Apostol και Toma. Η συχνότητα και η ευρεία κατανομή των ονομάτων αυτών σε όλους σχεδόν τους μαχαλάδες της πόλης επιβεβαιώνουν τον έντονο χριστιανικό χαρακτήρα της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα.

Αντίθετα, η παρουσία ονομάτων καθαρά μουσουλμανικής προέλευσης δεν τεκμηριώνεται στο υλικό του κατάστιχου. Η απουσία ανθρωπωνυμίων όπως Mehmed, Mustafa, Ali ή Hasan υποδηλώνει ότι ο αστικός πληθυσμός της Άρτας, όπως αποτυπώνεται στην απογραφή, αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Τα τουρκικά στοιχεία που απαντώνται σχετίζονται κυρίως με επαγγελματικούς όρους (όπως rabuḫcu, berber, mutaf, nalband), οι οποίοι αντανακλούν τη διοικητική και οικονομική ορολογία της οθωμανικής περιόδου και όχι τη θρησκευτική ταυτότητα των κατοίκων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιβίωση βυζαντινών ονοματολογικών τύπων και επωνύμων, όπως Laskari, Argiropulo, Dragopulo και Petropulo, καθώς και η εκτεταμένη

χρήση του επιθήματος -pulo, στοιχείο που υποδηλώνει συνέχεια της βυζαντινής ονοματολογικής παράδοσης. Παράλληλα, η επανάληψη συγκεκριμένων ονομάτων και προσδιορισμών σε επιμέρους μαχαλάδες καταδεικνύει την ύπαρξη συγγενικών ομάδων και τοπικών δικτύων.

Τέλος, η εμφάνιση προσδιορισμών όπως Arvanit, Vlasi, Burgar και Macar υποδηλώνει την παρουσία πληθυσμών διαφορετικής καταγωγής, οι οποίοι όμως εντάσσονται σε ένα κοινό κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο, χωρίς να διαφοροποιούνται ως προς τη βασική θρησκευτική τους ταυτότητα.

Πίνακας 8: Κατηγοριοποίηση ονομάτων από το κατάστιχο του 1564

Κατηγορία	Ενδεικτικά ονόματα
Χριστιανικά	Yanni, Yorgi, Nikola, Mihal, Dimo, Apostol
Βυζαντινά /πατρωνυμικά	Laskari, Argiropulo, Dragopulo, Petropulo
Εθνοτικοί προσδιορισμοί	Arvanit, Vlasi, Burgar, Macar
Επαγγελματικοί όροι	pabuççu, berber, mutaf, nalband, sarraç

Συνολικά, η εικόνα που προκύπτει είναι αυτή μιας πόλης με έντονο χριστιανικό χαρακτήρα και ισχυρή βυζαντινή ονοματολογική συνέχεια, ενταγμένης στο διοικητικό πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, χωρίς εμφανή παρουσία μουσουλμανικού πληθυσμού στον αστικό της πυρήνα, τουλάχιστον όπως αυτή αποτυπώνεται στο συγκεκριμένο κατάστιχο. Η ονοματολογική εικόνα του πληθυσμού αντανακλά τη θρησκευτική και κοινοτική σύνθεση της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα, με σαφή κυριαρχία του χριστιανικού στοιχείου και παράλληλη παρουσία εβραϊκού και μουσουλμανικού πληθυσμού. Τα ανθρωπωνύμια λειτουργούν όχι μόνο ως μέσα ατομικής αναγνώρισης, αλλά και ως δείκτες θρησκευτικής ένταξης, κοινωνικής συνέχειας και πολιτισμικής παράδοσης μέσα στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης.

Τα δεδομένα του οθωμανικού κατάστιχου του 1564 αναδεικνύουν την Άρτα ως έναν οργανωμένο και σύνθετο αστικό χώρο, όπου η θρησκευτική, κοινωνική και οικονομική ζωή διαμορφώνεται μέσα από τη λειτουργία των μαχαλάδων, των οικογενειακών δικτύων και των κοινοτικών δομών. Παρά τους περιορισμούς της πηγής, η ανάλυση των δημογραφικών, ονοματολογικών και κοινωνικών στοιχείων επιτρέπει την προσέγγιση της καθημερινής ζωής και της εσωτερικής οργάνωσης της πόλης στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης. Η εικόνα που προκύπτει εντάσσει την Άρτα στα σημαντικά αστικά κέντρα της οθωμανικής Ηπείρου κατά τον 16ο αιώνα.

6. Οικονομική δραστηριότητα και φορολογία

6.1 Γενική εικόνα των φορολογικών εσόδων

Η καταγραφή των φορολογικών εσόδων στο οθωμανικό κατάστιχο του 1564 παρέχει μια συνολική εικόνα της οικονομικής λειτουργίας της Άρτας και της ευρύτερης περιοχής της. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα τμήματα του κατάστιχου, τα οποία επικεντρώνονται στη δημογραφική και κοινωνική οργάνωση, η ενότητα αυτή αποτυπώνει με συστηματικό τρόπο τις πηγές εισοδήματος του κράτους και, κατ' επέκταση, τη δομή της τοπικής οικονομίας.

Τα φορολογικά δεδομένα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, το οποίο περιλαμβάνει την αγροτική παραγωγή, τη βιοτεχνία, το εμπόριο, τη χρήση φυσικών πόρων, καθώς και διάφορες μορφές φορομίσθωσης (*mukataa*). Η ποικιλία αυτή καταδεικνύει ότι η οικονομία της Άρτας δεν περιοριζόταν σε έναν μόνο τομέα, αλλά συνδυάζε στοιχεία αγροτικής, αστικής και περιφερειακής παραγωγής.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η διάκριση μεταξύ άμεσων φόρων επί της παραγωγής, όπως οι δεκάτες (*özi*), και έμμεσων εσόδων που προέρχονται από φορομισθώσεις, διοικητικά δικαιώματα και εκμετάλλευση υποδομών. Η συνύπαρξη αυτών των κατηγοριών δείχνει έναν οργανωμένο φορολογικό μηχανισμό, ο οποίος επιδιώκει τη συστηματική αξιοποίηση όλων των παραγωγικών πόρων.

Παράλληλα, η καταγραφή περιλαμβάνει τόσο αστικά στοιχεία, όπως αγορές, εργαστήρια και υπηρεσίες, όσο και αγροτικά και περιφερειακά στοιχεία, όπως καλλιέργειες, βοσκότοποι, μύλους και σιφλίκια. Η διπλή αυτή διάσταση αναδεικνύει τον ρόλο της Άρτας ως κέντρου που συνδέει την αγροτική παραγωγή με την αστική κατανάλωση και διοίκηση.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι επίσης ότι στα φορολογικά δεδομένα εμφανίζονται πρόσωπα διαφορετικής θρησκευτικής και κοινωνικής προέλευσης, συμπεριλαμβανομένων μουσουλμάνων, χριστιανών και εβραίων, καθώς και εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει ότι η οικονομική δραστηριότητα της περιοχής είχε πολυθρησκευτικό χαρακτήρα και ότι η φορολογική ένταξη στο οθωμανικό σύστημα δεν περιοριζόταν σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού.

Το συνολικό ύψος των καταγεγραμμένων εσόδων ανέρχεται σε 165.978 άσπρα, ποσό που αποτυπώνει το οικονομικό δυναμικό της περιοχής και τη σημασία της στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης. Το μέγεθος αυτό καθιστά σαφές ότι η Άρτα αποτελούσε έναν ενεργό οικονομικό χώρο με πολλαπλές πηγές εισοδήματος.

Συνολικά, η εικόνα που προκύπτει από το κατάστιχο του 1564 είναι αυτή μιας σύνθετης και πολυδιάστατης οικονομίας, στην οποία συνυπάρχουν διαφορετικές μορφές παραγωγής και φορολόγησης. Η ανάλυση των επιμέρους κατηγοριών εσόδων που ακολουθεί επιτρέπει την πληρέστερη κατανόηση των μηχανισμών μέσω των οποίων οργανωνόταν και λειτουργούσε η οικονομική ζωή της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα.

Εικ. 11. Απεικόνιση της κοιλάδας του Αράχθου. Χαρακτικό από το έργο του Christopher Wordsworth, *Pictorial, Descriptive, and Historical* (σ. 242).

6.2 Αγροτική παραγωγή

Η αγροτική παραγωγή αποτελεί έναν από τους βασικούς πυλώνες της οικονομίας της Άρτας, όπως προκύπτει από τα φορολογικά δεδομένα του κατάστιχου του 1564. Η καταγραφή των δημητριακών και των σχετικών φόρων παρέχει σαφή εικόνα τόσο της παραγωγικής βάσης όσο και της φορολογικής αξιοποίησής της από το οθωμανικό κράτος.

Τα κυριότερα αγροτικά προϊόντα και οι αντίστοιχες αποδόσεις τους αποτυπώνονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 9 : Αγροτική παραγωγή και φόροι

Προϊόν / Φόρος	Ποσότητα	Τιμή (άκτσες)	Συνολική αξία (άκτσες)
Σίτος (gendüm)	306,5 kile	131	40.151,5
Ανάμεικτα	247 kile	90	22.230
δημητριακά (mahlut)			
Δεκάτη λιναριού (ösr-i ketan)	-	-	1.374
Δεκάτη αμπελώνων (ösr-i bağat + λοιπά)	-	-	35.000

Πηγή: TT 350 (1564), ίδια επεξεργασία.

Η κυρίαρχη θέση του σίτου στην καταγραφή καταδεικνύει τη σημασία των δημητριακών ως βασικής καλλιέργειας της περιοχής. Η υψηλή αξία παραγωγής υποδηλώνει ότι η καλλιέργεια σιτηρών αποτελούσε τον κύριο άξονα της αγροτικής οικονομίας, καλύπτοντας τόσο τις διατροφικές ανάγκες του πληθυσμού όσο και τις φορολογικές απαιτήσεις του κράτους.

Η παρουσία των ανάμεικτων δημητριακών (mahlut) συμπληρώνει την εικόνα αυτή, δείχνοντας μια διαφοροποιημένη αγροτική παραγωγή που δεν περιορίζεται σε ένα μόνο είδος καλλιέργειας. Η κατηγορία αυτή πιθανότατα περιλαμβάνει συνδυασμούς σιτηρών χαμηλότερης ποιότητας ή μικτής καλλιέργειας, γεγονός που αντανακλά πρακτικές προσαρμογής στις τοπικές συνθήκες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η καταγραφή της δεκάτης του λιναριού, η οποία υποδηλώνει την καλλιέργεια φυτών που σχετίζονται με την παραγωγή υφασμάτων. Το στοιχείο αυτό συνδέεται άμεσα με τη βιοτεχνική δραστηριότητα της πόλης και ιδίως με την υφαντουργία, καταδεικνύοντας τη διασύνδεση μεταξύ αγροτικής και αστικής οικονομίας.

Ακόμη πιο σημαντική είναι η δεκάτη των αμπελώνων, η οποία εμφανίζεται με υψηλή συνολική αξία. Η καταγραφή της μαζί με πρόσθετα έσοδα, όπως τα bad-i heva, υποδηλώνει ότι η αμπελοκαλλιέργεια αποτελούσε σημαντική πηγή εισοδήματος, πιθανότατα συνδεδεμένη τόσο με την κατανάλωση όσο και με εμπορικές δραστηριότητες. Οι αμπελώνες που καταγράφονται στο κατάστιχο φαίνεται ότι βρίσκονταν σε περιοχή που προσδιορίζεται ως «στον δρόμο προς το Γκόκιν» (be-tarik-i Gokin), στοιχείο που παρέχει μια έμμεση τοπογραφική ένδειξη για τη χωροθέτηση των αμπελοφυτειών εκτάσεων γύρω από την πόλη.

Συνολικά, τα δεδομένα αυτά δείχνουν ότι η οικονομία της Άρτας δεν περιοριζόταν στον αστικό της χαρακτήρα, αλλά στηριζόταν σε μια ισχυρή αγροτική βάση. Η παραγωγή σιτηρών, λιναριού και αμπελιών υποδηλώνει μια πολυδιάστατη αγροτική οικονομία, η οποία τροφοδοτούσε τόσο την τοπική κατανάλωση όσο και τον φορολογικό μηχανισμό της οθωμανικής διοίκησης.

6.3 Φορομισθώσεις και αστική οικονομία

Η αστική οικονομία της Άρτας, όπως αποτυπώνεται στο κατάστιχο του 1564, αναδεικνύεται κυρίως μέσα από τις καταγραφές φορομισθώσεων (mukataa) και ειδικών φόρων που σχετίζονται με την αγορά, την παραγωγή και την καθημερινή ζωή. Οι εγγραφές αυτές προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για τις οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονταν εντός της πόλης και για τον τρόπο με τον οποίο η οθωμανική διοίκηση φορολογούσε τις αστικές λειτουργίες.

Τα βασικά αστικά έσοδα αποτυπώνονται στον ακόλουθο πίνακα:

 Πίνακας 10 : Φορομισθώσεις και αστικά έσοδα

Κατηγορία	Περιγραφή	Ποσό (άκτσες)
Mukataa	Αγορανομία (ihtisab), φόρος γάμου (resm-i arus), φόρος κουκουλιών (kükül), φόρος κρεμμυδιών / σπυροκηπευτικών (piyaz)	15.000
Mukataa	Φόρος επί συναλλαγών της αγοράς (bac-i siyah)	10.000

Mukataa	Κεροποιείο (şemhane)	1.000
Mukataa	Σφαγείο και bozahane (παραγωγή ποτού boza)	800
Mukataa	Ταβέρνες (meyhanecilik)	300
Mukataa	Δεκάτη αμπελιού (Delo και Nikola)	100

Πηγή: TT 350 (1564), *ιδία επεξεργασία.*

Η καταγραφή των φορομισθώσεων καταδεικνύει την ύπαρξη οργανωμένης αστικής οικονομίας, στην οποία η αγορά και οι συναφείς δραστηριότητες αποτελούν βασική πηγή εσόδων. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η mukataa της αγορανομίας (ihtisab), δηλαδή του ελέγχου της αγοράς, των τιμών και της ποιότητας των προϊόντων, η οποία εντάσσεται στον ευρύτερο μηχανισμό ρύθμισης της οικονομικής ζωής της πόλης.

Εικ. 12. Πλανόδιος πωλητής μποζά σε αστικό περιβάλλον της οθωμανικής περιόδου, με εξοπλισμό μεταφοράς και διάθεσης του ποτού.

Το «bozahane» αναφέρεται σε εργαστήριο παραγωγής του ποτού boza, ενός ζυμωμένου ροφήματος από δημητριακά, ιδιαίτερα διαδεδομένου στον οθωμανικό αστικό χώρο. Η παρουσία του υποδηλώνει όχι μόνο την κατανάλωση τέτοιων προϊόντων, αλλά και την ύπαρξη οργανωμένης αγοράς και εξειδικευμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Στην ίδια κατηγορία περιλαμβάνονται και ειδικοί φόροι που συνδέονται με κοινωνικές και παραγωγικές δραστηριότητες, όπως ο resm-i arus, ο οποίος επιβαλλόταν κατά τη σύναψη γάμου, ο φόρος kükül που σχετίζεται με την παραγωγή μεταξίου, καθώς και ο φόρος riyaz που αφορά συγκεκριμένα αγροτικά προϊόντα. Η συνύπαρξη αυτών των φόρων δείχνει ότι η φορολόγηση εκτεινόταν τόσο σε βασικές οικονομικές δραστηριότητες όσο και σε πτυχές της κοινωνικής ζωής.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και ο φόρος bac-ı siyah, ο οποίος αποτελεί ειδικό αστικό τέλος συνδεδεμένο με συναλλαγές και δραστηριότητες της αγοράς. Η υψηλή του απόδοση υποδηλώνει έντονη εμπορική δραστηριότητα και επιβεβαιώνει τον ρόλο της Άρτας ως κέντρου ανταλλαγών.

Η παρουσία φορομισθώσεων που σχετίζονται με παραγωγικές εγκαταστάσεις, όπως το κεροποιείο (şemhane), το σφαγείο (serhane) και το bozahané (παραγωγή του ποτού boza), καταδεικνύει την ανάπτυξη βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Παράλληλα, η καταγραφή της λειτουργίας ταβερνών (meyhanecilik) αναδεικνύει τη σημασία της κατανάλωσης και της κοινωνικής ζωής στην οικονομία της πόλης.

Τέλος, η αναφορά σε συγκεκριμένες εκμεταλλεύσεις, όπως η δεκάτη αμπελιού των Delo και Nikola, δείχνει ότι η φορολόγηση μπορούσε να εφαρμοστεί και σε μικρότερες, ενδεχομένως ιδιωτικές παραγωγικές μονάδες, οι οποίες εντάσσονται στο ευρύτερο οικονομικό σύστημα της πόλης.

Συνολικά, οι φορομισθώσεις και οι συναφείς φόροι αποκαλύπτουν μια έντονα ανεπτυγμένη αστική οικονομία, στην οποία η αγορά, η βιοτεχνία και οι υπηρεσίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Η φορολόγηση τόσο των οικονομικών δραστηριοτήτων όσο και των κοινωνικών πρακτικών δείχνει ότι η οθωμανική διοίκηση αξιοποιούσε συστηματικά κάθε πτυχή της αστικής ζωής, εντάσσοντας την Άρτα σε ένα ευρύτερο διοικητικό και φορολογικό πλαίσιο.

6.4 Λιβάδια, βοσκότοποι, χειμαδιά και μοναστήρια

Πέρα από την αγροτική παραγωγή και τις αστικές δραστηριότητες, το κατάστιχο του 1564 καταγράφει και μια σειρά από έσοδα που συνδέονται με την εκμετάλλευση φυσικών πόρων και περιφερειακών εγκαταστάσεων. Οι εγγραφές αυτές αφορούν λιβάδια, βοσκοτόπους, χειμαδιά, δασικές εκτάσεις και μοναστηριακές ιδιοκτησίες, αποκαλύπτοντας μια οικονομία που εκτείνεται πέρα από τα όρια του αστικού χώρου.

Τα σχετικά έσοδα παρουσιάζονται συνοπτικά στον ακόλουθο πίνακα:

 Πίνακας 11 : Περιφερειακοί πόροι και συναφή έσοδα

Κατηγορία	Περιγραφή	Ποσό (άκτσες)
Λιβάδι	Λιβάδι Vernişa	50
Φόρος	Φόρος χειμαδιού (resm-i kıslak)	100
Διοικητικά έσοδα	niyabet, beytü'l-mal, kaşgun	6.000
Φόρος	Φόρος γης (resm-i zemin)	200
Μονή	Μονή Βαρκίσα (ετήσιο)	60
Μονή	Μονή Αγίας Παρασκευής (ετήσιο)	50
Μονή	Άλλη μονή Βαρκίσα (ετήσιο)	40
Mukataa	Φόρος βοσκής στη Σαλαώρα (resm-i otlak)	150
Mukataa	Φορομισθωση λιβαδιού στη θέση Κοπρίλα	“—”

Mukataa	Φόρος βοσκής στο δάσος της Αγίας εκτός πόλης	50
Mukataa	Χειμαδιό μονής στην περιοχή Τοπολιάνη – Μαυροβίλι	50

Πηγή: TT 350 (1564), *ιδία επεξεργασία.*

Η καταγραφή λιβαδιών και βοσκοτόπων καταδεικνύει τη σημασία της κτηνοτροφίας ως συμπληρωματικής δραστηριότητας της τοπικής οικονομίας. Οι φόροι που σχετίζονται με τη βοσκή (*resm-i otlak*) και τα χειμαδιά (*resm-i kizlak*), δηλαδή τους τόπους διαχείμασης των ζώων, υποδηλώνουν την ύπαρξη οργανωμένης εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και κινητικότητας των ποιμενικών πληθυσμών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η γεωγραφική διασπορά των σχετικών εκτάσεων, με αναφορές σε τοπωνύμια όπως η Σαλαώρα, η Κοπρίλα και το Μαυροβίλι. Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι η οικονομική επιρροή της Άρτας εκτεινόταν σε ένα ευρύτερο περιφερειακό δίκτυο, το οποίο περιλάμβανε αγροτικές, ημιορεινές και δασικές περιοχές.

Σημαντική είναι επίσης η καταγραφή δασικών εκτάσεων, όπως το «δάσος της Αγίας», οι οποίες φορολογούνται μέσω της χρήσης τους, κυρίως για βοσκή. Η εκμετάλλευση των δασών εντάσσεται έτσι σε ένα ευρύτερο σύστημα αξιοποίησης των φυσικών πόρων.

Εικ. 13. Απεικόνιση του κάμπου της Άρτας (3 Μαΐου 1849). Σχέδιο του Edward Lear. Harvard University, Houghton Library.

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα διοικητικά έσοδα, όπως τα *niyabet*, *beytü'l-mal* και *kasgun*. Οι όροι αυτοί αναφέρονται σε έσοδα που σχετίζονται με τη διοίκηση και τη δικαιοσύνη.

Ειδικότερα, το niyabet φαίνεται να συνδέεται με δικαστικές και διοικητικές υποθέσεις που χειριζόταν πληρεξούσιος ή αντιπρόσωπος, ακόμη και σε περιπτώσεις που αφορούσαν γυναίκες. Ο όρος beytü'l-mal αναφέρεται στο κρατικό ταμείο και συνδέεται με περιουσίες που περιέρχονταν στο δημόσιο λόγω έλλειψης κληρονόμων, ενώ το kasgun σχετίζεται με πρόστιμα ή φορολογικές επιβαρύνσεις που επιβάλλονταν σε πρόσωπα που εγκατέλειπαν παράνομα τον τόπο κατοικίας τους ή σε δραπέτες δούλους. Η καταγραφή των κατηγοριών αυτών δείχνει ότι η οικονομία της πόλης δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στην αγροτική και παραγωγική φορολογία, αλλά περιλάμβανε και ένα ευρύτερο σύστημα διοικητικών και δικαστικών εσόδων, στοιχείο που αντανακλά τον οργανωμένο χαρακτήρα της οθωμανικής διοίκησης στην Άρτα.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν και οι μοναστηριακές εκμεταλλεύσεις. Η αναφορά σε μονές, όπως η Βαρκίσα και η Αγία Παρασκευή, με συγκεκριμένα ετήσια έσοδα, υποδηλώνει τη συμμετοχή των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στην οικονομική ζωή της περιοχής. Οι μονές εμφανίζονται ως φορείς παραγωγής και φορολόγησης, γεγονός που καταδεικνύει τον ενεργό τους ρόλο στην τοπική οικονομία.

Η ποικιλία των φορολογικών κατηγοριών και των οικονομικών δραστηριοτήτων που καταγράφονται στο ΤΤ350 αποτυπώνει μια σύνθετη οικονομική δομή, στην οποία συνυπάρχουν γεωργική παραγωγή, βιοτεχνία, εμπορικές δραστηριότητες, υπηρεσίες και εκμετάλλευση φυσικών πόρων. Οι αναφορές σε μύλους, κήπους, αγορές, λουτρά, βοσκοτόπια, λιβάδια, δασικές εκτάσεις και μοναστηριακές γαίες δείχνουν ότι η Άρτα του 16ου αιώνα λειτουργούσε ως οργανωμένο οικονομικό και διοικητικό κέντρο, το οποίο ασκούσε έλεγχο και φορολογική διαχείριση όχι μόνο στον αστικό χώρο αλλά και σε έναν ευρύτερο περιφερειακό γεωγραφικό χώρο. Η παρουσία μουσουλμανικών αξιωματούχων και γαιοκτητών στις παραγωγικές και φορολογικές καταγραφές επιβεβαιώνει, επίσης, τη στενή σύνδεση της οικονομικής ζωής της πόλης με το οθωμανικό διοικητικό πλαίσιο, όπως αναλύθηκε και στην προηγούμενη ενότητα.

6.5 Οι μύλοι

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της οικονομικής δομής της Άρτας έχει η καταγραφή των μύλων στο κατάστιχο του 1564. Οι μύλοι αποτελούν βασικές εγκαταστάσεις μεταποίησης της αγροτικής παραγωγής, καθώς συνδέονται άμεσα με την άλεση των δημητριακών και, κατ' επέκταση, με τη διατροφή και την οικονομική δραστηριότητα της περιοχής.

Το κατάστιχο καταγράφει τους μύλους ως φορολογικές μονάδες (bab), μαζί με τον αντίστοιχο φόρο (resm) που αποδίδεται για τη λειτουργία τους. Τα δεδομένα αποτυπώνονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 12 : Μύλοι της Άρτας

Μύλος	Μονάδες (bab)	Φόρος (άκτσες)
Νικόλα χαμματζή	1	60
Καβάκ Ιμπραήμ	1	60
Μουσταφά υιού Ραμαζάν	2	75

Μανόλ Κοσδιλ	1	15
Μονή Αγίου Γεωργίου	1	15
Γιιάς Μπέη	1	60
Δερβίς Μπέη	1	15
Παπά Πρόγον	5	300
Κασίμ Τσαούσης	1	60
Αμπντί Τσαούσης	1	60
Φαΐκ Πασάς (μακαρίτης)	7	420
Σουλεϊμάν Αγάς	1	60
Φερχάτ Τσελεμπή	1	60
Μύλος δρόμου Vagnis	1	60
Σίμο Κόσον	5	270

Πηγή: TT 350 (1564), ίδια επεξεργασία.

Η καταγραφή των μύλων καταδεικνύει τον κεντρικό ρόλο της μεταποίησης στην οικονομία της Άρτας. Οι μύλοι συνδέονται άμεσα με την αγροτική παραγωγή, ιδίως των δημητριακών, και αποτελούν κρίσιμο κρίκο μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης. Η ύπαρξη πολλών μύλων επιβεβαιώνει την ένταση της αγροτικής δραστηριότητας και την ανάγκη επεξεργασίας των προϊόντων.

Η συγκέντρωση σημαντικού αριθμού μύλων στην περιοχή μπορεί να συνδεθεί και με τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Άρτας, και ειδικότερα με την παρουσία του ποταμού Αράχθου, ο οποίος, με τη συνεχή ροή και την ορμητικότητα των υδάτων του, προσέφερε ευνοϊκές συνθήκες για την εγκατάσταση και λειτουργία υδροκίνητων μύλων. Αν και το κατάστιχο δεν αναφέρεται ρητά στη θέση των μύλων σε σχέση με τον ποταμό, η συμβολή του Αράχθου στην ανάπτυξη τέτοιων εγκαταστάσεων θεωρείται ιδιαίτερα πιθανή. Παράλληλα, μεταγενέστερες μαρτυρίες κάνουν λόγο για την ύπαρξη ανεμόμυλων στην κορυφή του λόφου της Περάνθης, γεγονός που υποδηλώνει ότι η εκμετάλλευση της αιολικής ενέργειας συμπλήρωνε τη χρήση των υδάτινων πόρων. Ωστόσο, η πληροφορία αυτή δεν τεκμηριώνεται άμεσα από το κατάστιχο του 1564 και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένδειξη της ευρύτερης τεχνολογικής και οικονομικής εξέλιξης της περιοχής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφοροποίηση στον αριθμό των μονάδων (bab) και στο ύψος του φόρου. Ορισμένοι ιδιοκτήτες διαθέτουν περισσότερους μύλους, όπως ο παπάς Πρόγον και ο Σίμο Κόσον με πέντε μονάδες, ή ο μακαρίτης Φαΐκ Πασάς με επτά. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει συγκέντρωση παραγωγικών μέσων και, κατά συνέπεια, σημαντική οικονομική ισχύ.

Επιπλέον η διαφοροποίηση στη φορολογία των μύλων δεν οφείλεται στον αριθμό των μονάδων, αλλά στην αποδοτικότητα, τη θέση και την οικονομική σημασία κάθε μύλου. Το οθωμανικό φορολογικό σύστημα βασιζόταν στην εκτιμώμενη παραγωγικότητα και όχι σε ενιαία φορολογικά κριτήρια.

Η κατανομή της ιδιοκτησίας των μύλων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από κοινωνική άποψη. Στο κατάστιχο εμφανίζονται τόσο μουσουλμάνοι αξιωματούχοι (π.χ. μπέηδες, αγάδες, τσαούσηδες), όσο και χριστιανοί, όπως ο παπάς Πρόγον και ο Σίμο Κόσον, καθώς και εκκλησιαστικά ιδρύματα, όπως η μονή του Αγίου Γεωργίου. Η συνύπαρξη αυτή δείχνει ότι η οικονομική δραστηριότητα δεν περιοριζόταν σε μία θρησκευτική ή κοινωνική ομάδα, αλλά είχε πολυθρησκευτικό και πολυκοινωνικό χαρακτήρα.

Εικ. 14. Εμπορικό κατάστημα σε αστική αγορά της οθωμανικής αυτοκρατορίας με ποικιλία προϊόντων και παρουσία εμπόρων.

Παράλληλα, η ύπαρξη μύλων που συνδέονται με συγκεκριμένες τοποθεσίες, όπως ο μύλος του δρόμου του Vagnis, υποδηλώνει τη σημασία των δικτύων μετακίνησης και της γεωγραφικής θέσης για τη λειτουργία της οικονομίας.

Οι μύλοι της Άρτας, όπως καταγράφονται στο κατάστιχο του 1564, αποτελούν βασικό στοιχείο της οικονομικής ζωής της πόλης, συνδέοντας την αγροτική παραγωγή με τη μεταποίηση και την κατανάλωση. Η διαφοροποίηση στην ιδιοκτησία και στο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων αποκαλύπτει κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, ενώ η συμμετοχή διαφορετικών θρησκευτικών και κοινωνικών ομάδων υπογραμμίζει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της τοπικής οικονομίας.

6.6 Τσιφλίκια και ιδιοκτησία γης

Η καταγραφή των τσιφλικιών (çiftlik) στο κατάστιχο του 1564 προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για τη δομή της ιδιοκτησίας γης και τη σύνθεση των κοινωνικών ομάδων που συμμετείχαν στην οικονομική ζωή της Άρτας. Τα τσιφλίκια αποτελούν αγροτικές εκμεταλλεύσεις μεγαλύτερης κλίμακας, οι οποίες συνδέονται με την παραγωγή και τη φορολογική απόδοση της γης.

Τα δεδομένα του κατάστιχου δείχνουν ότι οι ιδιοκτήτες των τσιφλικιών δεν ανήκουν σε μία ενιαία κατηγορία, αλλά προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά και θρησκευτικά στρώματα. Η εικόνα αυτή αποτυπώνεται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 13 : Τσιφλίκια και ιδιοκτησία

Τσιφλίκι	Ιδιοκτήτης / φορέας	Κατηγορία
Çiftlik-i Mustafa	Μουσταφά	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Kara Memi	Καρά Μεμί	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Mustafa Yeniçeri	Μουσταφά γενίτσαρος	στρατιωτικός
Çiftlik-i Derviş Mehmed	Δερβίς Μεχμέτ	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Ahmed bin Ali	Αχμέτ υιού Αλή	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Mahmud Yeniçeri	Μαχμούτ γενίτσαρος	στρατιωτικός
Çiftlik-i Bali Voyvoda	Μπαλί βοεβόδας	διοικητικός αξιωματούχος
Çiftlik-i Sinan Çeribaşı	Σινάν τσεριμπασής	στρατιωτικός
Çiftlik-i Hızır Bey	Χιζήρ Μπέη	ανώτερος αξιωματούχος
Çiftlik-i İlyas Bey	Ιλιάς Μπέη	ανώτερος αξιωματούχος
Çiftlik-i Katip Süleyman	Σουλεϊμάν γραμματέας	διοικητικός
Çiftlik-i Mitropolit	Μητροπολίτης	εκκλησιαστικό
Çiftlik-i Manastır-ı Apostol	Μονή Αποστόλων	εκκλησιαστικό
Çiftlik-i Aleksis Maris	Αλέξης Μάρης	χριστιανός ιδιώτης
Çiftlik-i Kako Yanni	Κακο Γιάννης	χριστιανός ιδιώτης
Çiftlik-i Ali bin Gazi	Αλή υιού Γαζή	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Turak Bey	Τουράκ Μπέη	ανώτερος αξιωματούχος
Çiftlik-i Sinan Aga	Σινάν Αγάς	Αξιωματούχος
Çiftlik-i Ahmed bin Timurtaş	Αχμέτ υιός Τιμουρτάς	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Ömer bin Hasan	Ομέρ υιός Χασάν	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Arslan bin Derviş	Αρσλάν υιός Δερβίς	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Yeniçeri Mahmud	Μαχμούντ γενίτσαρος	στρατιωτικός
Çiftlik-i Manastır	Μοναστήρι	εκκλησιαστικό ίδρυμα
Çiftlik-i Hayreddin Bey	Χαιρέντίν Μπέης	ανώτερος αξιωματούχος
Çiftlik-i Memi bin Macar Hasan	Μεμί υιός του Ούγγρου Χασάν	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Kasım Çavuş	Κασίμ τσαβούσης	αξιωματούχος
Çiftlik-i Hızır bin Malkoç	Χιζήρ υιός Μαλκότς	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Haydar Bey	Χαιντάρ Μπέης	ανώτερος αξιωματούχος
Çiftlik-i Hızır veledes	Χιζήρ βελεδές	ιδιώτης / μουσουλμάνος
Çiftlik-i Derviş Hatib	Δερβίς Χατίμπ	θρησκευτικός λειτουργός
Çiftlik-i İbrahim Çelebi	Ιμπραήμ Τσελεμπή	ανώτερος αξιωματούχος
Çiftlik-i Mustafa Yeniçeri	Μουσταφά γενίτσαρος	στρατιωτικός

Πηγή: TT 350 (1564), ίδια επεξεργασία.

Η κατανομή των τσιφλικιών στο κατάστιχο του 1564 αποκαλύπτει μια ιδιαίτερα σύνθετη εικόνα γαιοκτησίας και κοινωνικής οργάνωσης στην περιοχή της Άρτας. Οι κάτοχοι των

αγροτικών εκμεταλλεύσεων προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές και θρησκευτικές ομάδες, γεγονός που δείχνει ότι η κατοχή και διαχείριση της γης δεν περιοριζόταν σε μία μόνο κατηγορία πληθυσμού, αλλά εντασσόταν σε ένα πολυεπίπεδο οικονομικό και διοικητικό σύστημα.

Σημαντικό μέρος των τσιφλικιών συνδέεται με πρόσωπα που φέρουν οθωμανικούς στρατιωτικούς ή διοικητικούς τίτλους, όπως Bey, Ağa, Çavuş, Çelebi, Yeniçeri και Çeribaşı. Η παρουσία μορφών όπως οι Hızır Bey, Haydar Bey, Turak Bey, Sinan Ağa, Kasım Çavuş, İbrahim Çelebi, Mustafa Yeniçeri και Sinan Çeribaşı υποδηλώνει τη στενή σχέση μεταξύ γαιοκτησίας και οθωμανικού διοικητικοστρατιωτικού μηχανισμού. Ιδιαίτερα η παρουσία γενιτσάρων και στρατιωτικών αξιωματούχων ως κατόχων παραγωγικών μονάδων δείχνει ότι η στρατιωτική ελίτ συμμετείχε ενεργά και στην οικονομική εκμετάλλευση της περιοχής.

Παράλληλα, το κατάστιχο καταγράφει και εκκλησιαστικούς φορείς ως κατόχους τσιφλικιών, όπως η μονή του Αποστόλου, το μοναστήρι και ο Μητροπολίτης. Η παρουσία τους δείχνει ότι η χριστιανική εκκλησιαστική γαιοκτησία συνέχιζε να διατηρεί σημαντική θέση μέσα στο οθωμανικό φορολογικό και οικονομικό σύστημα. Τα στοιχεία αυτά υποδηλώνουν ότι οι εκκλησιαστικοί θεσμοί εξακολουθούσαν να διαθέτουν οικονομική ισχύ και να συμμετέχουν ενεργά στη διαχείριση αγροτικών πόρων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η καταγραφή χριστιανών ιδιωτών, όπως οι Aleksı Maris και Kako Yanni, ως κατόχων τσιφλικιών. Η παρουσία τους φανερώνει ότι η κατοχή γης δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στις μουσουλμανικές ελίτ ή στους κρατικούς μηχανισμούς, αλλά περιλάμβανε και μέλη του τοπικού χριστιανικού πληθυσμού. Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει τον μικτό χαρακτήρα της γαιοκτησίας και αντανακλά μια πιο σύνθετη κοινωνική πραγματικότητα από εκείνη που παρουσιάζεται συχνά στη βιβλιογραφία.

Ωστόσο, τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επιτρέπουν πάντοτε να εξακριβωθεί αν οι κάτοχοι των τσιφλικιών κατοικούσαν μόνιμα στην Άρτα ή αν συνδέονταν με την περιοχή κυρίως μέσω διοικητικών, στρατιωτικών ή οικονομικών δικαιωμάτων. Παρά τον περιορισμό αυτό, το κατάστιχο δείχνει με σαφήνεια ότι η οικονομική οργάνωση της περιοχής βασιζόταν σε ένα πολυεπίπεδο σύστημα ιδιοκτησίας, στο οποίο συμμετείχαν στρατιωτικοί, διοικητικοί αξιωματούχοι, εκκλησιαστικά ιδρύματα και χριστιανοί ιδιώτες. Η εικόνα αυτή αντανακλά τη σύνθετη κοινωνική και οικονομική δομή της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα και επιβεβαιώνει τον ρόλο της ως οργανωμένου διοικητικού και οικονομικού κέντρου της περιοχής.

6.7 Οι κήποι της Άρτας και η μικροϊδιοκτησία

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ενότητα των «κήπων της Νάρδας» (Bağceha-yı Narda), η οποία καταγράφεται στο κατάστιχο του 1564 ως ξεχωριστή φορολογική κατηγορία. Σε αντίθεση με τα τσιφλίκια, που αποτελούν μεγάλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις, οι κήποι αντιστοιχούν σε μικρές καλλιεργήσιμες εκτάσεις, οι οποίες συνδέονται με εντατική παραγωγή.

Τα ποσά που συνοδεύουν τα ονόματα των κατόχων των κήπων αντιστοιχούν στο ύψος του φόρου που εισπράττεται βάσει της εκτιμώμενης παραγωγικής αξίας των εκτάσεων και όχι στην

ίδια την αξία της παραγωγής. Η καταγραφή αυτή δείχνει ότι οι κήποι αποτελούσαν ενταγμένες και φορολογικά οργανωμένες μονάδες της αστικής και περιιαστικής οικονομίας της Άρτας.

Τα δεδομένα του κατάστιχου παρατίθενται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 14: Κήποι της Άρτας (Νάρδας)

Πρόσωπο	Ιδιότητα δηλώνεται)	(όπου Φόρος (άκτσες)
Μεμί υιός του Λαδί	“_”	20
Ομέρ υιός του Χασάν	“_”	25
Μουσταφά Μπαλί	“_”	25
Σινάν Γιαχιαλού	“_”	35
Σαρί Χατίμπ	ιεροκήρυκας	15
Καραγκιόζ υιός του Σουμπασή	διοικητική οικογένεια	20
Χουσεΐν Σουμπασή	αξιωματούχος	25
Μουσταφά υιός του Ραμαζάν	“_”	10
Δερβίς Κοτσι	“_”	20
Μεχμέτ Καϊγίμ	διαχειριστής	10,5
Μπακί Ντεντέ	θρησκευτικός τίτλος	40
Πιρί Αμπντί Χότζα	λόγιος	35
Μουσταφά	“_”	30
Γενίτσαρος Τζαφέρ	στρατιωτικός	20
Σινάν Τζαφέρ	“_”	25
Χουσεΐν Ακκάς	“_”	10
Μεμί υιός του Αλή	“_”	40
Γραμματέας Σεφέρ	διοικητικός	25
Χασάν Αγά	αξιωματούχος	50
Σινάν Αγά	αξιωματούχος	25
Γιουσέφ Εβραίος	εβραϊκή κοινότητα	15
Εβραίος Ηλίας	εβραϊκή κοινότητα	50
Μονή Αποστόλων	εκκλησιαστικό	100
Μόρικ Χρυσόμαλ	χριστιανός	20

Πηγή: TT 350 (1564), ίδια επεξεργασία.

Η ενότητα αυτή διαφέρει ουσιαστικά από τα τσιφλίκια, καθώς δεν αφορά μεγάλες εκμεταλλεύσεις, αλλά μικρές καλλιεργήσιμες εκτάσεις που ανήκουν ή εκμεταλλεύονται μεμονωμένα πρόσωπα. Οι εγγραφές δεν συνοδεύονται από αναφορά σε αριθμό τεμαχίων ή έκταση, αλλά από χρηματικά ποσά, τα οποία αντιστοιχούν στη φορολογική επιβάρυνση κάθε καλλιεργητή.

Τα ποσά αυτά δεν δηλώνουν τον αριθμό των κήπων, αλλά το ύψος του φόρου που καταβάλλει κάθε πρόσωπο, αντανακλώντας πιθανώς το μέγεθος ή την παραγωγικότητα της εκμετάλλευσής του. Η απουσία ποσοτικών μονάδων (όπως kile ή kita) ενισχύει την ερμηνεία ότι πρόκειται για φορολογικές αποτιμήσεις και όχι για καταγραφή έκτασης.

Εικ. 15. Σκηνή καφενείου στην οθωμανική αυτοκρατορία με άνδρες να καπνίζουν ναργιλέ και να συνομιλούν.

Η σύνθεση των προσώπων που εμφανίζονται στη λίστα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική. Καταγράφονται μουσουλμάνοι αξιωματούχοι, στρατιωτικοί, διοικητικοί υπάλληλοι, χριστιανοί ιδιώτες, μέλη της εβραϊκής κοινότητας, καθώς και εκκλησιαστικά ιδρύματα. Η ποικιλία αυτή δείχνει ότι η εκμετάλλευση των μικρών αγροτικών εκτάσεων δεν περιοριζόταν σε μία συγκεκριμένη ομάδα, αλλά διαχεόταν σε ολόκληρο το κοινωνικό φάσμα.

Η καταγραφή των κήπων της Νάρδας αποκαλύπτει την ύπαρξη μικρής κλίμακας αγροτικής παραγωγής, η οποία λειτουργεί συμπληρωματικά προς τις μεγάλες εκμεταλλεύσεις των τσιφλικιών. Η συνύπαρξη μεγάλων και μικρών μορφών ιδιοκτησίας καταδεικνύει μια σαφή κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση της υπαίθρου.

Παράλληλα, η συμμετοχή διαφορετικών θρησκευτικών και κοινωνικών ομάδων στην εκμετάλλευση των κήπων επιβεβαιώνει τον πολυθρησκευτικό χαρακτήρα της τοπικής οικονομίας. Η Άρτα του 16ου αιώνα εμφανίζεται έτσι ως ένα σύνθετο οικονομικό σύστημα, στο οποίο συνυπάρχουν μεγάλοι γαιοκτήμονες και μικροκαλλιεργητές, ενταγμένοι σε ένα κοινό φορολογικό πλαίσιο.

Η σημασία των κήπων στην οικονομική και οικιστική φυσιογνωμία της Άρτας επιβεβαιώνεται και από μεταγενέστερες περιγητικές μαρτυρίες. Ιδιαίτερα ο Εβλιγιά Τσελεμπή, κατά τον 17ο αιώνα, περιγράφει την πόλη ως πλούσια σε κήπους και καλλιεργημένες εκτάσεις, στοιχείο που υποδηλώνει τη διαχρονική παρουσία και σημασία της εντατικής μικρής καλλιέργειας στην περιοχή. Αν και οι μαρτυρίες αυτές είναι μεταγενέστερες του κατάστιχου του 1564, ενισχύουν

την εικόνα μιας πόλης όπου οι κήποι αποτελούσαν βασικό στοιχείο της τοπικής οικονομίας και του αστικού τοπίου.

Συνοψίζοντας, η ανάλυση των οικονομικών δεδομένων του οθωμανικού κατάστιχου του 1564 αναδεικνύει την Άρτα ως ένα σύνθετο και πολυεπίπεδο οικονομικό κέντρο, στο οποίο συνυπάρχουν αγροτική παραγωγή, αστικές δραστηριότητες και εκμετάλλευση περιφερειακών πόρων.

Η αγροτική παραγωγή, με έμφαση στα δημητριακά, το λινάρι και τους αμπελώνες, αποτελεί τη βασική οικονομική βάση της περιοχής, ενώ η καταγραφή δεκατών και συναφών φόρων δείχνει την οργανωμένη ένταξή της στο οθωμανικό φορολογικό σύστημα. Παράλληλα, οι φορομισθώσεις που συνδέονται με την αγορά, την κατανάλωση και τη βιοτεχνία αποκαλύπτουν έναν ανεπτυγμένο αστικό χώρο, όπου λειτουργούν μηχανισμοί ελέγχου της οικονομικής δραστηριότητας και της καθημερινής ζωής.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι μύλοι, οι οποίοι αποτελούν βασικές μονάδες μεταποίησης της αγροτικής παραγωγής. Η κατανομή τους και η διαφοροποίηση της ιδιοκτησίας τους καταδεικνύουν την ύπαρξη οικονομικής ισχύος και κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ενώ η συμμετοχή τόσο μουσουλμάνων όσο και χριστιανών και εκκλησιαστικών φορέων υπογραμμίζει τον πολυθρησκευτικό χαρακτήρα της οικονομίας.

Η καταγραφή των τσιφλικιών αποκαλύπτει την ύπαρξη μεγάλων αγροτικών εκμεταλλεύσεων, οι οποίες ανήκουν σε αξιωματούχους, στρατιωτικούς, εκκλησιαστικά ιδρύματα και ιδιώτες. Παράλληλα, η ενότητα των κήπων της Νάρδας φανερώνει την ύπαρξη μικρής κλίμακας παραγωγής, που βασίζεται σε μεμονωμένους καλλιεργητές και συμπληρώνει τη λειτουργία των μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων. Η συνύπαρξη των δύο αυτών μορφών ιδιοκτησίας καταδεικνύει μια σαφή κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση.

Επιπλέον, τα έσοδα από λιβάδια, βοσκοτόπους, χειμαδιά και δασικές εκτάσεις δείχνουν ότι η οικονομία της Άρτας εκτείνεται πέρα από τον αστικό και αγροτικό χώρο, περιλαμβάνοντας την αξιοποίηση ενός ευρύτερου περιφερειακού περιβάλλοντος. Η συμμετοχή μοναστηριών και διοικητικών μηχανισμών στα έσοδα αυτά ενισχύει την εικόνα μιας οργανωμένης και πολυλειτουργικής οικονομίας.

Συνολικά, η εικόνα που προκύπτει είναι αυτή μιας πόλης που λειτουργεί ως κέντρο διαχείρισης, παραγωγής και αναδιανομής πόρων, ενταγμένη πλήρως στο οθωμανικό διοικητικό και φορολογικό σύστημα. Η οικονομία της χαρακτηρίζεται από ποικιλία δραστηριοτήτων, κοινωνική διαφοροποίηση και πολυθρησκευτική συμμετοχή, στοιχεία που αναδεικνύουν την Άρτα του 16ου αιώνα ως έναν δυναμικό και οργανωμένο αστικό και περιφερειακό σχηματισμό.

7. Συγκριτική αποτίμηση της Άρτας στο πλαίσιο της οθωμανικής Ηπείρου

7.1 Η Άρτα του 1564 σε σύγκριση με το κατάστιχο του 1530

Η σύγκριση του κατάστιχου του 1564 με το προγενέστερο κατάστιχο του 1530 αναδεικνύει τόσο στοιχεία συνέχειας όσο και διαφορές στον τρόπο καταγραφής και αποτύπωσης της οικονομικής πραγματικότητας.

Το κατάστιχο του 1530 (TD 367), αν και περιληπτικό (icmal), καλύπτει το σύνολο του καζά της Άρτας και παρέχει συνολικά στοιχεία για τον πληθυσμό, τα χωριά, τα διοικητικά υποσύνολα και τα φορολογικά έσοδα. Παράλληλα, βασίζεται σε προγενέστερη αναλυτική απογραφή των αρχών του 16ου αιώνα, γεγονός που του προσδίδει ιδιαίτερη αξιοπιστία ως προς τα συγκεντρωτικά δεδομένα.

Εικ. 16. Ο ναός της Αγίας Θεοδώρας στην Άρτα (1979). Σχέδιο του Ν. Παπακώστα.

Αντίθετα, το κατάστιχο του 1564 παρουσιάζει μια σαφώς πιο αναλυτική εικόνα σε μικροκλίμακα, καταγράφοντας ονομαστικά πρόσωπα, επαγγέλματα, παραγωγικές δραστηριότητες και επιμέρους φορολογικές κατηγορίες.

Σε επίπεδο πληθυσμού, και τα δύο κατάστιχα επιβεβαιώνουν την κυριαρχία του χριστιανικού στοιχείου στην περιοχή, στοιχείο που καταδεικνύει τη δημογραφική συνέχεια της τοπικής κοινωνίας υπό οθωμανική διοίκηση.

Ωστόσο, το κατάστιχο του 1564 επιτρέπει βαθύτερη ανάλυση της οικονομικής δομής, καθώς αποκαλύπτει τη λειτουργία επαγγελμάτων, την ύπαρξη μύλων, τη διάκριση μεταξύ μεγάλων ιδιοκτησιών (τσιφλικιών) και μικρών καλλιεργητών, καθώς και τη συμμετοχή διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων στην οικονομική δραστηριότητα.

Συνολικά, ενώ το κατάστιχο του 1530 παρέχει μια γενική εικόνα της διοικητικής και φορολογικής οργάνωσης του καζά, το κατάστιχο του 1564 αποτυπώνει με μεγαλύτερη σαφήνεια τη δυναμική και την πολυπλοκότητα της τοπικής οικονομίας.

7.2 Η Άρτα και τα Ιωάννινα ως αστικά κέντρα της οθωμανικής Ηπείρου

Η εικόνα της Άρτας, όπως προκύπτει από το οθωμανικό κατάστιχο του 1564, μπορεί να κατανοηθεί πληρέστερα όταν εξεταστεί συγκριτικά με τα Ιωάννινα της ίδιας περιόδου. Η σύγκριση αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς οι δύο πόλεις ανήκαν στο ίδιο διοικητικό πλαίσιο, δηλαδή στο σαντζάκι Ιωαννίνων, και καταγράφονται μέσα από το ίδιο είδος πηγής, το αναλυτικό οθωμανικό tahrir.

Για τα Ιωάννινα, βασική πηγή αποτελεί η μελέτη της Melek Delilbaşı, η οποία αξιοποιεί το mufassal tahrir defteri του 1564. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει, η πόλη των Ιωαννίνων περιλάμβανε τριάντα έξι (36) χριστιανικούς μαχαλάδες και μία μουσουλμανική κοινότητα. Στους χριστιανικούς μαχαλάδες καταγράφονται 1195 νοικοκυριά και 136 άγαμοι άνδρες, ενώ η μουσουλμανική κοινότητα αριθμούσε 50 νοικοκυριά και 8 άγαμους άνδρες. Αντίθετα, στο κατάστιχο του 1564 δεν καταγράφεται οργανωμένη εβραϊκή κοινότητα στα Ιωάννινα· η Delilbaşı σημειώνει μόνο έμμεση ένδειξη εβραϊκής παρουσίας μέσω αναφοράς σε εβραϊκό νεκροταφείο.

Η σύγκριση με την Άρτα αναδεικνύει σημαντικές ομοιότητες αλλά και ουσιαστικές διαφοροποιήσεις. Ως προς τη χριστιανική παρουσία, οι δύο πόλεις εμφανίζονται σχετικά κοντά: η Άρτα περιλαμβάνει 39 χριστιανικούς μαχαλάδες με 1061 νοικοκυριά και 173 άγαμους άνδρες, ενώ τα Ιωάννινα 36 χριστιανικούς μαχαλάδες με 1195 νοικοκυριά και 136 άγαμους άνδρες. Και στις δύο περιπτώσεις, επομένως, ο χριστιανικός πληθυσμός αποτελεί τη σαφή πλειονότητα, γεγονός που δείχνει ότι η οθωμανική ενσωμάτωση των δύο πόλεων δεν συνοδεύτηκε, κατά τον 16ο αιώνα, από ριζική ανατροπή της δημογραφικής τους βάσης.

Η βασική διαφοροποίηση εντοπίζεται στην εβραϊκή παρουσία. Ενώ στα Ιωάννινα του 1564 δεν καταγράφεται ακόμη συγκροτημένη εβραϊκή κοινότητα, στην Άρτα εμφανίζεται ξεχωριστή εβραϊκή κοινότητα με 213 νοικοκυριά κατανεμημένα σε πέντε συνοικίες. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς αντιστρέφει τη μεταγενέστερη εικόνα της Ηπείρου, όπου τα Ιωάννινα θα εξελιχθούν από τον 18ο αιώνα και εξής σε σημαντικό εβραϊκό κέντρο. Για τον 16ο αιώνα, όμως, η Άρτα φαίνεται να υπερέχει σαφώς ως προς την οργάνωση και το μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας.

Διαφοροποίηση παρατηρείται και ως προς τη μουσουλμανική παρουσία. Στα Ιωάννινα καταγράφεται μία μουσουλμανική κοινότητα με 50 νοικοκυριά και 8 άγαμους άνδρες, γεγονός που υποδηλώνει οργανωμένη, έστω περιορισμένη, μουσουλμανική εγκατάσταση. Στην Άρτα, αντίθετα, η μουσουλμανική παρουσία δεν αποτυπώνεται με την ίδια σαφήνεια μέσα στο δημογραφικό σκέλος του κατάστιχου. Η εικόνα της προκύπτει περισσότερο έμμεσα, μέσα από διοικητικές, στρατιωτικές και βακουφικές ενδείξεις, όπως η σύνδεση της πόλης με τα χάσια του Ali Paşa και η μεταγενέστερη παρουσία οθωμανικών βακουφιών.

Η οικονομική σύγκριση ενισχύει ακόμη περισσότερο τη διαφοροποίηση των δύο πόλεων. Σύμφωνα με τη Delilbaşı, τα συνολικά έσοδα του nefs-i Yanya το 1564 ανέρχονταν σε 190.000 ακζε. Από αυτά, ποσοστό 52,63% προερχόταν από τα niyabet και bac-i pazar, δηλαδή από διοικητικά, δικαστικά και εμπορικά τέλη. Αυτό αντιστοιχεί περίπου σε 100.000 ακζε και δείχνει ότι τα Ιωάννινα λειτουργούσαν ήδη ως ισχυρό διοικητικό, δικαστικό και εμπορικό κέντρο.

Εικ. 17. Οθωμανικός χάρτης της ευρύτερης περιοχής της Άρτας, με απεικόνιση του κάστρου της πόλης. *Osmanlı Narda Kalesi Haritası* (Άρτα, Ελλάδα). Πηγή: *Ottoman Imperial Archives*.

Στην Άρτα, τα συνολικά έσοδα της πόλης ανέρχονται σε 165.978 ακζε. Ωστόσο, η σύνθεση των εσόδων φαίνεται διαφορετική. Τα διοικητικά έσοδα, όπως niyabet, beytü'l-mal και kasgun, είναι πολύ πιο περιορισμένα και ανέρχονται σε 6.000 ακζε. Η διαφορά αυτή υποδηλώνει ότι η Άρτα δεν είχε τον ίδιο βαθμό διοικητικής και δικαστικής συγκέντρωσης με τα Ιωάννινα. Αντίθετα, η οικονομική της φυσιογνωμία φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με την αγροτική

παραγωγή, τους κήπους, τους μύλους, τις φορομισθώσεις, τις περιφερειακές εκμεταλλεύσεις και την πολυκοινοτική εμπορική δραστηριότητα.

Επομένως, αν και τα δύο αστικά κέντρα παρουσιάζουν παρόμοιο πληθυσμιακό μέγεθος και κοινή διοικητική ένταξη, φαίνεται ότι επιτελούσαν διαφορετικούς ρόλους μέσα στην οθωμανική Ήπειρο του 16ου αιώνα. Τα Ιωάννινα εμφανίζονται ως πόλη με εντονότερη διοικητική, δικαστική και εμπορική λειτουργία, ενώ η Άρτα διατηρεί τον χαρακτήρα μιας οικονομικά δραστήριας, παραγωγικής και πολυκοινοτικής πόλης, με ιδιαίτερα ισχυρή εβραϊκή παρουσία. Η σύγκριση αυτή δείχνει ότι η οθωμανική ενσωμάτωση δεν υπήρξε ενιαία, αλλά προσαρμόστηκε στις προϋπάρχουσες κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές ιδιαιτερότητες κάθε πόλης.

Η διαφοροποίηση αυτή ενδέχεται να συνδέεται και με τον διαφορετικό ρόλο που επιφύλαξε η οθωμανική διοίκηση στις δύο πόλεις. Παρά την οικονομική και δημογραφική βαρύτητα της Άρτας, τα Ιωάννινα φαίνεται ότι ήδη κατά τον 16ο αιώνα αναδεικνύονταν σταδιακά σε σημαντικότερο διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο της περιοχής. Η γεωγραφική τους θέση στην ηπειρωτική ενδοχώρα, η ισχυρή οχύρωση και η δυνατότητα αποτελεσματικότερου ελέγχου των χερσαίων δικτύων πιθανόν συνέβαλαν στην επιλογή αυτή. Παράλληλα, η προϋπάρχουσα πολιτική σημασία των Ιωαννίνων ως τελευταίας πρωτεύουσας των Τόκκων φαίνεται ότι διευκόλυνε την ενσωμάτωσή τους στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα και την ανάδειξή τους σε βασικό περιφερειακό κέντρο.

Πίνακας 15 : Συγκριτικά στοιχεία Άρτας και Ιωαννίνων (1564)

Κατηγορία	Άρτα (Narda)	Ιωάννινα (Yanya)
Χριστιανικοί μαχαλάδες	39	36
Χριστιανικά νοικοκυριά	1061	1195
Mücerred	173	136
Μουσουλμανική παρουσία	περιορισμένη	50 hane / 8 mücerred
Εβραϊκή κοινότητα	213 hane σε 5 συνοικίες	δεν καταγράφεται οργανωμένη κοινότητα
Συνολικά έσοδα	165.978 akçe	190.000 akçe
Διοικητικά / εμπορικά έσοδα	6.000 akçe	περ. 100.000 akçe
Χαρακτήρας πόλης	πολυκοινοτική – εμπορική	διοικητική – στρατιωτική

Η δυναμική αυτή, ωστόσο, δεν παρέμεινε αμετάβλητη κατά τις επόμενες δεκαετίες του 16ου αιώνα. Η σύγκριση του κατάστιχου του 1564 με μεταγενέστερο tahrir των τελευταίων δεκαετιών του 16ου αιώνα (1579/1583) δείχνει μείωση του πληθυσμού της Άρτας τόσο ως προς τα νοικοκυριά όσο και ως προς τους άγαμους άνδρες (mücerred). Η Melek Delilbaşı συνδέει αντίστοιχες δημογραφικές μεταβολές σε πόλεις της Ηπείρου, όπως η Άρτα και τα Ιωάννινα, με ευρύτερες αναστατώσεις της περιόδου, όπως επιδημίες, πυρκαγιές, μετακινήσεις πληθυσμών, αλλά και τις στρατιωτικές ανάγκες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τη Ναυμαχία της

Ναυπάκτου (1571). Η στρατολόγηση πληθυσμών, καθώς και η επίταξη κωπηλατών και ναυτικών από πόλεις της Ηπείρου, ενδέχεται να συνέβαλαν στη δημογραφική αυτή κάμψη.

7.3 Συνολική αποτίμηση της θέσης της Άρτας

Η συγκριτική εξέταση των δεδομένων του οθωμανικού κατάστιχου του 1564, σε συνδυασμό με το κατάστιχο του 1530 και τα αντίστοιχα στοιχεία των Ιωαννίνων, επιτρέπει την πληρέστερη κατανόηση της θέσης της Άρτας στο πλαίσιο της οθωμανικής Ηπείρου κατά τον 16ο αιώνα.

Η Άρτα εμφανίζεται ως ένα οργανωμένο και λειτουργικό αστικό κέντρο, με σύνθετη κοινωνική δομή, ανεπτυγμένη οικονομική δραστηριότητα και σταθερή διοικητική οργάνωση. Η ύπαρξη πολυάριθμων μαχαλάδων, η διαφοροποίηση στο μέγεθος και στη σύνθεσή τους, καθώς και η παρουσία επαγγελματικών και κοινοτικών δικτύων, δείχνουν μια πόλη με ενεργό κοινωνική και οικονομική ζωή.

Η σύγκριση με το κατάστιχο του 1530 αναδεικνύει στοιχεία συνέχειας ως προς τη βασική οργάνωση του αστικού χώρου, αλλά και μεταβολές που σχετίζονται με τη δημογραφική εξέλιξη και την οικονομική ανάπτυξη της πόλης κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα. Παράλληλα, η αντιπαραβολή με τα Ιωάννινα δείχνει ότι, αν και η Άρτα δεν φαίνεται να κατέχει τον ίδιο διοικητικό και οικονομικό ρόλο, εντούτοις αποτελεί σημαντικό αστικό και παραγωγικό κέντρο της περιοχής.

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η συνύπαρξη χριστιανικού, μουσουλμανικού και εβραϊκού πληθυσμού μέσα στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης, καθώς και η διατήρηση ισχυρών στοιχείων της προγενέστερης βυζαντινής παράδοσης, ιδίως στην εκκλησιαστική οργάνωση και την ονοματολογία του πληθυσμού.

Συνολικά, η εικόνα που προκύπτει είναι αυτή μιας πόλης πλήρως ενταγμένης στο διοικητικό και οικονομικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία διατηρεί παράλληλα σημαντικά στοιχεία τοπικής συνέχειας και κοινωνικής συνοχής. Η Άρτα του 16ου αιώνα δεν αποτελεί έναν περιφερειακό και στατικό οικισμό, αλλά έναν δυναμικό αστικό οργανισμό με ενεργό ρόλο στον χώρο της οθωμανικής Ηπείρου.

Επίλογος

Η μελέτη του οθωμανικού κατάστιχου του 1564 επέτρεψε την ανασύνθεση βασικών όψεων της κοινωνικής, δημογραφικής και οικονομικής οργάνωσης της Άρτας κατά τον 16ο αιώνα. Μέσα από την ανάλυση των μαχαλάδων, των δημογραφικών δεδομένων, της φορολογίας και της επαγγελματικής δραστηριότητας, αναδείχθηκε η εικόνα μιας οργανωμένης και δυναμικής πόλης, ενταγμένης πλήρως στο διοικητικό και οικονομικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Παρά τους περιορισμούς της πηγής, το κατάστιχο προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για την εσωτερική λειτουργία της πόλης, τις κοινωνικές σχέσεις, τις κοινοτικές δομές και την οικονομική ζωή του αστικού χώρου. Η σύγκριση με το κατάστιχο του 1530 και με τα αντίστοιχα δεδομένα

των Ιωαννίνων επέτρεψε την ένταξη της Άρτας στο ευρύτερο πλαίσιο των οθωμανικών αστικών κέντρων της Ηπείρου.

Η μελέτη αυτή επιχειρεί να συμβάλει στην κατανόηση της οθωμανικής Άρτας όχι μόνο ως διοικητικής μονάδας, αλλά ως ζωντανού κοινωνικού και οικονομικού οργανισμού, με σύνθετη εσωτερική δομή και διακριτή θέση στον χώρο της δυτικής Βαλκανικής κατά τον 16ο αιώνα.

Βιβλιογραφία

■ Πρωτογενείς πηγές

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri 367 (1530).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri 350 (1564).

Εβραϊκά responsa του 16ου αιώνα (αναφορές στην κοινότητα της Άρτας).

■ Δευτερογενής βιβλιογραφία

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, London 1973.

Faroqhi, Suraiya, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia*, Cambridge 1984.

Lowry, Heath W., *Studies in Defterology*, Istanbul 1992.

■ Μελέτες για την Άρτα – Ήπειρο

Κορδώσης, Μιχαήλ, «Μεσαιωνική Άρτα: Τοπογραφία – Κοινωνία», στο: Σκουφάς, τχ. 102, τόμ. ΙΔ, Άρτα 2011.

Delilbaşı, Melek, «1564 Tarihli Mufassal Yanya Livası Tahrir Defterine Göre Yanya Kenti ve Köyleri», *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVII/21, Ankara 1997, σ. 1–40.

Σεραφείμ Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της νυν ονομαζομένης Πρεβέζης*, Αθήνα 1884.

■ Μελέτες για τη Ραγούζα και το εμπόριο

Krekić, Bariša, *Dubrovnik (Ragusa) and the Ottoman Empire*, London 1960.

Krekić, Bariša, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries: A City between East and West*, Norman 1972.

■ Εργασίες της Αναστασίας Καρρά (Academia.edu)

Καρρά, Αναστασία Γ., *Η Άρτα το 1530 μέσα από το οθωμανικό κατάστιχο*, Academia.edu, 2024.

Καρρά, Αναστασία Γ., Αρτινοί στη Ραγούζα: έμποροι, διπλωμάτες και αξιωματούχοι σε μια αδριατική πόλη (14ος–15ος αι.), Academia.edu, 2024.

Καρρά, Αναστασία Γ., Αρτινοί στο Λιβόρνο (1750–1780): ταξίδι, εμπόριο και κοινότητα, Academia.edu, 2024.

Καρρά, Αναστασία Γ., Η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας τον 16ο αιώνα: πηγές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις, Academia.edu, 2024.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΛΕΓΧΟΥ ΜΑΧΑΛΛΑΔΩΝ

A/A	Όνομασία στο κατάστιχο	Απόδοση (Κορδώσης)	Παρατήρηση
1	Aya Sofya	Αγία Σοφία	✓
2	Mando Maranora	—	!
3	Rogod	Ρογούς (;)	!
4	Aleksi	—	!
5	Ayo Dimitri	Άγιος Δημήτριος	✓
6	Aya Paraskevi	Αγία Παρασκευή	✓
7	Apostola Lorigato	—	!
8	Taksiahri	Ταξιάρχης	✓
9	Ayo Dimitri Porta	Άγιος Δημήτριος (δευτερος)	✓
10	Pandonosa	Παντάνασσα	✓
11	Masovira	—	!
12	Ayo Yorgi Kondar	Άγιος Γεώργιος	✓
13	Kara Kunisa	Κορωνησία	✓
14	Ayo Marko	Άγιος Μάρκος	✓
15	Algosa	Έλεούσα (;)	✓ (υπόθεση)
16	Evdopetra	—	!
17	Sologoçi	—	!
18	Aya Paraskevi Kiparisi	Αγία Παρασκευή Κυπαρίσσι	✓
19	Ayo Mina	Άγιος Μηνάς	✓
20	Ayo Nikola Peraski	Άγ. Νικόλαος Παράσχη	✓
21	Ayo Nikola Rigara	Άγ. Νικόλαος Λιζγαράς	✓
22	Ayo Todoro	Άγιος Θεόδωρος	✓
23	Sotira	Σωτήρα	✓
24	Aya Sofya Kasrı	Αγία Σοφία κάστρου	✓
25	Ayo Yorgi İstiliano	Άγιος Γεώργιος	✓
26	Ayo Luma	Άγιος Λουκάς	✓
27	Ayo Yorgi	Άγιος Γεώργιος	✓
28	Ayo Vasil	Άγιος Βασίλειος	✓
29	Mitropoli	Μητρόπολη	✓
30	Tanburiça	—	!
31	Petelo Gogadara	—	!
32	Aya Andria	Άγιος Ανδρέας	✓
33	Ayo Nikola Kondo	Άγ. Νικόλαος Κοντός	✓
34	Aya Nargir	Άγιοι Ανάργυροι	✓
35	Aya Tiriada	Αγία Τριάδα	✓
36	Milaçin Slagora	Σαλαώρα	
37	Bağceha-yı İstania	— (Βλαχέρνα;)	!
38	Bağceha-yı Pandoriça (Ayo Podi)	—	!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Χριστιανικοί μαχαλάδες και αρχηγοί νοικοκυριών

Μαχαλάς Aya Sofya

Papa Toma

Ístimad Bogad

Nikola Argirópulo

Yani Dimópulo

Pavlo Tradilo

Yann Saglida

Yanni Vadi

Yani Ladiko

Simo Ladiko

Yorgo Kondodimo

Yanni Hadriyani

Ístimad Yanni

Ístasi Kondo

Yanni Paleopoti

Yanni Rikópulo

Nikola Simaliko

Ístimad Nikola

Yorgi Nikola

Ístimad Bariçi

Yorgi Ranke

Andon Argiropulo

İstimad Andon

Yanni Bodina

Yorgi Alvira

Yanni Alvira

Mihal Yanni

Dimo Yanni

Petro Yanni

Yanni Soti

Kosta Dino

Yasno Veliçko

İstimad Veliçko

Nikola mutaf

Adriya İvrino

Apostol İkseno

Nikola Tahmadi

Yanni Tahmadi

Yanni Tora

Gin Tora

İstinad Leo

Aleksi Kortima

İstimad mutaf

Yorgi Hiro

Yanni mutaf

Stani mutaf İkseno

Morik Papa Dano

Nikola Morik

Yanni Vıça

Apostol mutaf

Toma mutaf

Nikola İskada

Mihal İskada

Apostol Tode

Lusiya İkseno

Yanni takyacı (mücerred)

Yorgo İksani (mücerred)

Andon Uskadi (mücerred)

Nikola Gavani (mücerred)

Likum Dorfa (mücerred)

Mihal mutaf (mücerred)

Apostol pabuççı (mücerred)

Makri Yorgi (mücerred)

İstimadi Diyaki (mücerred)

Mihal Diyaki (mücerred)

Nikola paşmakçı (mücerred)

Μαχαλάς Mando Maranora

Papa Palaçino

Mihal Papa

Yanni Papa

Pavlo Mayora

Yorgo Pavlo

Dimo pabuççi

Diğer pabuççi

Petra İno

Andon Kondo

Yanni Andon

Nikola Palkonika

İstimad mutaf

Atanas İlya

Nikola Palimonisa

Yanni Zahira

Yanni Vlaş

Todoro Kondo

Petro İvro

Teohar Petro

İstimad Petro

Yanni Mesanid

İstefo İksoloro

İstani Papadano

Manol Agoyan

Yorgi Zahira

Todoro ukala

Yani Papa Dano

Todoro ukala

Matio Agoyani

Andon Matio

Yanni ukala

İstefo ukala

Yorgo Boremi

Yorgi etmeki

Nikola Pastoyno

Dimo Halkai

Hristodul Papa Rayo

Yanni Rayi

Yanni Pagam

İstimadi Zisi

Yanni Nikolo

Mihal Lambro

İstimad Lambro

Yanni Argiropulo

Yanni İstimad

Simo Sivasto

Gin Rafti

Yanni Rafti

Petro Rafti

İstimad Kopiro

İstimad Yakomo

Yanni etmekçi

Toma Progno

Nikola Rafti

Yorgi mutaf

Nikola Lada

İstimad Boroli

Yorgi mutaf

Kiriazı pabuççı

Yanni Kiriazı

İstayko Vulari

İstimad Kalikonio

Andon Vuçano

İstasi İkseno

İstasi İksegoro

Dimo Rafti

Pavlo Dimo

Hristo Dimo

İstimad Petrına

Yanni Evdoka

Nikola Yanni

Mitro Rafti

İstimad Rafti

Nikola etmekçi

Yorgi İpsara

Nikola Primo

Yanni Makro

Dimo Pelil

Manol Halka

Yanni Manol

Yorgi Manol

Yakomo İpsara

İstimad Yakomo

Hristo Yakomo

Yorgo mutaf

Yanni İpsaropulo

Andron Rafti

Yanni Halka

İstimati etmekçi

Yanni Moço

Yorgi Mihala

Andron Rafti

Dimo paşmakçı (mücerred)

Yanni Halka (mücerred)

Yanni İkseno (mücerred)
Nikola İkseno (mücerred)
Teohar Paskal (mücerred)
İstimad İstançe (mücerred)
İstimad Kiriaki (mücerred)
Dimo Kiriaki (mücerred)
İstimad semerci (mücerred)
Dimo Rafti (mücerred)

Μαχαλάς Rogod

Papa Yanni
Simo Vanid
Yorgo Makilar
Mihal İstefanopulo
Tomas Sulaç

Nikola Dragani
Yanni Damiano
Kara Mihal
Kosta mutaf
Mihal Macaro

Nikola Vasil
Mihal Halka
Yanni Mihal
Petro Kopiro
Petro semerci

Toma Petro

Mihal Papa Rano

Nikola mutaf

Pavlo İkseno Yorgo

Gin mutaf

Nikola Gomoryadi

Kosta Sulaç

Kosta mutaf

İstiyko Papal

Yorgi Kariçi

İstani mutaf

Mihal mutaf

Yanni mutaf

Gin mutaf

Yorgi Orfano

Yorgi Koprino

Bikola Rafti

Petro tabbak

Yanni Vanaid

Kosta mutaf (mücerred)

Mihal Paliohora (mücerred)

Gin Vrano (mücerred)

Hristo papuççu (mücerred)

Andon papuççu (mücerred)

Μαχαλάς Αλεξί

Papa Petro

Yanni Papa

Niko Papa

Ístimad Halka

Ístimad Mani

Simo Kostoli

Ílias Ília

Miço Ília

Petro Progono

Ístimad berber

Yanni Manulo

Yanni Lubrodo

Andon Lubrodo

Nikefor Lombardo

Simo Lihardo

Andon Lihardo

Franko Çirnoli

Yorgi Çirnoli

Dimo Koloçirni

Dimo Çukola

Yanni Yorgato

Ístimad Vatin

Andria İstimad

Apostol Malimiro

Petro Halka

Nikola Kondopulo

Dimo Halka (mücerred)

Yanni şirmerd (mücerred)

Andria İstana (mücerred)

Manol Andria (mücerred)

Dimo Andria (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Dimitri

Papa Andria

Yorgo Çerokond

Andron Yorgo

Mano Yorgo

Dimo Yorgo

Manol Kolalar

Yanni Manol

Nikola Ustonimeno

Mihal Çangaripulo

Mano Mihal

Andon Mihal

Kosta Gavrano

Yorgi mutaf

İstani Yorgi

Yorgi Parol

Dimo Yorgi

Manol Milos

Yanni Petropulos

Yanni Pilora

Miço Buga

Yorgi Miço

Mano İstoyano

Nikola Manaki

Teohar Nikola

Kostadima Raviç

Toma Londiç

Nikola Makava

Andon şakird

İstimad İskorgo

Nikola Makris

Andon etmekçi

Andria Papa Rayo

Yanni Mois

Dimo Armiryano

Dimo Mazarana

Dimo Maravena

Yanni Nihidi

İstimad Nihidi

Yanni Vestanid

Mihal Paraski

Yorgi Mihal

Yanni tekneçi

Dimo Mirki

Nikola Manos

İstimad Karavena

Miço Pirestona

Yorgi Marona

Yani Lolo

Dimo Verdi

Yorgi Likar

Yanni Provana

Yanni Lambiri

Andria Lambiri

Tom Galiriki

Nikola Makoraç (mücerred)

Hristo Mihal (mücerred)

Manol Lambro (mücerred)

Miço Mano (mücerred)

İstimad Mano (mücerred)

Yorgi Mano (mücerred)

İlia Panayot (mücerred)

Yanni etmekçi (mücerred)

Yanni Mastorio (mücerred)

Nikola Evdoka (mücerred)

Yorgi Canbazpulo (mücerred)

Dimo Lando (mücerred)

Niko Luka (mücerred)

Todoro İksoka (mücerred)

Yorgi Rayopulo (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Paraskevi

Yanni Savopulo

Yorgi Savopulo

Nikola Velasoni

Nikola Pastan

Yanni Velayoti

İstimad İskadopulo

Dimo Romio

İstimad Rubano

Dimo Rubano

Dimo İsko

Gin Moniak

Dimo Panayoti

İstimad Polina

Yanni Voliçano

Manol Velasoni

Apostol Mirit

Yanni Mirit

İstimad Sladin

Nikola Sladin

Apostol Velasoni

Yanni Vrian

Nikola Veliç Yanni

Dimo Polihroni

Mihal Palis

İvrino Papa

Papa Morik

İstimad İskadopulo

Pavton Sisino

Papa Yanni Morik

İstani Melisi

Yorgi İkseno (mücerred)

Manol İkseno (mücerred)

Yorgi Melicani (mücerred)

Nika Veliçiani (mücerred)

Μαχαλάς Apostola Lorigato

Mihal Londano

Simo Maçani

Mano Andolaviç

Dimo mutaf

Andon Remios

Marino Mecari

Mano Dimo

Papa Yuvan

Apostol Komion

Yanni Nikola (mücerred)

Μαχαλάς Taksiahri

Nikola Yorgi hamamcı

Petro hamamcı

Yorgo Nikola

Apostol Nikola

Yorgo Nika

Manol Markopulo

Yanni Koli İskos

Nikola berber

Todora Rafti

Nikola Emroni

Yorgi Nikola

Yorgo Andromino

Andon Kokolia

Dimo Papa Dano

Nikola Papa Dano

Yorgo Kaloaryono

Miço Manos

Nikola pabuççu

Dimo pabuççu

Mihal İstania

Hristo Mihal

Yorgo Kirana

İstani Yorgo

Aleksi İstani

Yanni Komo

Yorgo Yanni

İstimad Papa Rayo

Yanni Halka

Nikola Lefkarid

İstimad Lorano

Teohar Krava

Yanni Drama

Nikola Halka

Yorgo Orfano

İstimad Karagöz

İstimad etmekçi (mücerred)

Yorgi Hriton (mücerred)

Andon Koçarina (mücerred)

Yorgi Andrimeno (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Dimitri Porta

Nikola Kondahar

Mano Nikola

Yanni Nikola

Yorgi Marmato

Yanni İskoma

Dimo Sela

Dimo Papa Rayo

Niko Pastroko

Kosta Dimo İkseno

Manol Makrimiçi

İstani Rafti

Yorgi Palala

Yanni Papala (mücerred)

Hristo Sela (mücerred)

Μαχαλάς Pandonosa

Papa Manol

Yanni Sobatira

Miço Yanni

Apostol Nika

Yorgi Nika

Yanni Yorgi

Petro Serianid

Miço Petro

Dimo Çukala

Andon Dimo

Nikola Dimo

Miço Çukala

Simo Çukala

Yanni Metaksa

Apostol Metaksa

Yovan İskopulo

Nikola İskopulo

Mihal Petali

Lodro Rafti

İstimad Lodro

Simo Todori

Toma Pando

İstimad Pando

Apostol Koçorio

Miço Halka

Yanni Miço

Nikola Mihal

Yanni Miharo

Simo Paskal

Kondo Borila

Yanni Kondo

Manol Vriani

Miço Manol

Kosta Papalano

Yorgi Peraski

Andon Yorgi

Yanni Yorgi

Petro Mara

Yanni Mara

Bardi Papa Rayo

Nikola Gaçuni

Yorgi Rafti

Petro Kondopulo

İstimad Petro

Yanni İskadopulo

İstimad İskadopulo

Toma İskadopulo

İstimad Maravira

Dimo İstoma

Morik Kondiça

Andon İstovara

Yanni Sorogano

Vasil etmekçi

Mihal Halkas (mücerred)

İstimad Pir Nikola (gaib, mücerred)

Nika İkseno (mücerred)

Mihal Raki (mücerred)

Yorgi Nika (mücerred)

İstani Kontisori (mücerred)

Nikola İskada (mücerred)

Yorgi Koprina (mücerred)

Simo Yorgi (mücerred)

Gin Pamal (mücerred)

Μαχαλάς Masovira

Yorgo Cigali

Andon Cigali

Yanni Anastasi

Dimo Drimona

Yanni Boga

İstimad İstoyan

Dimo Pravali

Dimo Mano

Aleksi İskotira

Mihal Lobrodar

Yanni Cigali

Hristo Yanni

Manol Rako

Dimo İsrat

Yanni Bala

Dimo Bala

Nikola Bala

Yanni Vaskopulo

Dimo Yanni

Manol Paraskeva

Dimo etmekçi (mücerred)

Yanni Peyo (mücerred)

Yanni İstopodi (mücerred)

Kosta Bura (mücerred)

Lolo etmekçi (mücerred)

Petrodimos Galamo (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Yorgi Kondar

Papa Kondar

İstimad Papa

Manol Papa

İstimad Mavroyanni

Mihal Aspropiano

Domni Pomirgo

İstimad Molaskam

Yanni İstana

Yanni Biçi

Mihal Peyo

Dimo Mihal

Apostol Mihal

Yorgo Peyo

Yorgo Drakopulo

Nikola Pavlo

Manol mutaf

Duka Muzaki

İstimad Peyo

Todoro Platimo

Mikal Makilari

Dimo İvoma

Toma Kolo

İstimad İksilorgo (mücerred)

İstimad Petra (mücerred)

Yanni İvohara (mücerred)

Yorgi İkseno (mücerred)

Todora İkseno (mücerred)

Μαχαλάς Kara Kunisa

Papa Nikola
İstimad Halka
Dimitri İstimad
Yorgi Yanni
Gini Miçoti

Yanni Varyani
Dimitri Peyo
Simo Lagdina
Todoro Malasto
Yanni Todoro

İstip Halmina
Dimitri Halmina
Yorgi Halmina
Yanni Yorgi
Vasil Kiriani

Niko Vriani (mücerred)
Yanni Pritina (mücerred)
Yorgi Mavrisa (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Marko

Papa Kostin
Yanni Lisardo
Dimo Vania
Dimo İstoyano
Nikola Prangi

Yorgi Dami

Yorgi Kilari

Panos İkseno

Mihal Melisa

Dimo Glava

Laro pabuççu

Teohar paşmakçı

Yanni Milika

Andria Simoyanni

Siro Semektari

İstimad Pirlo

Lolo Halka

Andon Halka

Angelaki İstimad

Simo İstimad

Dimo Ganis

Todoro Dimo

İstimad Kondokira

Mihal Çerorio

Yorgi İksata

Yanni Arvi

Nikola mutaf

Yanni Hristili

Yanni İpsomata

Yorgi Papa

Yanni pabuççu

Yanni İkseno

Nikola Halka (mücerred)

Kozma pabuççu (mücerred)

Dimo Serimarino (mücerred)

Dimo İkseno (mücerred)

Todori Yorgi Halar (mücerred)

Simo Çernoti

Μαχαλάς Algosa

Papa Yorgi

Andon Monali

Dimo Monali

Dimo Dosili

Yorgi Sarakino

Petro Rafti

Yanni İstana

Kosta Ruzoki

Dimo Kosta

Yanni Evdoka

Todora Evdoka

Toma Evdoka

Dimo Halka

Yanni Halka

İstimad Martin

Yanni İstaya

Nikola Senakino

İstimad Kondiça

Simo Kokili

Mihal Orfano

Yorgi Moi

İstefo İskina

Yanni pabuççu (mücerred)

Dimo Karaca (mücerred)

Nikola Ahvali (mücerred)

Dimo Gomina (mücerred)

Kosta Pastopulo (mücerred)

Μαχαλάς Evdopetra

Papa Andon

Simo Yanni

Nikola Yanni

Yanni mutaf

Dimo Pop

Yanni Glava

Nikola Glava

Nikola pabuççu

Apostol hallaç

Yanni hallaç

Lamiro Palimako

Yanni mutaf

Toma hallaç

Todoro Koproli

Miço Halka

Andria Raftçi

Dimo Halka

Andon Palmiro

Yorgo Paliokopulo

Nikola Provata

Yorgi Maliçi (mücerred)

Milo İkseno (mücerred)

Μαχαλάς Sologoçi

Papa Andron

Niko Poniçar

Pulo İstoye

Mano Zagorino

Yorgi İstuma

Dimo Makri

Yanni Dimo

Yorgi Koloma

Toma İkrana

İstimad Makri

Dimo mutaf

Mano Dimo

Miço Pulo

İstamo Zagorino

Yanni Zagorino

Yanni Petroç

Dimo Petroç

Niko Servo

Yanni Lolo

Andria Yanni

Yanni Vinçano

Vasil Siro

Yorgi Koçi

Yorgo Hosamit

Andon Hran

Dimo Niko Piri

Petro Dimo

Yanni Vlania

Dimo Raki

Toma Manekisa

Nikola Nardamar

Mano İstoma

İstimad Tama

Yanni Fokada

Todori etmekçi

Mano sarraç

Todoro Namal

Nikola Vayana

Yanni Moranid

Yorgi İskohoro

Nikola berber

Yanni takyacı

Andon Nikolaki

Manol İsrat (mücerred)

Dimo Morait (mücerred)

Dimo Papa (mücerred)

Μαχαλάς Aya Paraskevi Kiparisi

Papa Yorgi Borçar

Nikola Papa

Yorgo Petro

Dimo Filiorum

Simo Dimo

Yanni Sermar

İstimad Korpirid

Yorgo Nikora

Gin Boniçi

Dimo Gin

Petro Mihali

İstimad Papa Dano

Mano İstani

Mano Çukala

Yorgo Mihali

Yanni Yorgo

Mihal Macari

Yorgo İstoye

Yorgo Raftopulo

Yorgo Varina

Petrokondo Biçi

Andon Harma

Yanni Pormar

Simo Yanni

Andon Yanni

Yorgi Kosta

Korgi Lala

Gin Dimo

Nikola Muzaki

Yorgi Rafti

Niko Yorgi

Yanni Glokori

Yorgo Mriçi

Dimo Mriçi

İstimad Kiriaki

Dimo İstiranit

Nikola Dimo

Dimo Yorgi

Pulo Karkal (mücerred)

Dimo Rafti (mücerred)

Nikola Papa Dano (mücerred)

Dimo Mriçi (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Mina

Papa Nikola

Nikola Nevakit

Petro Lambri

Yorgo Petro

Teohar Petro

İskilo İspoli

Angelat Veria

İstimad Kalanada

Mihal İris

Dimo Mihal

Yorgo Mihal

Teohar ukala

Papa Nikola

Apostol Galiki

İstimad Tranio

Yorgi

Mio Galiki

Andon mutaf

Drako Metaksa

İstimad Valas

İstimad İve

Yorgo Lambiri

Andon İskada

Maneso Andon

İstimad Andon

Yorgo Prusia

Andon Kanaki

Yanni Kanaki

Gin Halka

Miul Paro

Nikola Mio

Nikola etmeki

Yanni bireder-i o

Kostandin Paniopulo (mücerred)

Yanni Hristo (mücerred)

Lisar İvgoryaki (mücerred)

Marko semerci (mücerred)

Maso Galiki (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Nikola Peraski

Yorgi Peraski

Papa Dimitri

Nikola Peraski

Andron Peraski

Andria Peraski

Teohar Peraski

Yanni Koroyanni

Nikola Yanni

Dimo Nikola

Gin pabuççu

İstimad Papa Kalaka

Nikola Vangopulo

Yanni Vangopulo

Todoro pabuççu

Yanni İkseno

Todoro

Miço mutaf

Yorgi Kosta

Ívrino Panioti

Toma Ívrino

Andon Buso

Todoro Damisi

Kosta Malko

Ístimad Malko

Yorgi sarraç

Andon Yorgi

Yanni Koroyanni

Nikola Íkseno

Simo Rimaza

Kesar Simo

Nikola Kesar

Andon Kesar

Ístani Korsa

Teohar Korsa

Yorgi Mavroyanni

Todoro Malusa

Yorgo Rafti

Palul Mari

Nikefo Kondo

Yorgi Mankesa

Gin Agoyanni (mücerred)
İstimad Peraski (mücerred)
Yorgi Peraski (mücerred)
Toma Papa (mücerred)
Yanni Komioni (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Nikola Rigara

Papa Dimitri
Simo Burgar
Niko Simo
Petro Laskar
Nikola Laskar

Simin mutaf
Yakoma Petka
Andon Yakomo
Yorgo Yakomo
Yanni Makriyanni

Mano Kostun
Yanni Kosti
Nikola Mariyanni
İstimad Sivedi
Yanni Sardo

Toma Markopulo
Yanni Pastopulo

İstimad Pastopulo

Yanni Çukala

İstimad Mriça

Andria Megali

Yorgi Vartan

Todoro Halka (mücerred)

Andriya Mriçi (mücerred)

Yanni Vira (mücerred)

Yorgi Halka (mücerred)

Nikola Marazlam

Μαχαλάς Ayo Todoro

Papa Nikola

Nikola Vartan

Apostol Varani

Niko Varani

Miço Andromito

Yanni Andromito

Mano Andromito

Pavlo Çukala

Drako Vrani

Yanni

Domia İrisi

Dimitri İksenotodori

Yanni İstimad

Dimo berber

Diđer Dimo berber

Nikola Yanni

Yanni mutaf

İvrino mutaf

Andria Yanni Kiriaki

Yorgi Yanni

Yorgi Miliça

Matio Miliça

Nikola Pavlo

İstimad Andromito

Simo Metaksa

Petro İstani

Yorgi mutaf

Lazo mutaf

Yanni Pagali

Filipo Yorgi

Apostol Manol (mücerred)

Nikola İkseno (mücerred)

Marko İkseno (mücerred)

Nikola şakird-i Rehmo (mücerred)

Μαχαλάς Sotira

Nikola Megalid

Yorgi Papal

Dimo ukala

Dimo Dimo ukala

Mihal sobacı

Dimo Buso

Yanni Protoyorada (mücerred)

Μαχαλάς Aya Sofya Kasrı

Papa Yanni Peraski

Yorgo Mando

Andria Mando

Dimo Gorila

Yorgo birader-i o

Andon Kalohidis

İstimad birader-i o

İspiliano İstana

Petro Kortos

Yorgi Argiri Rafti

Leka pabuççu

Yorgi Alka

Kozma angar

Manol Hristo

Yanni İziris

Lolo Boniçi

Apostol Boniçi

Petro İstana

Mihal İstana (mücerred)

Yanni İstana (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Yorgi İstiliano

Yanni Laskar

Dimo Yanni

Yorgi Mavroyanni

Yanni Penali

Yanni Varlamia

Nikola İkseno

Nikola İstiliano

Nikola Lavrano

Yanni Papa İstiliano

Miço Borfilisi

Nikola Petrit

Nikola Rafti

Miço Nikola

Zohar Nikola

Martin İlia

Nikola Martin

Yani Arfiliano

Dimo Yovani
İstimad Moralia
Yanni Moralia

Apostol Moralia (mücerred)
Teohar Sivapulo (mücerred)
Nikola Sivapulo (mücerred)
Manol Sivapulo (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Luma

Seno Morhali
Yanni Maniano
Andron Moniano
Mihal İkseno
Kozma İstani

Yanni Halama
Yorgi Poliora
Nikola Gorilopulo
Todoro İstorak
Mano birader-i o

Papa İstimad (mücerred)
Dania Luci (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Yorgi Dravila

Yanni Ruyanni
Dimo Papa

Nikola Kopro

Yanni Siriano

İstino mutaf

Nikola Goma

Zagara İksorago

Yorgo Nikovid

Dimo Polimino

Hristo Argiro

İvan hallaç

Podulo tabbak

Miço Tirhali

İstefo semerci

Dimo Dragasi

İstani Kopro

Prima mutaf

İvan mutaf

Niko mutaf

Nikola Glava

Manol pabuççu (mücerred)

Petro Kavasili (mücerred)

İstani Petro (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Vasil

Papa Domari

Yanni Kokali
Manol Lagdina
Yanni Nikoli
Dimo Valandi

Yanni Dimo
Apostol Hayari
Tomo Apostol
Simo Liviri
Yanni Simo

Andria Takandi
Yanni nalband
Apostol nalband
Selo Argiro
Dimo Kokali

Nikola Agi
Yanni İkrana
Mano Yanni
Toma Menaki
Yorgo Grameno

Yorgo Ahmasto
Apostol Pastopulo
Dimo Megali İkseno
Yanni Dirovvari
Simo Yanni

Yanni Íspano

Nikola Buga

Todoro mutaf

Yanni mutaf

Nikola Mandisa

Nikola Mastor (mücerred)

Ília berber (mücerred)

Μαχαλάς Mitropoli

Yakomo Dranopulo

Manol Yakomo

Nikola Yakomo

Ístimad Íksenopulo

Toma Panilo

Teohar Panilo

Pavlo Gavra

Dimo veledes

Ístimad Dimo

Ívan Karasa

Todora Kalioni

Yorgo Morda

Mihal Petroguli

Ílin Íksena

Mihal Ívlopoli

Nikola Mihal

Simo Golgori

Dimo Paromastoro

Dimo Lika

Dimo Lukesi

Yanni Aloga

Andria Ponilo

Todoro Lika

Yanni Hriso (mücerred)

Luma Alomara (mücerred)

Dimitri Apostol (mücerred)

Μαχαλάς Tanburiça

Papa Nikola

İstimad Papa

Kiriazi paşmakçı

Nikola İstana

İstimad Hrisiçiro

Petro Agotara

Yanni Amaka

Dimo Amaka

Yanni Dimo

Toma

Yanni İkseno

Yanni Hrisila

Yanni Amaka

Yorgo Yanni

Marko Yanni

Dimo Mavroyanni

Yorgo Mavroyanni

Nikola Yorgi

İstimad İkselokoro

Yanni İkselokoro

Mihal İkseno

Mihal İksenoboro

Nikola İksenokoro (mücerred)

Andon İkseno (mücerred)

Yorgi Pana (mücerred)

Yanni Landro (mücerred)

Andon İkseno (mücerred)

Μαχαλάς Petelo Gogadara

Yanni Mara

Andon Yanni

İstimad Ramara

Yorgo Muzak

Andon Ridani

İstimad Ramosi

Mano İstimad

Yorgo İstimad

Gin Yorgana

Mosko pabuççu

İstimad pabuççu

Andon Yorgi

Yanni Lamo

Vasil Yanni

Aleks Parasi

Andon Drako

Yanni Andon

Petro Andon

İstimad Andon

Manio Andon

Yorgo Peyo

Andon Rigara

Yanni Andon

Dimo Drakuli

Toma Drakuli

Yorgo Kokoli

Toma Drako

İstimad İkseno

Andon Gavra

Todora Drako

Kosta pabuççu (mücerred)

İstimad Rigara (mücerred)

Dimo Gomio (mücerred)

Niko Gomio (mücerred)

Todoro İsturgo (mücerred)

Dimo (mücerred)

Μαχαλάς Aya Andria

Papa Dimitri

Dimo Vrano

Dimo Moriçi

Aştin Rafti

Dimo Koçoki

Nikola Maranit

Yorgo Pastirko

Manio Vasil

Yorgo İstana

Yorgi Rafti

Koyo berber

Yuvan Koyo

Yorgo kuyumcu

İstimad Yorgo

Yorgo Argiropulo

İstimad Revida

Yorgo paçacı (mücerred)

Gin Papa Dano (mücerred)

Mano Gin (mücerred)

Μαχαλάς Ayo Nikola Kondo

Mihal Todoro

Yanni Mihal

Mihal İkrana

Yanni mutaf

Filo Yanni

Dimo Gomosto

İstimad Kosopulo

Manol İstimad

Yorgi Macudi

Lika Agoyanni

İstimad Luda

Mihal Rafti

Yorgi biraderi Mihali

Toma birader-i o

Nikola Milona

Duma İkseno

Nikola Duma

Dimo mutaf

Yorgi Filona

Papa Yanni

Nikola Papa

Yanni İkseno

Yorgi İkseno

Nikola Karlopulo

İstimad İlia

Dimo Avriano

Martin İkseno

Todoro İkseno

Dimo İkseno

Yanni İkseno

Nikola Rafti

Nikola Bogdina

Dimo Arvanit (mücerred)

Todoro etmekçi (mücerred)

Gun İkseno (mücerred)

Simo İlia (mücerred)

Dimo Raçi (mücerred)

Μαχαλάς Aya Nargir

Papa Mihal

Dimo Mano Herli

Apostol Tranio

Yorgi Sidali

Yanni Malati

Andria Yanni

Rahrina Kokino

Yorgi Kokino

Mano Kalimiro

Apostol Bortiano

Yorgi Koliva

Dimo Koliva

Miço Nam

Toma Aksanopulo (mücerred)

Todoro Karosit (mücerred)

Dimo İskokoro (mücerred)

Μαχαλάς Aya Tiriada

Pulo Dimala

Nikola Lamiali

Yanni Nikola

Mihal şirmerd

Todoro Rafti

Manol Vlasi (mücerred)

Μαχαλάς Milaçin Slogora

Todoro Ligorpulo

Dimo Kiriaki

Yanni Anbar

Yorgo Pravolo

Yanni Kondo Kosta

Yanni Saçi

Toma Kokorahi

Yanni Kokorahi

Yorgo Rafti

Andria Nikola Saçi

Andon Kiriaki

Toma Halci

Todoro Rafti

Nikola Rafti

Nikola Saçi

Nikola Boria Laskari

Yanni Saçi

Nikola Kiriaki

Diğer Yanni Koko Rafti

Mano Saçi

Yorgo Astronora

Papa Saçi Manol

Yanni Pravato

Nikola Toma Makorafti

Apostol Saçi

Yanni Nikola

Miço Kiriaki

Yorgo İpsari

Mano Lompardi (mücerred)

Yanni Mano Movodo (mücerred)

Dimo Manoli (mücerred)

Yanni Astranora (mücerred)

Nikola Saçi (mücerred)

Μαχαλάς Bağçeha-yı İstania

Todora Kosta

Yorgi Pulo

Apostol Lika

Yanni Lika

Dimo Yanni

Todor Lika

Miço Petro

İstimad Mavrovik

Manço Gin

Yanni Kirçada

Dimo Markoviç

Nikola Petro

Alem Gin

Yanni Gin (mücerred)

Marko Dimo (mücerred)

Yanni Pilomonomo (mücerred)

Μαχαλάς Bağçeha-yı Pandoriça (nam-ı diğeri Ayo Podi)

Dimo Prigolar

İstani Pançomara

Kosta Pançomara

Marko Pançomara

Yanni Kondo

Yorgi Pançomara

Pavlo Pançomara

Diğeri Pavlo Pançomara

Yanni Derkalioni

İstefo Pançomara

Gun Komova (mücerred)

Manol Mavrilo (mücerred)

Μαχαλάς Milasil Dobrimia

Yorgi Marano Filo

Nikola Raho Filo

Nikola Simandro

Dimo Peraski

Yanni Peraski

Yanni Dragopulo

Nikola Petropulo

Yanni Simo Dragopulo

Yanni Papa Simo

Yanni Kokogino

Apostol Kokolo

İstimad Bokri

Dimo Niko Macar

Papa Yanni Kondiar

Dimo Kokolo

Yanni Marati

Manol Marati

Mihal İstefo Macar

Manol İstefo Macar

İstimad İstefo Macar

Yanni Milisi

İstimad Komino

Dimo Komino

Simo Peraski

Nikola Peraski

Yorgo Martin

Simo Gligorpulo

Manol İvana (mücerred)

Yanni Pelkanit (mücerred)

Yorgo Dragopulo (mücerred)

Pavlo Moyanni (mücerred)

Dimo Goliampo (mücerred)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Εβραϊκοί μαχαλάδες και αρχηγοί νοικοκυριών

Mahalle-i Malon

Mirleon David,

Moşe Duhon,

Sinan Simo,

Mordehai Man,

Avid Kohen,

Taso Padula;

Yosef Mako,

Yasef Hain,

Kalu Moşe,

Selemo Solomon,

Simail Yahudi,

Sinai Mordehai;

Mahim Rui,

Yahuda Filori,

Elahir Padul,

Elemon Mako,

Simail Kondiç,

Vahib Rava;

Yasef Sovik,

Avraham Kala,

Simail Mil,

Yakov Korid,

Benain Vuin,

Simon Avraham;

Mois Bahar,

Yakov Ruin,

Papasina Sinon,

Lisaf Ruin,

Menahim Hamia,

Yakob Manon;

Mordolon Samin,

Yakov Mirhai,

Simo Baruç,

Mihon Milai,

Simail Menahim,

Kalo Mihail;

Uriel Ak,

Yasef Menohai,

İmrin Yasef,

İshak Yasef,

İlya Biona,

Moşe Mahil;

David Badi,

Simon Vito,

İshak Habil,

Üriel Kohen,

Belinay Bavi,

Avraham Ruin;

David Ruin,

Davrin Menahim,

Selomo Kohan,

Avi, Girver,

Yasev Hani,

İshak Mar;

Pelitan Rakka,

Simail Yakov,

David Raven,

Selomo Pelitano,

Damyal Mermun,

Avraham Mermun;

Haim Yasef,

İlya Menoloi,

İlya Badi,

İlya David Mordehai,

İshak Ruin,

Moşe Rakka;

Davrin Simon,

İlya Benain,

Davrin Baruç,

Moşe Badi,

Ben Man,

Avraham Rakka;

İshak Banin,

Baruç Sana,

Sana Milan,

Haiman Yahudi,

Ben Moşe,

Benahin Filanois;

Benaf Rakka,

Ramovid Yanni,

Mahim Levin,

Mordehay Selomo,

Yakov Hani,

Yasef Ruin

Mahalle-i Korfoz

İshak İlya,

Papasana Alino,

Yahuda Haim Koin,

Menahim Koin,

Mordehyan Solomol,

Haim Simon;

Mihail Maye,

Baruç Yasef,

Moşe Mosko,

Rahdun Ruin,

İlyain Mor,

Ruşalom Dohin;

Sima Simo,

Haim Mar,

Kaloşahim Kohen,

Simo Koin,

Ben İlya,

Simo Simo;

Mehahim Milasko,

Selomo Biona,

Avrahiam Barinor,

Mayo Simail,

Avraham Moşe,

Yasef Yakokomin;

Yasef Avraham Kohen,

Simo Duhin,

Simana Haim,

Benan Haim,

Benan Betun,

İlya İshak;

Avraham Moşe Kohen,

İshak Haim,

Muin Haim,

Megailya Martodor,

Miço Haim,

Yahuda Simo Kohen;

Moşe Ruin,

Simail Dol,

Mano Toto,

Kalo Niva,

İlya Marinor,

Simail Kaim;

Avraham Mor,

Dunda Esterlom,

Yahuda Loren,

Avraham Haim Kohen,

Daim Bama,

Berir Mois;

Moşko Baruç,

Yasef Niva,

Simo Ben

Mahalle-i Polya

Yakov Avraham,

Mordehay Mirano,

Yakov Hrino,

Selomo Yasef,

Mois Yahudi,

Marino Darin;

Selomo Moşe,

Manain Simo,

Moşe Sena,

Yasef Mordehai,

Lisai Mordehai,

Yasef Name;

Avraham Yosef,

İshak Duna,

Simo Mana,

Liosef Maso,

Yakov Simo,

Yanniçe Benain;

Saimo Dayo,

Yasef Moşe,

David Mois,

Yasef Avraham,

Avraham Simo,

Yakov Moşe;

Simo Milia,
Yahuda Moşe,
Benain Mordehai,
Moko Velika,
Benain Moşe,
Simaik Merino;

Seva Moşe,
İlya Kohen,
Yakov Dovalia,
Danil Pelitan,
Amilo Danil,
Yahuda David;

Argiro Mania,
Yasef Simo,
Miço Darwin;

Mahalle-i Hamilia

Benain David,
Benain Udovin,
Yasef Yakiv,
Benain Marin,
Avraham Simo,
İshak Benain;

Moşe Omar,

Íshak Selom,
Íshak Benai,
Moşe Omar,
Íshak Selom,
Íshak Sevitai;

Yakov Omar,
Yakof Yakov,
Sebatai Selem,
Yakov Sebetai,
Moşe Selemo,
Moşe Marko;

Selim Hain,
Yasef Merdok,
Sebatai Vahe,
Íshak Barain,
Sebatai MEnai,
Yasef Benai;

Mordehai Avidon,
Haim Muslih,
Yahuda Rail,
Simo Liva,
David Vahe,
Yasef Selim

Yasef Gorain,

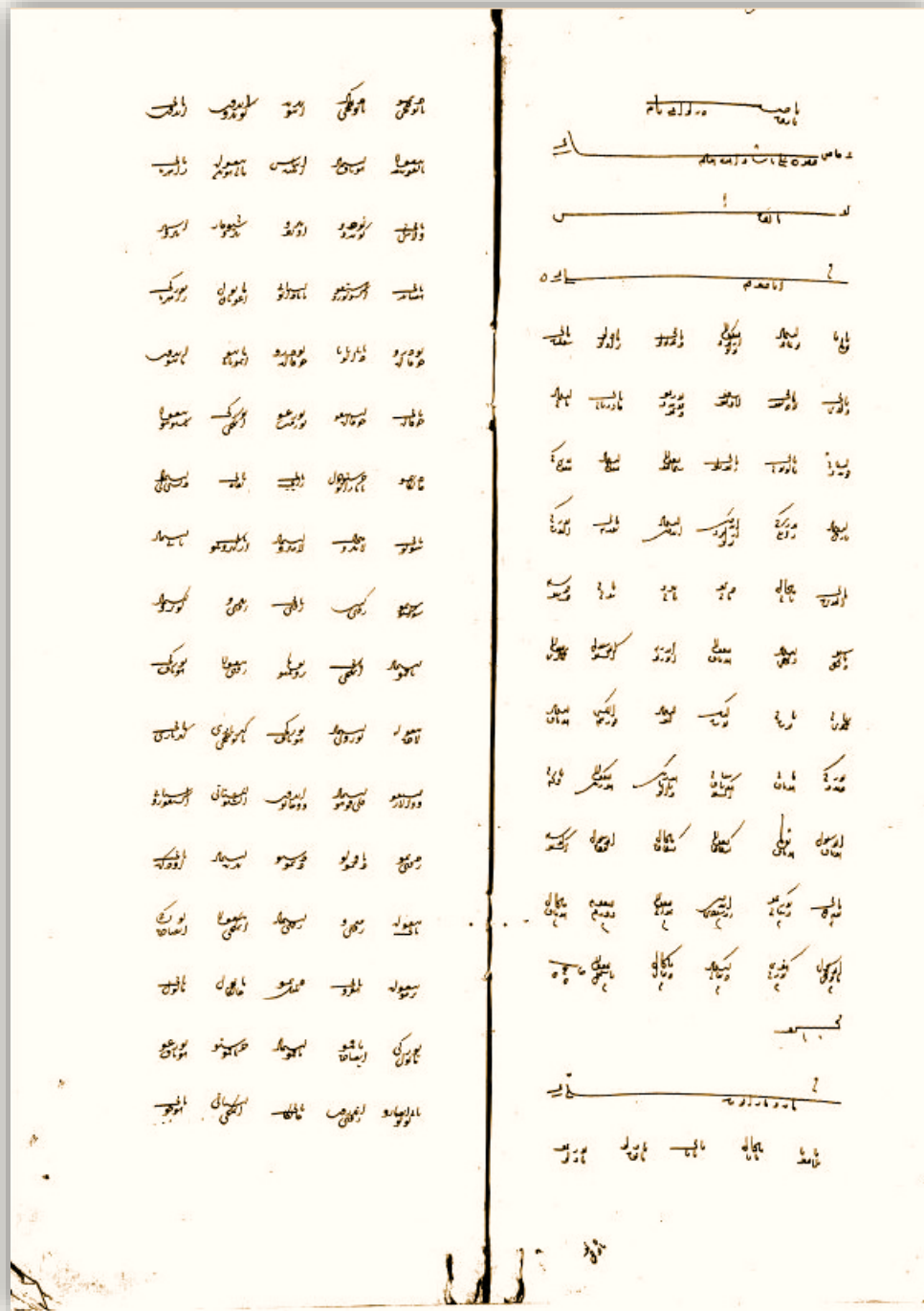
David Selim,
Yasef Avraham,
Yasefa Selom,
Manuil Mordun,
Email Omar

Mahalle-i İspaniya

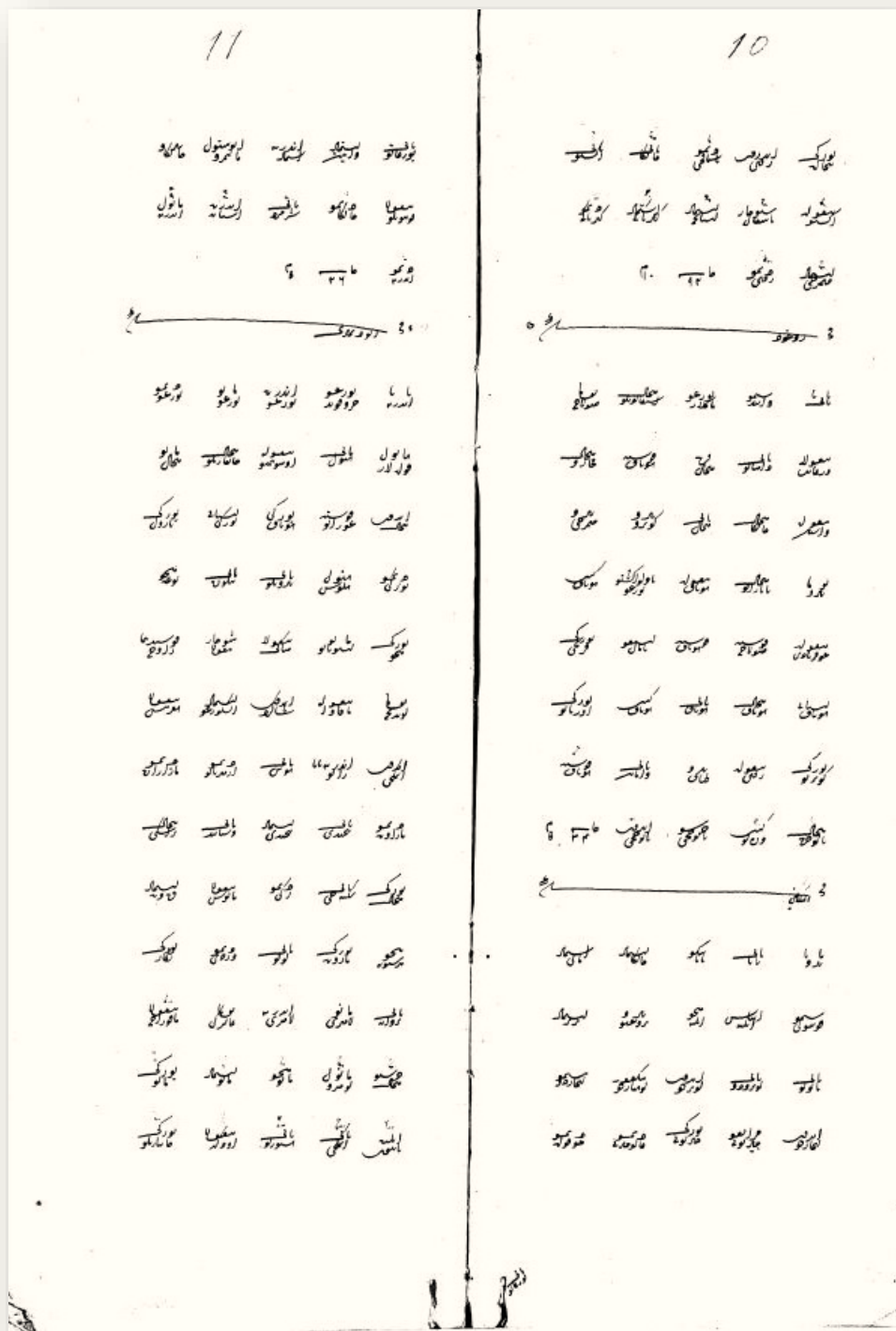
Moşe Var,
Mano Alaman,
Bahr Vara,
Manuk Simail

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Αποσπάσματα του κατάστιχου του 1564

Εικόνα 1: Διπλή σελίδα του οθωμανικού κατάστιχου TT 350 (1564), όπου διακρίνεται η καταγραφή ονομάτων ανά μαχαλά και η χρήση πατρωνυμικών ενδείξεων (*veled-i*).

Εικόνα 2: Διπλή σελίδα του οθωμανικού κατάστιχου TT 350 (1564), όπου διακρίνεται η ομαδοποίηση των κατοίκων και η καταγραφή των ονομάτων με πατρωνυμικές ενδείξεις.

1. ¹روید ²ویا ³استدراک ⁴سید ⁵الروید
⁶الروید ⁷ما ⁸ما ⁹ما
 2. ¹⁰روید ¹¹ویا ¹²استدراک ¹³سید ¹⁴الروید
¹⁵الروید ¹⁶ما ¹⁷ما ¹⁸ما
 3. ¹⁹روید ²⁰ویا ²¹استدراک ²²سید ²³الروید
²⁴الروید ²⁵ما ²⁶ما ²⁷ما
 4. ²⁸روید ²⁹ویا ³⁰استدراک ³¹سید ³²الروید
³³الروید ³⁴ما ³⁵ما ³⁶ما
 5. ³⁷روید ³⁸ویا ³⁹استدراک ⁴⁰سید ⁴¹الروید
⁴²الروید ⁴³ما ⁴⁴ما ⁴⁵ما
 6. ⁴⁶روید ⁴⁷ویا ⁴⁸استدراک ⁴⁹سید ⁵⁰الروید
⁵¹الروید ⁵²ما ⁵³ما ⁵⁴ما
 7. ⁵⁵روید ⁵⁶ویا ⁵⁷استدراک ⁵⁸سید ⁵⁹الروید
⁶⁰الروید ⁶¹ما ⁶²ما ⁶³ما
 8. ⁶⁴روید ⁶⁵ویا ⁶⁶استدراک ⁶⁷سید ⁶⁸الروید
⁶⁹الروید ⁷⁰ما ⁷¹ما ⁷²ما
 9. ⁷³روید ⁷⁴ویا ⁷⁵استدراک ⁷⁶سید ⁷⁷الروید
⁷⁸الروید ⁷⁹ما ⁸⁰ما ⁸¹ما
 10. ⁸²روید ⁸³ویا ⁸⁴استدراک ⁸⁵سید ⁸⁶الروید
⁸⁷الروید ⁸⁸ما ⁸⁹ما ⁹⁰ما

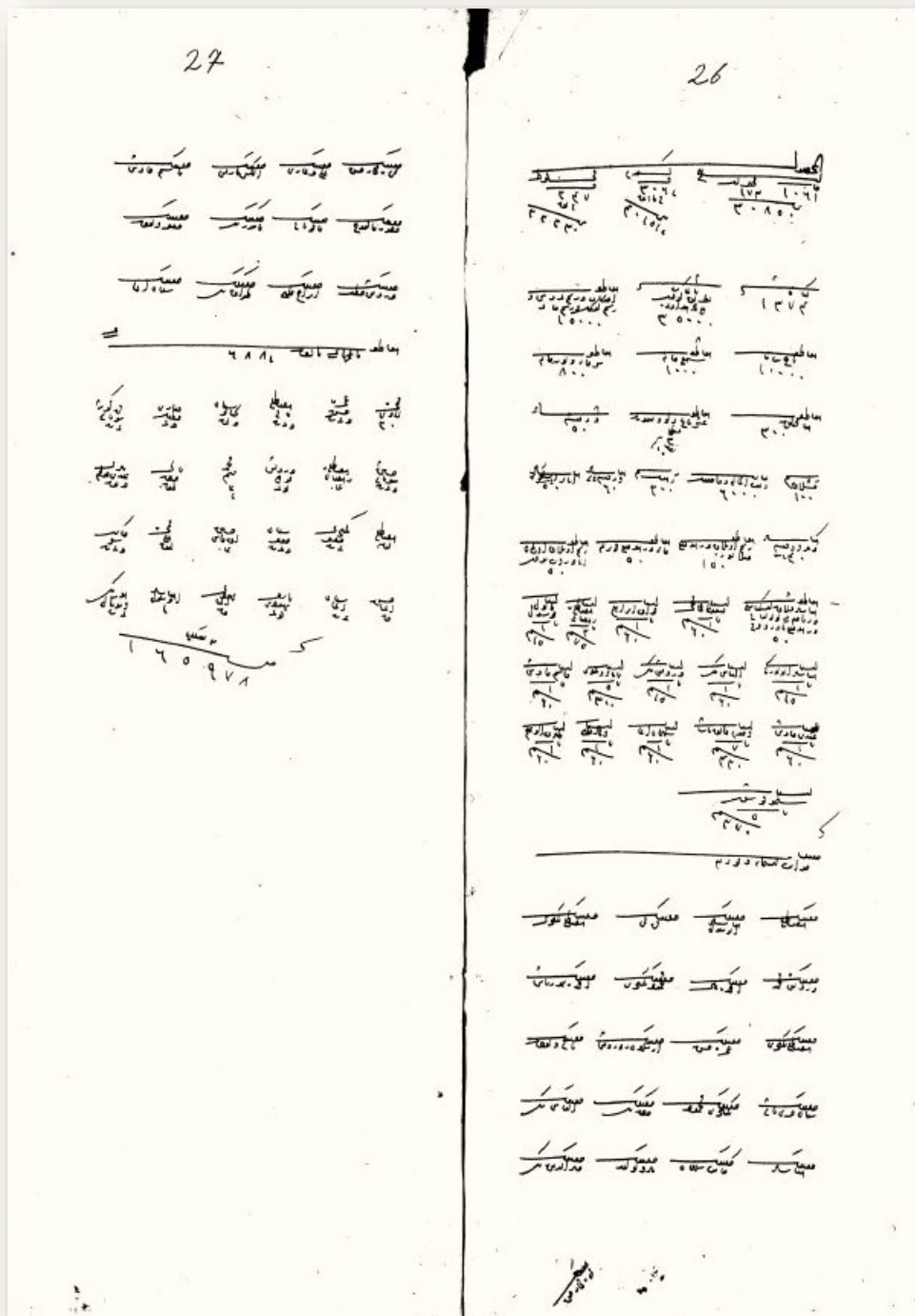
1. ¹روید ²ویا ³استدراک ⁴سید ⁵الروید
⁶الروید ⁷ما ⁸ما ⁹ما
 2. ¹⁰روید ¹¹ویا ¹²استدراک ¹³سید ¹⁴الروید
¹⁵الروید ¹⁶ما ¹⁷ما ¹⁸ما
 3. ¹⁹روید ²⁰ویا ²¹استدراک ²²سید ²³الروید
²⁴الروید ²⁵ما ²⁶ما ²⁷ما
 4. ²⁸روید ²⁹ویا ³⁰استدراک ³¹سید ³²الروید
³³الروید ³⁴ما ³⁵ما ³⁶ما
 5. ³⁷روید ³⁸ویا ³⁹استدراک ⁴⁰سید ⁴¹الروید
⁴²الروید ⁴³ما ⁴⁴ما ⁴⁵ما
 6. ⁴⁶روید ⁴⁷ویا ⁴⁸استدراک ⁴⁹سید ⁵⁰الروید
⁵¹الروید ⁵²ما ⁵³ما ⁵⁴ما
 7. ⁵⁵روید ⁵⁶ویا ⁵⁷استدراک ⁵⁸سید ⁵⁹الروید
⁶⁰الروید ⁶¹ما ⁶²ما ⁶³ما
 8. ⁶⁴روید ⁶⁵ویا ⁶⁶استدراک ⁶⁷سید ⁶⁸الروید
⁶⁹الروید ⁷⁰ما ⁷¹ما ⁷²ما
 9. ⁷³روید ⁷⁴ویا ⁷⁵استدراک ⁷⁶سید ⁷⁷الروید
⁷⁸الروید ⁷⁹ما ⁸⁰ما ⁸¹ما
 10. ⁸²روید ⁸³ویا ⁸⁴استدراک ⁸⁵سید ⁸⁶الروید
⁸⁷الروید ⁸⁸ما ⁸⁹ما ⁹⁰ما

Εικόνα 3: Απόσπασμα του οθωμανικού κατάστιχου TT 350 (1564), όπου διακρίνεται η καταγραφή κατοίκων και η διάκριση των εγγραφών με οριζόντιες γραμμές.

1. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰

1. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰

Εικόνα 4: Απόσπασμα του οθωμανικού κατάστιχου TT 350 (1564), όπου διακρίνεται η καταγραφή των κατοίκων με πατρωνυμικές ενδείξεις και η οργάνωση των εγγραφών σε επιμέρους ενότητες.

Εικόνα 5: Απόσπασμα του οθωμανικού κατάστιχου TT 350 (1564), όπου διακρίνεται η καταγραφή οικονομικών και αριθμητικών δεδομένων σε συνδυασμό με ονομαστικές εγγραφές.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

Γλωσσάριο βασικών όρων

hane: Νοικοκυριό, βασική φορολογική και κοινωνική μονάδα.

mücerred: Άγαμος άνδρας, καταγεγραμμένος ξεχωριστά στο κατάστιχο.

mahalle: Συνοικία ή διοικητική ενότητα της πόλης.

bağçe / bağçeha: Κήπος ή καλλιεργούμενη έκταση.

veled-i: Πατρωνυμική ένδειξη («υιός του»).

nefs: Το κεντρικό τμήμα της πόλης.

nahiye: Διοικητική υποδιαίρεση (επαρχία).

Επαγγέλματα

mutaf: Τεχνίτης που κατασκευάζει υφαντά από τρίχα.

rabuξcu: Υποδηματοποιός.

paşmakçi: Κατασκευαστής υποδημάτων.

berber: Κουρέας.

nalband: Πεταλωτής αλόγων.

semerci: Σαμαράς.

sarraç: Κατασκευαστής εξοπλισμού ιππασίας.

hallaç: Επεξεργαστής βαμβακιού.

hamamcı: Υπάλληλος λουτρού (χαμάμ).

etmekçi: Φούρναρης.

tabbak: Μάγειρας ή βυρσοδέψης (ανάλογα το συμφραζόμενο).

takyacı: Κατασκευαστής καλυμμάτων κεφαλής.

Οικονομικοί και διοικητικοί όροι

ispençe: Κεφαλικός φόρος που επιβαλλόταν στους μη μουσουλμάνους.

resm: Φόρος που καταβαλλόταν σε χρήμα.

mukataa: Εκμίσθωση φορολογικών εσόδων από το κράτος σε ιδιώτες.

Πηγή

ΤΤ (Tapu Tahrir): Οθωμανικό απογραφικό κατάστιχο.

Copyright

© Αναστασία Καρρά

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

ΑΡΤΑ 15.05.2026